

**KARTU GALIME
APSAUGOTI IR PADĖTI**

TEISINIAI IR PSICHOLOGINIAI VAIKO, PATYRUSIO SMURTA, DALYVAVIMO BAUDŽIAMAJAME PROCESSE ASPEKTAI

Leidinį parengė:

Akvilina Stankė (VšĮ „Paramos vaikams centras“)
Auksė Lipkevičienė (Lietuvos Respublikos prokuratūra)
Daiva Brudnienė (Lietuvos Respublikos prokuratūra)
Erna Petkutė (VšĮ „Paramos vaikams centras“)
Ieva Daniūnaitė (VšĮ „Paramos vaikams centras“)
Indrė Mačiūnė (VšĮ „Paramos vaikams centras“)
Kristina Ulienė (Lietuvos Respublikos prokuratūra)
Raminta Goštautaitė (Lietuvos Respublikos prokuratūra)
Veronika Lakis-Mičienė (VšĮ „Paramos vaikams centras“)

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

TURINYS

Ižanga	3
1. Nusikalstamos veikos prieš nepilnamečius.	4
2. Pirminiai veiksmai reaguojant į smurtą artimoje aplinkoje.	6
3. Ikiteisminio tyrimo dėl smurto prieš vaiką ypatumai.	14
4. Smurtas prieš vaikus ir jo psichologinės pasekmės. Smurto atskleidimas.	33
5. Psichologiniai vaiko dalyvavimo baudžiamajame procese veiksniai.	40
6. Vaiko apklausa: rekomendacijos pasiruošimui ir vykdymui.	45
7. Raidos sutrikimų turintys vaikai: sutrikimų samprata, specifika, rekomendacijos specialistams.	49
8. Psichologiniai specialistų tarpžinybinio bendradarbiavimo aspektai.	54

Leidinį parengė:
Lietuvos Respublikos prokuratūra, VšĮ „Paramos vaikams centras“

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

Leidinį finansavo:
Europos Komisija

Vaikai – viena pažeidžiamiausių visuomenės grupių, kuri reikalauja ne tik artimiausių žmonių rūpesčio ir apsaugos, tačiau ir ypatingo valstybės institucijų dėmesio, ypač tais atvejais, kai prieš juos yra panaudojamas smurtas.

Smurtas prieš vaikus yra vaiko teisių pažeidimas, taip pat tai didžiulė socialinė ir visuomenės problema. Vaiką žalojantis elgesys sukelia plataus spektro pasekmes vaiko kasdieniam funkcionavimui ir raidai, kurios vėliau pasireiškia jau ir suaugusio žmogaus gyvenime sukurdamos nesibaigiantį smurto ratą, todėl itin svarbu, kad nuo smurtinių nusikalstamų veikų nukentėję vaikai laiku gautų efektyvią kompleksinę pagalbą ir galėtų sėkmingai įveikti patirtų traumų pasekmes bei tapti visaverčiais bendruomenės nariais. Tam reikalingi ir teisėsaugos institucijų, ir subjektų, teikiančių socialinę, psichologinę ir kitą paramą smurtą patyrusiems vaikams, operatyvūs koordinuoti veiksmai.

Siekdamos šių tikslų, Generalinė prokuratūra ir VšĮ „Paramos vaikams centras“ įgyvendina Europos Komisijos lėšomis finansuojamą projektą „Kartu galime apsaugoti ir padėti“, kurį įgyvendinant parengtas šis leidinys. Jis skirtas teisėsaugos ir kitų institucijų ir įstaigų specialistams, dirbantiems smurto prieš vaikus srityje, ir apima esminius klausimus, susijusius su ikiteisminiais tyrimais dėl smurto prieš vaikus, jų atlikimu, institucijų tarpusavio bendradarbiavimu. Jame pateikiamos rekomendacijos, kurios padės geriau užtikrinti vaikui draugišką baudžiamąjį procesą ir jame atspindėti geriausius vaiko interesus.

1. NUSIKALSTAMOS VEIKOS PRIEŠ NEPILNAMEČIUS

1.1. Smurto prieš vaiką samprata

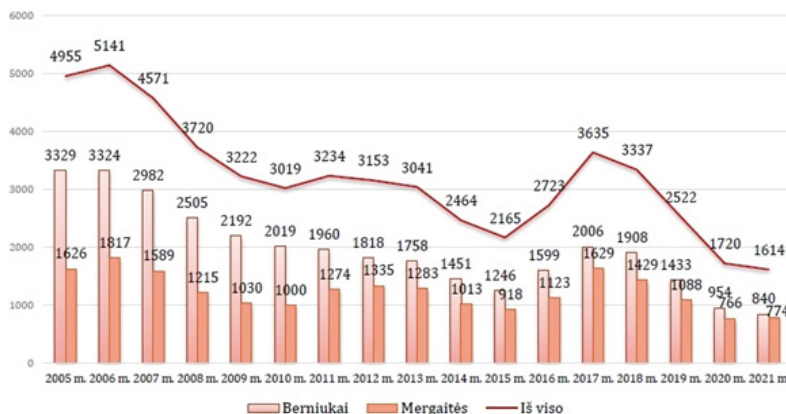
Lietuvos teisės aktuose nėra įtvirtintos bendros smurto prieš vaiką sampratos.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme smurtas prieš vaiką apibrėžiamas kaip veikimu ar neveikimu vaikui daromas tiesioginis ar netiesioginis tyčinis fizinis, psichologinis, seksualinis poveikis, jeigu dėl to vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata, normali raida, jam sukeltas skausmas ar pavojus gyvybei, sveikatai, normaliai raidai ar pažeminta vaiko garbė ir (ar) orumas. Smurtu prieš vaiką taip pat laikoma vaiko nepriežiūra. Smurtu nelaikomi veiksmai, kuriais prieš vaiką panaudojama fizinė jėga ir vaikui sukeliamas fizinis ar psichinis skausmas, kai šiais veiksmais siekiama išvengti didesnio pavojaus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei ir to negalima pasiekti kitomis priemonėmis.

Pagal Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą, smurtas – tai veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą.

Baudžiamąją atsakomybę užtraukia ne bet koks smurtas prieš vaiką, o tik toks, kuris atitinka Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) įtvirtintos nusikalstamos veikos sudėtį: nužudymas (BK 129 straipsnis), sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 straipsnis), nesunkus sveikatos sutrikdymas (BK 138 straipsnis), fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas (BK 140 straipsnis), išžaginimas (BK 149 straipsnis), seksualinis prievartavimas (BK 150 straipsnis), privertimas lytiškai santykiuoti (BK 151 straipsnis), jaunesnio nei šešiolikos metų asmens tvirkinimas (BK 153 straipsnis), piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis (BK 163 straipsnis) ir kitos BK numatytos nusikalstamos veikos, dėl kurių vaikas patyrė fizinę, psichinę, seksualinę ar kitokią prievartą.

Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenimis, 2021 m. Lietuvoje nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 1614 vaikų, iš jų – 840 berniukų (52 proc.) ir 774 mergaitės (48 proc.). Lentelėje pateikiami duomenys, iš kurių matyti, kad skaičiai nuolat kinta. Tam įtakos galėjo turėti įvairios priežastys (registravimo ypatumai, teisės aktų pokyčiai, rezonansiniai atvejai, visuomenės požiūris į smurtą ir pan.) (žr. pav.)¹.

5 pav. Vaikai, nukentėję nuo nusikalstamų veikų (2005–2021 m.)

Nuo tėvų 2021 m. nukentėjo 520 vaikų (t. y. 32,3 proc. visų nukentėjusiųjų), nuo patėvių ar įtėvių – 144 vaikai (t. y. 8,9 proc.), nuo globėjų – 11 vaikų, nuo artimųjų ir giminaičių – 77 vaikai, nuo pedagogų – 8 vaikai.

2021 m. vaikai daugiausia nukentėjo nuo smurtinio pobūdžio nusikalstamų vaikų: nuo fizinio skausmo sukėlimo – 896 (t. y. 55,5 proc.), nuo nesunkių sveikatos sutrikdymų – 41 (2,5 proc.), visa tai sietina su smurtu artimoje aplinkoje.

Taigi, nors paskutiniaisiais metais nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų vaikų skaičius mažėja, tačiau statistiniai duomenys rodo, jog smurto artimoje aplinkoje prieš vaikus problema vis dar išlieka itin didelė ir reikalaujanti ypatingo tiek teisėsaugos institucijų, tiek pagalbą vaikui ir šeimai teikiančių subjektų dėmesio.

1.2. Nukentėjusio nuo smurto asmens samprata

Teisės aktuose nėra bendros nuo smurto nukentėjusio asmens sampratos.

2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (toliau – Nusikaltimų aukų direktyva), nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo yra įvardijamas kaip auka, t. y. (i) fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė žalą, įskaitant fizinę, psichinę ar emocinę žalą arba ekonominius nuostolius; (ii) asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikalstama veika, šeimos nariai, kurie patyrė žalą dėl to asmens mirties. Kai kuriomis Nusikaltimų aukų direktyvoje įtvirtintomis teisėmis aukos gali naudotis ir tuomet, kai jos nėra oficialiai pripažintos nukentėjusiais. Pavyzdžiui, teisę gauti psichologinę ar konsultacinę pagalbą turi ir policijai apie nusikaltimą nepranešęs nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo.

Pagal Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą, smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu yra laikomas asmuo, prieš kurį panaudotas smurtas artimoje aplinkoje, arba dėl smurto artimoje aplinkoje mirusio asmens šeimos narys, kuris patyrė žalą dėl to asmens mirties, arba taip pat vaikas, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku ar gyvenantis aplinkoje, kurioje buvo smurtauta.

Aukos ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens sampratos nėra tapačios nukentėjusiojo – baudžiamojo proceso dalyvio – sampratai. Nukentėjusiuoju baudžiamajame procese pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turbinės ar neturtinės žalos arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turbinės ar neturtinės žalos. Asmuo nukentėjusiojo statusą įgyja tik ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui priėmus nutarimą ar teismui – nutartį. Kartu su nukentėjusiojo statuso įgijimu asmuo įgyja ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) įtvirtintas nukentėjusiojo teises ir pareigas (BPK 28 straipsnis).

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija yra išleidusi leidinį „Ką turi žinoti nukentėjęs asmuo?“, kuriame susisteminta visa informacija, susijusi su nukentėjusio asmens teisėmis baudžiamajame procese, baudžiamojo proceso eiga bei pagalbos jam teikimu. Leidinys yra viešai prieinamas internete adresu [*Dark Blue and Yellow Corporate Marketing Trifold Brochure \(Irv.lt\)*](#).

2. PIRMINIAI VEIKSMAI REAGUOJANT Į SMURTĄ ARTIMOJE APLINKOJE

Informacija apie vaiko patirtą smurtą paprastai pirmiausiai pasiekia artimus asmenis, giminaičius, mokytojus, psichologus ar socialinius darbuotojus, teisingas paslaugas teikiančius asmenis, gydytojus, globos įstaigų darbuotojus, vaiko teisių apsaugos institucijas, teisėsaugos institucijas. Tai pagrindiniai subjektai, kurie turi sąsajas su vaiku, disponuoja informacija apie jį bei dalis jų dalyvauja baudžiamajame procese. Jų veiksmai turi didelės įtakos tolesnio proceso sėkmei.

Pirminiai veiksniai, turintys įtakos tinkamam vaiko interesų užtikrinimui ir lemiantys vėlesnio proceso sėkmę:

1) ar su vaiku bendraujantys, dirbantys, jam paslaugas teikiantys asmenys geba atpažinti smurtą, ar laiku jį pastebi;

2) kaip užfiksuojamas galimą vaiko teisių pažeidimas, kokių priemonių imamasi;

3) ar laiku perduodama informacija teisėsaugai arba vaiko teisių apsaugos institucijoms;

4) ar vaiko teisių apsaugos institucijos laiku perduoda informaciją ikiteisminio tyrimo įstaigoms.

Subjektai, dalyvaujantys procesuose ir smurto prieš vaiką tyrimuose (žr. pav.²):

1) policija;

2) prokuratūra;

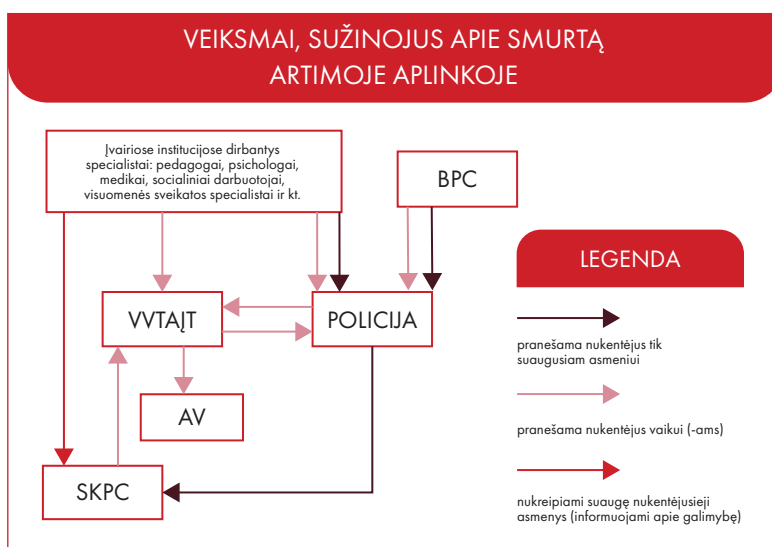
3) Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba (VVTAĮT);

4) Bendrasis pagalbos centras (BPC);

5) atvejo vadybos funkcijas atliekanti institucija (AV);

6) Specializuotos kompleksinės pagalbos centras (SKPC);

7) kitos institucijos (sveikatos priežiūros įstaigos (SPI), ugdymo įstaigos (UI), probacijos tarnyba, socialinių paslaugų centras, švietimo pagalbos tarnyba; savivaldybių administracijos).

Sužinoję apie galimai įvykusį smurtą artimoje aplinkoje, visi dalyviai ir skirtingose institucijose dirbantys specialistai:

1) informuoja:

- policiją, įtarus, kad smurtautojas ketina panaudoti arba naudoja prievartą;
- policiją arba VVTAJT, įtarus, kad vaikas nukentėjo nuo smurto artimoje aplinkoje;

2) nukreipia į SKPC (asmenį galimai patiriantį (patyrusį) smurtą artimoje aplinkoje).

Pranešti apie pažeidžiamas vaiko teises yra kiekvieno asmens pilietinė pareiga. Fizinis asmenis, taip pat institucijas, turinčias duomenų apie galimai prieš vaiką panaudotą smurtą, pranešti apie tai teisėsaugos institucijoms įpareigoja tam tikri teisės aktai:

1) Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 35 straipsnio 2 dalis;

2) 2018-06-28 bendradarbiavimo susitarimas tarp Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos;

3) Rekomendacijos mokykloms dėl smurto artimoje aplinkoje atpažinimo ir veiksmų, įtariant galimą smurtą artimoje aplinkoje, patvirtintos Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2020 m. balandžio 21 d. įsakymu Nr. V-582;

4) Informacijos apie pacientą valstybės institucijoms ir kitoms įstaigoms teikimo tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. vasario 1 d. įsakymu Nr. 65 (2018 m. lapkričio 21 d. įsakymo Nr. V-1328 redakcija).

Mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ir kitų institucijų bei įstaigų, kurių prižiūrimas yra vaikas, vadovams, kitiems darbuotojams, taip pat ir kitiems asmenims, kurie nepraneša Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, policijai ar prokuratūrai apie tėvų, kitų teisėtų vaiko atstovų ir kitų asmenų daromus vaiko teisių pažeidimus, gali būti taikoma administracinė atsakomybė, numatyta Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso (toliau – ANK) 75 straipsnio 1 dalyje.

Jeigu be svarbios priežasties nepranešama apie daromą ar padarytą labai sunkų nusikaltimą, įstatymo numatytais atvejais gali būti taikoma ir baudžiamoji atsakomybė, numatyta BK 238 straipsnio 1 dalyje. Pažymėtina, kad už nepranešimą apie nusikaltimą neatsako tą nusikaltimą padariusio asmens artimieji giminaičiai ir šeimos nariai (BK 238 straipsnio 2 dalis).

Tačiau ne visais atvejais esant vaiko teisių pažeidimams gali padėti tik teisėsauga. Kartais užtenka vaiko teisių institucijų veiksmų, atvejo vadybos inicijavimo, darbo su šeima, tinkamai parinktų socialinės pagalbos priemonių šeimai.

Baudžiamasis procesas yra kraštutinė priemonė ir inicijuojamas tik esant nusikalstamos veikos požymių, kai kitomis priemonėmis vaiko teisių ir interesų apginti nėra įmanoma, todėl turi būti atidžiai įvertinami vaiko teisių pažeidimo pobūdis ir sunkumas. Paprastai tai daro vaiko teisių apsaugos institucijos arba policija. Sprendžiant, apie kuriuos vaiko teisių pažeidimus būtina pranešti policijai, labai svarbu, kad VVTAJT specialistai tinkamai įvertintų, ar jie neperžengia baudžiamosios atsakomybės taikymo ribų.

Teismų praktikoje taip pat pažymima, kad smurto artimoje aplinkoje bylose aktualu tai, kad atsakomybę už su vaikais ir šeima susijusius teisės pažeidimus numato ne tik BK, bet ir ANK. Administracinė atsakomybė už vaiko teisių pažeidimus įtvirtinta ANK 72 straipsnyje, o tėvų valdžios nepa-

naudojimą arba panaudojimą priešingai vaiko interesams – ANK 73 straipsnyje. Sprendžiant, kurį įstatymą – BK 140 straipsnio 3 dalį ar ANK 72, 73 straipsnius – taikyti, atsižvelgiama į konkrečius šių veikų sudėtyse įtvirtintus požymius, padarytos veikos pobūdį, jos pavojingumą (pvz., kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-260/2010, Nr. 2K-474-489/2016) (Teismų praktikos smurto artimoje aplinkoje baudžiamosiose bylose apžvalga, Nr. AB-47-1 ([Baudžiamųjų bylų apžvalgos | Lietuvos Aukščiausiasis Teismas](#))).

Todėl užtikrinant vaiko interesus svarbu, kad VVTAJT informuotų policiją arba prokuratūrą ne apie bet kokią vaiko teisių pažeidimą, o tik esant duomenų apie galimai panaudotą smurtą prieš nepilnametį arba tokius vaiko teisių pažeidimus, kuriuose, VVTAJT nuomone, yra galimai padarytos nusikalstamos veikos požymių. Taigi ypatingai svarbu, kad smurto sąvoka būtų traktuojama visų institucijų vienodai ir VVTAJT turėtų teisinių žinių, kokie veiksmai gali atitikti BK numatytų nusikalstamų veikų požymius.

Baudžiamasis procesas visuomet susijęs su antrinio traumavimo rizika. Pradėjus baudžiamąjį procesą dažniausiai nepakanka vaiko pasakojimo (nuomonės išklauso), nes įprastai bus vykdoma procesinė apklausa (BPK 186 straipsnis), vaikas bus įtrauktas į procesą neatsižvelgiant į teisminę bylos perspektyvą. Siekiant išvengti nepagrįstai pradėtų ikiteisminių tyrimų, labai svarbu įvertinti, kokių rezultatų galima pasiekti kitomis, su kriminalinių bausmių taikymu nesusijusiomis, priemonėmis (administracinėmis, drausminėmis, civilinėmis sankcijomis ar visuomenės poveikio priemonėmis) (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-474-489/2016).

Policijos pareigūnai reaguodami į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, taip pat ir smurtą artimoje aplinkoje vaikų atžvilgiu vadovaujasi [Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, teismo sprendimo](#) dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo vykdymo ir šio sprendimo vykdymo kontrolės tvarkos aprašu, patvirtintu Lietuvos policijos generalinio komisaro 2018 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 5-V-611 (toliau – Aprašas).

Apraše nurodyti visi būtini veiksmai, kuriuos policijos pareigūnai turi atlikti reaguodami į gautą pranešimą apie smurtą artimoje aplinkoje, bei informacija, kurią jie turi surinkti ir įvertinti, nepriklausomai nuo to, ar smurtą patyrė vaikas ar suaugusysis.

Policijos pareigūnai privalo nustatyti, ar įvykio liudininku buvo nepilnametis (vaikas), ar nepilnametis (vaikas) gyvena aplinkoje, kurioje smurtaujama (Aprašo 5.1.3. papunktis). Taip pat privalo nedelsiant informuoti policijos įstaigos operatyvaus valdymo padalinio pareigūną apie vaikus ar kitus asmenis, kurie dėl savo fizinių ar psichinių savybių negali likti be priežiūros, jeigu smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo dėl jam suteikiamos medicinos pagalbos, fizinės arba psichinės būsenos (asmuo yra neblaivus, apsvaigęs) negali jais pasirūpinti (Aprašo 5.5 papunktis).

Policijos pareigūnai turi informuoti smurtą patyrusį asmenį, kad su juo susisieks specializuotos pagalbos centras, kuris suteiks jam pagalbą, įteikti jam informacinę kortelę ar lankstinuką, kuriuose nurodytas psichologinės pagalbos telefono numeris, toje teritorijoje veikiančio specializuotos pagalbos centro kontaktinė informacija ir kita rašytinė informacija apie pagalbą smurtą patyrusiems asmenims (Aprašo 5.4 papunktis).

Svarbu pažymėti, kad bendravimas su nepilnamečiu įvykio vietoje galimas tiek, kiek tai būtina nustatyti duomenims, reikalingiems tyrimo kryptims nustatyti ir neatidėliotiniems veiksams atlikti. Tokiu atveju nepilnamečio neturi būti detaliam klausimui apie galimos nusikalstamos veikos aplinkybes, o tik renkama informacija įtariamajam nustatyti, maksimaliai vengiant papildomo vaiko traumavimo. Pokalbio su vaiku rezultatai turi būti užfiksuoti pareigūno tarnybiniame pranešime (Aprašo 5.1.3 papunktis).

Jeigu nuo smurto galimai nukentėjo vaikas, policijos pareigūnai informuoja policijos budėtoją, kuris nedelsdamas telefonu susisieks su VVTAJT koordinatoriumi ir perduoda informaciją apie įvykį ir vaiką. Šis bendradarbiavimas vykdomas vadovaujantis 2018 m. liepos 2 d. bendradarbiavimo sutartimi Nr. BS-3/5-IL-4384, sudaryta tarp VVTAJT ir Policijos departamento (2020 m. gegužės 27 d. redakcija Nr. BS-4/5-IL-6973).

Reikalavimus, kuriais vadovujamasi prokuratūroje ir ikiteisminio tyrimo įstaigose atsisakant pradėti ikiteisminį tyrimą ar jį pradėdant ir registruojant jo pradžią, nustato Rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 (2020 m. gruodžio 23 d. įsakymo Nr. I-391 redakcija).

Ypatingai svarbus rekomendacijų 89 punktas, kuriame numatyta, kad „atliekant patikslinimą vadovujamasi BPK 168 straipsnio 1 dalimi ir atliekamą proceso veiksmą reglamentuojančiuose BPK straipsniuose nustatyta proceso veiksmo atlikimo tvarka. <...> Atliekant pareiškimo apie nusikalstamą veiką patikslinimą nepilnamečiai asmenys apklausiami tik užtikrinus Rekomendacijose dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos nustatytas sąlygas“.

Renkant duomenis apie prieš vaiką panaudotą smurtą rekomenduojama atsižvelgti į šiuos aspektus:

- 1) renkant pirminius duomenis ypatingai svarbu įvertinti, kas ir kokiomis aplinkybėmis pranešė apie smurtą prieš vaiką, ar nesiekama manipuluoti vaiku esant konfliktiniams santykiams šeimoje. Nepagrįstai pradėtas ikiteisminis tyrimas gali padaryti didelę žalą vaikui;
- 2) sprendimui dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo ar nepradėjimo priimti rekomenduojama surinkti išsamius duomenis iš socialinio darbuotojo, mokytojo, psichologo ar kito asmens, kuris pirmasis gavo duomenų apie galimą smurtą (įprastai atliekamos šių asmenų apklausos apie tai, kada, iš ko jie sužinojo apie galimą smurtą, ką konkrečiai pats vaikas pasakė, kaip vaikas jautėsi, ar matėsi akivaizdžių sužalojimų, jei taip, tai kokių, kas dar gali žinoti ar žino apie galimą smurtą ir t. t., taip pat rekomenduojama išreikalauti įvairius darbuotojų paaiškinimus, tarnybinius pranešimus, mokyklose ar savivaldybėse vykusių vaiko gerovės komisijų protokolus ar kitus minėtų asmenų pildytus dokumentus dėl pastebėto smurto);
- 3) pareigūnams tikslinant įvykio aplinkybes bendrauti su vaiku, kai smurtas yra akivaizdus (matomi sužalojimai ar kitų nusikalstamų veikų pasekmės, duomenis patvirtina kiti asmenys ir pan.), nerekomenduojama, kadangi tokiu atveju nedelsiant pradėdama ikiteisminis tyrimas ir vaikas bus apklausiamas jau ikiteisminio tyrimo metu. Jeigu fizinis smurtas nėra akivaizdus arba pranešimas susijęs su psichologiniu ar kitokio pobūdžio smurtu, svarbu surinkti duomenis apie tai, kuo pasireiškė smurtas, ar liko žymių, ar buvo sukeltas fizinis skausmas, kuo pasireiškė kitokio pobūdžio

smurtas. Norint surinkti šiuos duomenis būtina vadovautis ankstesniame punkte nurodytomis rekomendacijomis, o nepavykus surinkti pakankamai duomenų, kai situacija yra neaiški, spręsti dėl vaiko apklausos tikslingumo nepradėjus ikiteisminio tyrimo;

4) vadovaujantis BPK 168 straipsnio 1 dalimi, pranešimo apie galimai padarytą nusikalstamą veiką patikslinimo veiksmai privalo būti atliekami ne ilgiau kaip per 10 dienų. Per šį terminą svarbu surinkti tiek pirminių duomenų, kad sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo ar nepradėjimo būtų motyvuotas ir pagrįstas. Jeigu informaciją apie galimą smurtą pateikia VVTAJT, policijos pareigūnams būtina gauti jų turimą informaciją;

5) įvertinus surinktus pirminius duomenis ir nustatčius, kad veika neatitinka BK numatytos nusikalstamos veikos požymių, būtina vaiko teisių pažeidimą įvertinti ir ANK kontekste. Todėl tikslinant pranešimo apie smurtą prieš vaiką aplinkybes būtina surinkti duomenis apie vaiko auklėjimo, gyvenimo sąlygas, trukdymą mokytis, nepriežiūrą ar kitus galimai neteisėtus veiksmus vaiko atžvilgiu. Administraciniai nusižengimai, susiję su vaiko teisių pažeidimu, numatyti ANK 72–80, 489 ir kituose straipsniuose. Pažymėtina, kad už ANK 75 straipsnio 2 dalyje („Nepranešimas Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, policijai, prokuratūrai ar vaiko atstovams pagal įstatymą apie pasišalinusio iš globos įstaigos, socializacijos centro ar pabėgusio iš šeimos vaiko buvimo vietą“) ir 3 dalyje („Žinomai melagingos informacijos apie būtinumą ginti nepilnamečio teises ir interesus suteikimas Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai“) numatytus administracinius nusižengimus administracinę atsakomybę gali taikyti tik VVTAJT.

Tam, kad su smurtu prieš vaikus susiduriančių institucijų bendradarbiavimas vyktų sklandžiai, itin svarbu laiku keistis informacija. Tuo tikslu buvo pasirašytas 2018-06-28 bendradarbiavimo susitarimas tarp Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos (toliau – 2018-06-28 bendradarbiavimo susitarimas).

Šiuo susitarimu jį pasirašiusios institucijos įsipareigojo pagal savo kompetenciją ir kiek tai neprieštaruoja jų funkcijas ir veiklą reglamentuojančių teisės aktų nuostatoms, siekti aktyvesnio tarpusavio bendradarbiavimo, veiksmingesnio vaiko teisių ir teisėtų interesų gynimo ir atstovavimo vaiko interesams. Susitarime nustatytos informacijos keitimosi tarp VVTAJT, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų taisyklės ir atvejai, kiekvienos susitarimo šalies įsipareigojimai. Šiuo susitarimu privaloma vadovautis viso baudžiamojo proceso metu.

Paminėtina, kad tais atvejais, kai apie galimą smurtą prieš vaiką pranešimą teisėsaugos institucijai pateikė VVTAJT, ji turi teisę susipažinti su visa medžiaga, kurios pagrindu buvo priimtas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas atsakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, ar jos dalimi, taip pat susipažinimo metu daryti šios medžiagos kopijas ar išrašus. Rašytinis prašymas susipažinti su medžiaga ir (ar) susipažinimo metu daryti medžiagos kopijas ar išrašus pateikiamas ikiteisminio tyrimo įstaigos (jos padalinio) vadovui, o tais atvejais, kai skundą, pareiškimą ar pranešimą nagrinėjo ir procesinį sprendimą priėmė prokuroras, – prokurorui (BPK 168 straipsnio 4 dalis). Susipažinimo su medžiaga metu taikomi BPK 181 straipsnio 6 dalyje nurodyti draudimai, t. y. draudžiama daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas, kai duomenys yra apie nepilnamečius

įtariamuosius ir nukentėjusiuosius, apie privatų proceso dalyvių gyvenimą, dėl nusikalstamų veiklų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui ir kt.

Taip pat VVTAJT, būdama pareiškėja, turi teisę, vadovaudamasi BPK 168 straipsnio 5 dalimi, skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą skundžiamas prokurorui, o prokuroro nutarimas – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Jeigu prokuroras nepanaikina nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, jo sprendimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtas sprendimas skundžiamas aukštesniajam teismui. Skundai gali būti paduodami per septynias dienas nuo nutarimo ar nutarties nuorašo gavimo dienos.

Jeigu VVTAJT nebuvo pareiškėja, t. y. nepranešė apie galimai prieš vaiką panaudotą smurtą, tačiau dalyvavo vaiko apklausoje, pateikė duomenis apie vaiką, tik persiuntė ikiteisminio tyrimo įstaigai VVTAJT gautą kitų asmenų pranešimą ir pan., jos galimybė susipažinti su medžiaga dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą ir skųsti nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nėra numatyta BPK. Tokiu atveju VVTAJT informaciją gauna remiantis anksčiau minėtame 2018 m. birželio 28 d. bendradarbiavimo susitarime numatytais atvejais.

Kadangi lygiagrečiai baudžiamajam procesui vyksta ir kitų institucijų darbas su šeima ir vaiku, nuo pranešimo apie galimai prieš vaiką panaudoto smurto gavimo bendradarbiavimas tarp vaiko teisių apsaugą užtikrinančių institucijų turi būti aktyvus ir tikslingas. Tam, kad jis vyktų, būtina žinoti, kokie procesai vyksta tuo pačiu metu ir kokios institucijos tame dalyvauja.

- Atvejo vadyba (AV) vertina situaciją, šeimos poreikius, rengia pagalbos planą šeimai, organizuoja socialinės, psichologinės ir kitokios pagalbos teikimą šeimai, koordinuoja šių paslaugų teikimą ir atlieka pagalbos plano įgyvendinimo stebėseną. AV glaudžiai bendradarbiauja su SKPC, kad teikiant pagalbą šeimai būtų atstovaujami ir suaugusio nukentėjusio asmens interesai. Taip pat aktyviai bendradarbiauja su visomis institucijomis, kurios yra įtrauktos į pagalbos plano įgyvendinimą. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymu Nr. A1-141 patvirtintas Atvejo vadybos tvarkos aprašas (2019 m. gruodžio 30 d. įsakymo Nr. A1-802 redakcija) nustato vaiko ir jį auginančio atstovo pagal įstatymą ar jo besilaukiančių asmenų, fizinio asmens, vykdančio vaiko laikinąją priežiūrą, atvejo vadybos inicijavimo ir taikymo, atvejo nagrinėjimo, pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikių vertinimo, kompleksinės pagalbos plano sudarymo ir įgyvendinimo, šeimos stebėsenos, pagalbos plano peržiūros, atvejo vadybos proceso užbaigimo, atvejo vadybos koordinavimo savivaldybėje tvarką.

- Specializuotos kompleksinės pagalbos centrai (SKPC) kontaktuoja ir palaiko ryšį su suaugusiu nukentėjusiu asmeniu, teikia specializuotą kompleksinę pagalbą nukentėjusiam asmeniui sutikus (konsultanto, psichologo, teisininko konsultacijos, įgalinimas spręsti problemą, nukreipimas į kitas įstaigas dėl paslaugų). SKPC dėl pagalbos suteikimo pagal poreikį komunikuoja su seniūnijomis, socialinių paslaugų centru ir kt. Nukentėjusiam asmeniui atsisakius pagalbos, SKPC pakartotinai kontaktuoja ir aiškinaisi pagalbos poreikį. Jei nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjo ir vaikai, SKPC bendradarbiauja su pagalbos teikimą koordinuojančia AV, kadangi SKPC tokiu atveju atstovauja suaugusiojo asmens interesams. SKPC veiklą reglamentuoja Specializuotos pagalbos

centrų veiklos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gegužės 7 d. įsakymu Nr. A1-227.

- Pagrindinė institucija, su kuria bendradarbiauja teisėsaugos institucijos, tirdamos smurto prieš vaikus atvejus, yra VVTAJT. VVTAJT gina ir užtikrina vaiko teises ir atstovauja vaiko teisėms ir teisėtims interesams savivaldybių teritorijose visą parą; užtikrindama visų savivaldybių teritorijose gyvenančių vaikų teisių ir teisėtų interesų apsaugą, galimo vaiko teisių pažeidimo atveju vertina vaiko situaciją, inicijuoja atvejo nagrinėjimą; nustačiusi daromą arba galimai padarytą nusikalstamą veiką vaiko atžvilgiu, nedelsdama praneša apie tai policijai bei imasi Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme numatytų priemonių užtikrinti vaiko saugumą ir saugią aplinką (perkelti vaiką į saugią aplinką); veikia kaip vaiko atstovas pagal įstatymą, kol šiam vaikui paskiriamas globėjas (rūpintojas); BPK nustatytais atvejais ir tvarka atstovauja vaiko interesams ikiteisminio tyrimo ir (ar) baudžiamosios bylos teisme nagrinėjimo metu, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo prašymu teikia informaciją apie nepilnamečio gyvenimo, auklėjimo sąlygas.

VVTAJT ar jos įgalioto teritorinio skyriaus veiksmus dėl reagavimo į galimus vaiko teisių pažeidimus reglamentuoja Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.

Jame nustatyta VVTAJT pareiga gavus pranešimą apie galimą vaiko teisių pažeidimą, kuo skubiau, tačiau ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo pranešimo gavimo dienos, pradėti nagrinėti pranešimą ir susitikti su vaiku, užsitikrinant galimybę pabendrauti su juo be apribojimų, jeigu yra poreikis, – nedalyvaujant vaiko atstovams pagal įstatymą, atsižvelgiant į vaiko amžių ir brandą išklausti vaiką jam priimtiniu būdu apie galimą jo teisių pažeidimą, pagal poreikį įvertinti vaiko gyvenamąją ir (ar) socialinę aplinką bei vaiko santykius su jo tėvais ar kitais vaiko atstovais pagal įstatymą. Jeigu yra įtarimų, kad vaikas patyrė smurtą, ar jeigu vaikas turi specialiųjų poreikių, raidos ir (ar) kitokių sutrikimų, jis pagal poreikį turi būti išklaustas psichologo. VVTAJT, atlikusi nurodytus veiksmus, nustatyta tvarka atlieka vaiko situacijos vertinimą. Jeigu VVTAJT, atlikusi šiuos veiksmus, nenustato vaiko teisių pažeidimų ir pavojaus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei, priima sprendimą baigti pranešimo nagrinėjimą.

Policijos pareigūnai, turintys darbo su nepilnamečiais kompetenciją, įvykio vietoje nustatę vaiko buvimą jam nesaugioje aplinkoje, privalo nedelsdami imtis veiksmų vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui užtikrinti ir apie įvykį informuoti VVTAJT ar jos įgaliotą teritorinį skyrių. VVTAJT ar jos įgaliotas teritorinis skyrius, gavęs pranešimą iš policijos pareigūnų apie vaiko buvimą jam nesaugioje aplinkoje, pagal kompetenciją imasi veiksmų paimant vaiką iš jam nesaugios aplinkos ir perduodant jį tėvams (ar vienam iš tėvų) ar kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą ir (ar) atlieka vaiko situacijos vertinimą. Nustačius, kad vaikas negali būti grąžintas jo tėvams ar vaiko atstovams pagal įstatymą, VVTAJT nedelsdama imasi Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 36⁵ straipsnyje nustatytų veiksmų („Vaiko paėmimo iš jo tėvų ir kitų vaiko atstovų pagal įstatymą tvarka“).

Lentelėje pavaizduotas subjektų bendradarbiavimas keičiantis informacija apie smurtą prieš vaiką (žr. pav³):

	Policija	VVTAJT	AV	SKPC
Policija	✕	Policija renka informaciją iš VVTAJT tiek patikslinti įvykio aplinkybėms, tiek pradėjus ikiteisminį tyrimą; informuoja VVTAJT apie smurtą artimoje aplinkoje, jeigu nukentėjo vaikai ir teikia kitą informaciją pagal 2018-06-28 susitarimą; dalyvauja VVTAJT organizuojamuose pasitarimuose.	Policija renka informaciją iš AV patikslinti įvykio aplinkybėms bei pradėjus ikiteisminį tyrimą; policijos pareigūnai dalyvauja AV posėdžiuose.	Policija informuoja SKPC apie smurto artimoje aplinkoje atvejį; esant poreikiui ir nukentėjusio asmens sutikimui, policija iš SKPC renka informaciją apie nukentėjusio asmens padėtį.
VVTAJT	VVTAJT informuoja policiją apie galimai padarytą nusikalstamą veiką prieš vaiką, teikia informaciją policijai ir dalyvauja vaikų apklausose, informuoja apie netinkamus vaiko atstovus.	✕	VVTAJT esant poreikiui kreipiasi į AV dėl atvejo vadybos proceso inicijavimo; dalyvauja atvejo vadybos posėdžiuose.	VVTAJT teikia informaciją asmenims apie galimybę esant poreikiui kreiptis į SKPC.
AV	AV teikia informaciją policijai; kviečia pareigūnus į AV posėdžius.	AV kviečia VVTAJT į AV posėdžius; dalyvauja VVTAJT organizuojamuose pasitarimuose.	✕	AV kviečia SKPC į AV posėdžius.
SKPC	Jeigu apie smurtą nebuvo pranešta policijai, SKPC apie smurto atvejį informuoja policiją.	SKPC informuoja VVTAJT, jei nukentėjo vaikas ir VVTAJT nebuvo informuotas.	SKPC dalyvauja AV posėdžiuose, kai nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjo suaugęs asmuo ar vaikas.	✕
Ugdymo įstaigos (UĮ)	UĮ informuoja policiją įtarus smurtą artimoje aplinkoje.	UĮ informuoja VVTAJT įtarus smurtą artimoje aplinkoje.	UĮ teikia informaciją AV ir pagal poreikį dalyvauja AV posėdžiuose; vaikui nukentėjus nuo smurto artimoje aplinkoje AV informuoja ugdymo įstaigą apie jam teikiamą pagalbą.	UĮ nukentėjusį suaugusį asmenį informuoja apie galimybę kreiptis į SKPC.
Sveikatos priežiūros įstaigos (SPI)	SPI teikia informaciją policijai atliekant ikiteisminį tyrimą; informuoja policiją įtarus, kad smurtą artimoje aplinkoje patyrė vaikas. Informaciją teikia ir be asmens sutikimo, jeigu įtaria, kad žala padaryta nusikalstama veika.	SPI teikia informaciją VVTAJT atliekant vaiko situacijos įvertinimą; taip pat turint duomenų apie galimą vaiko teisių pažeidimą, nurodytą LR VTAP įstatyme (psichologinis, fizinis, seksualinis smurtas prieš vaiką, vaiko nepriežiūra, apie likusius be tėvų globos nepilnamečius vaikus, būtinumą ginti nepilnamečių teises ir teisėtus interesus (dėl tėvų ligos, mirties, išvykimo ar dingimo, tėvų atsisakymo atsiimti vaikus iš gydymo įstaigų ar panašių priežasčių)).	SPI pagal AV užklausas teikia informaciją AV procese; SPI gali dalyvauti AV posėdžiuose.	SPI nukentėjusį suaugusį asmenį informuoja apie galimybę kreiptis į SKPC.

3. IKITEISMINIO TYRIMO DĖL SMURTO PRIEŠ VAIKĄ YPATUMAI

Geriausius vaiko interesus užtikrinančio baudžiamojo proceso sėkmę lemia visa proceso eiga, pradedant nuo pranešimo apie smurtą prieš vaiką gavimo. Viso proceso metu institucijoms ir pareigūnams būtina bendradarbiauti bei laiku keisti informacija, tinkamai planuoti ir derinti veiksmus, kadangi ikiteisminio tyrimo metu vaiko interesų užtikrinimas susijęs ne tik su ikiteisminio tyrimo veiksmais, bet ir institucijų teikiamomis socialinėmis paslaugomis.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl smurto prieš vaiką, baudžiamasis procesas vyksta vadovaujantis BPK bei kitų teisės aktų nuostatomis, nustatančiomis bendrąsias baudžiamojo proceso taisykles. Tačiau teisės aktuose yra įtvirtintos ir tam tikros taisyklės, kuriomis privaloma vadovautis išskirtinai baudžiamajame procese, kuriame nukentėjusysis yra vaikas.

Atliekant ikiteisminį tyrimą dėl smurto prieš vaiką iššūkių kelia geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimas, kuris, be visa kita, reikalauja, kad baudžiamasis procesas kuo mažiau neigiamai paveiktų vaiką, kuris jau yra patyręs žalą dėl jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos. Todėl ikiteisminio tyrimo metu itin svarbu suderinti, kas ir kada atliks vaiko apklausą, kas joje dalyvaus, parinkti tinkamus vaiko atstovus, įvertinti specialiuosius vaiko apsaugos poreikius, tinkamai parinkti kardomąją priemonę įtariamajam, o jeigu smurtautojas yra šeimos narys – užtikrinti, kad nebūtų daromas poveikis vaikui, imtis priemonių žalai atlyginti, spręsti dėl objektų tyrimų, teismo psichologijos, teismo psichiatrijos ekspertizės būtinumo ir jų paskyrimo laiku, taip pat laiku pradėti teikti psichologinę ar kitokią būtiną pagalbą. Komandinis visus šiuos etapus ir veiksmus apimantis darbas yra sudėtingas, reikalaujantis tiesioginio, nuolatinio ir dažnai skubaus apsiikeitimo informacija, organizacinio darbo pasiskirstymo.

Todėl kaip ir pranešimo apie galimą smurtą prieš vaiką patikslinimo metu, taip ir pradėjus ikiteisminį tyrimą, privaloma vadovautis 2018 m. birželio 28 d. bendradarbiavimo susitarimo nuostatomis. Šiame susitarime išdėstyta, kas, kam, kokiais atvejais ir per kokius terminus turi pateikti informaciją, susijusią su ikiteisminiu tyrimu dėl smurto prieš vaiką.

2018 m. birželio 28 d. bendradarbiavimo susitarime nėra numatyta, kad VVTAJT turėtų derinti su prokuroru vaikui teikiamos pagalbos pradžią, informuoti apie apsaugos vaikui priemonių taikymą, globos nustatymo atvejus, grąžinimą į šeimą, perkėlimą į kitus globos namus ar kitų globėjų paskyrimą. Šiuos aspektus, jei yra poreikis, rekomenduojama aptarti atskirais atvejais.

3.1. Vaiko apklausos atlikimo ypatumai

Vienas svarbiausių procesinių veiksmų, lemiantis ikiteisminio tyrimo sėkmę, yra nukentėjusio nuo smurto vaiko apklausa.

Pagrindiniai vaiko apklausos uždaviniai yra:

1. Gauti informaciją apie tiriamą nusikalstamą veiką.
2. Užtikrinti, kad apklausos metu vaikui nebūtų pakartotinai daroma žala.

Nuo kiekvieno šį proceso veiksmą atliekančio ar padedančio atlikti asmens gebėjimų bendrauti, tinkamai pateikti klausimus, vertinti ir reaguoti į apklausiamojo elgesį priklauso gautos informacijos patikimumas, paties apklausiamojo savijauta.

Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos atlikimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymu Nr. I-126 patvirtintos Rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos (2015 m. vasario 18 d. įsakymo Nr. I-52 redakcija) (toliau – Rekomendacijos dėl nepilnamečių apklausų).

Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 3 punktas nustato, kad dėl socialinės ir psichologinės brandos ypatumų bei siekiant išvengti baudžiamojo proceso traumuojančio poveikio procesiniai veiksmai su nepilnamečiais, ir ypač mažamečiais, atliekami tik tais atvejais, kai turinčios reikšmės bylai teisingai išspręsti nusikalstamos veikos aplinkybės negali būti nustatomos kitais būdais arba tai reikalautų didelių procesinių sąnaudų. Aiškinantis pranešimo apie padarytą nusikalstamą veiką aplinkybes (tiek dar nepradėjus ikiteisminio tyrimo, tiek jį pradėjus) rekomenduojama vengti detaliai apklausti nepilnamečių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nenustatyta tvarka (tokią apklausą pavadinant pokalbiu, pabendravimu ir pan.).

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 11 straipsnis įtvirtina vaiko teisę būti išklausytam visais su juo susijusiais klausimais, į jo nuomonę turi būti atsižvelgiama, jeigu tai neprieštarauja vaiko interesams. Šios vaiko teisės užtikrinimas būtinas ir baudžiamajame procese. Tačiau iš teisės aktų nuostatų, reglamentuojančių vaiko dalyvavimą baudžiamajame procese, darytina išvada, kad tinkamai išklausius vaiko nuomonės, yra galimybė su juo neatlikti procesinių veiksmų.

Sprendžiant dėl galimybės neįtraukti vaiko į procesą būtina įvertinti šias aplinkybes:

1. vaiko amžių ir kitas savybes (ar vaikas geba tinkamai reikšti savo mintis, informacija apie specifinius poreikius, galimai diagnozuotą negalią, sutrikimus);
2. vaiko procesinę padėtį (ar vaikas yra nukentėjusysis, ar liudytojas);
3. ar reikšmės bylai teisingai išspręsti turinčias aplinkybes bus galima nustatyti kitais būdais;
4. tiriamų galimai nusikalstamų veiksmų pobūdį.
5. tai, kad ikiteisminis tyrimas pradėtas dėl įvykio, dėl kurio kvalifikavimo nėra abejonių (fizinio smurto atvejais).

Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos tvarką reglamentuoja Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 21, 23 punktai.

Apklausą atliekančio subjekto parinkimas

Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos atlikimas specialioje patalpoje, darant garso ir vaizdo įrašą, dalyvaujant psichologui ir vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistui, paprastai ne daugiau kaip vieną kartą ir BPK nustatytais atvejais – pas ikiteisminio tyrimo teisėją, yra viena iš BPK 186 straipsnyje nustatytų priemonių, padedančių užtikrinti geriausius vaiko interesus.

BPK 186 straipsnis ir Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 17 ir 18 punktai numato, kad nukentėjusio vaiko apklausą atlieka ir nepilnamečių justicijos srityje besispecializuojantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras.

Siekiant apsaugoti nepilnametį liudytoją, nukentėjusį nuo baudžiamojo proceso žalojančio poveikio jo psichikai ir antrinio traumavimo bylos nagrinėjimo teisme metu, bei, kad nepilnamečis nebūtų kviečiamas į teismo posėdį, jei toks vyktų, dėl nepilnamečio apklausos kreipiamasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Tačiau apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją atliekama esant papildomoms sąlygoms, tai yra nepilnametį liudytoją ar nepilnametį nukentėjusį ikiteisminio tyrimo teisėjas apklausia kai yra vaiko atstovo, prokuroro ar gynėjo prašymas apklausti vaiką atsižvelgiant į jo interesus (vaiko interesais) arba yra BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatyti atvejai (liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus; ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus).

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui vaiko apklausą rekomenduojama atlikti tik kai:

- 1) nėra nustatytas nusikalstamą veiką padaręs asmuo;
- 2) kitais įrodymų šaltiniais nėra galimybės nustatyti faktinių duomenų išvadai, kad buvo padaryta baudžiamojo įstatymo uždrausta konkreči nusikalstama veika ir kad ją padarė būtent vaiko nurodytas asmuo;
- 3) nėra BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatytų aplinkybių;
- 4) nepilnamečio parodymai nėra itin svarbūs esminėms įrodinėtinoms aplinkybėms nustatyti ir yra galimybė nesudėtingai šias aplinkybes įrodyti kitais tyrimo duomenimis.

Be to, būtina įvertinti, ar yra galimybė užtikrinti, kad atlikus vaiko apklausą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą, jis bylos nagrinėjimo teisme metu nebus kviečiamas į apklausą, tokiu būdu užtikrinant vienos apklausos principą (pvz., ar planuojama ikiteisminį tyrimą nutraukti, perduoti bylą teismui su pareiškimu dėl baudžiamojo įsakymo priėmimo, numatomas sutrumpintas įrodymų tyrimas). Šias sąlygas sudėtinga numatyti, jos gali keistis įvykus apklausai, todėl tikimybė, kad vaikas bus kviečiamas į dar vieną apklausą teisme, išlieka.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos vaiko apklausos pagrindas yra prokuroro prašymas. Jį prokuroras gali teikti tiek savo, tiek nepilnamečio nukentėjusiojo atstovo ar įtariamojo gynėjo iniciatyva.

Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovo ar įtariamojo gynėjo prašymai atlikti nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją nagrinėjami BPK 178 straipsnio nustatyta tvarka. Nepilnamečio liudytojo atstovo prašymai atlikti nepilnamečio liudytojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją nagrinėjami Asmenų aptarnavimo Lietuvos Respublikos prokuratūroje tvarkos aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2020 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. I-103, nustatyta tvarka.

Prokuroras savo iniciatyva kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos esant BPK 184 straipsnio 1 dalyje numatytiems pagrindams, t. y. manydamas, kad vaiko nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; vaikas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus; vaikas ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 18 punktas).

Taip pat prokuroras privalo kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl vaiko apklausos, jeigu jo paro-

dymai yra itin svarbūs esminėms įrodinėtinoms aplinkybėms nustatyti ir kitais įrodymų šaltiniais šių aplinkybių įrodyti nėra galimybės arba įrodinėjimas kitais įrodymų šaltiniais yra sudėtingas (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 19 punktą). Šia nuostata siekiama apsaugoti vaiką nuo baudžiamojo proceso žalojančio poveikio jo psichikai bei antrinio traumavimo bylos nagrinėjimo teisme metu, kad vaikas nebūtų kviečiamas į teismo posėdį, o jo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, būtų perskaityti teismo posėdyje BPK 276 straipsnio 2 dalies tvarka.

Pasiruošimas vaiko apklausai

Siekiant užtikrinti vienos vaiko apklausos principo įgyvendinimą, ikiteisminio tyrimo metu turi būti tinkamai pasiruošta apklausai ir ji turi būti atlikta laikantis visų imperatyvių BPK reikalavimų bei psichologinių rekomendacijų.

Nepakankamas pasiruošimas apklausai, apklausą atliekančių asmenų kompetencijos stoka ar BPK pažeidimas gali nulemti situaciją, kai vaikas apklausiamas daugiau nei vieną kartą.

Papildoma apklausa dažniausiai atliekama kai:

- 1) pirmoji vaiko apklausa neinformatyvi, fragmentiška;
- 2) apklausos metu nustatytos naujos aplinkybės, apie kurias buvo galima žinoti ir jas patikrinti;
- 3) apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu nebuvo užtikrintos įtariamojo ar jo gynėjo teisės dalyvauti apklausoje arba dalyvaujančiam įtariamajam ar gynėjui nebuvo suteikta galimybė užduoti klausimus.

Praktikoje kyla situacijų, kai vaiko pakartotinė apklausa yra neišvengiama dėl šių objektyvių priežasčių:

- 1) įtariamasis nustatytas po nepilnamečio apklausos (asmuo su įtariamojo statuso įgijimu įgyja ir teisę užduoti klausimus apklausiamam nukentėjusiajam, todėl jei nepilnametis nukentėjęs buvo apklaustas iki įtariamojo statuso asmeniui suteikimo, jis minėtos teisės negalėjo įgyvendinti);
- 2) pirmos apklausos metu dėl ilgai trunkančios nusikalstamos (sistemingos) veikos nustatytos naujos aplinkybės, apie kurias ikiteisminio tyrimo pareigūnams nebuvo žinoma;
- 3) pirmoji vaiko apklausa neinformatyvi dėl vaiko psichologinės būklės, trukdžiusios vaikui atsiskleisti.

Tam, kad nepilnametis nukentėjęs ikiteisminio tyrimo metu būtų apklaustas tik vieną kartą, būtina iki jo apklausos kuo greičiau atlikti būtinus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kad būtų surinkta pakankamai BPK 20 straipsnio 1, 3, 4 dalių reikalavimus atitinkančių faktinių duomenų, kuriuos įvertinus būtų galima spręsti dėl konkrečios nusikalstamos veikos požymių buvimo (nebuvo) ir asmens, kuris galimai padarė nusikaltimą asmeniui.

Pradedant ikiteisminį tyrimą paprastai yra žinoma, koks nusikaltimas tiriamas, ar vaikas yra nukentėjęs, ar liudytojas, vaiko lytis, amžius. Taip pat paprastai žinoma apie aiškiai išreikštus specifinius vaiko poreikius, galimai diagnozuotą negalią, sutrikimus.

Dažnai iki vaiko apklausos papildomai reikia gauti informaciją apie tai, su kuo vaikas gyvena šiuo metu ir kokią informaciją apie tiriamą nusikalstamą veiką jis jau yra pateikęs anksčiau. Šie duomenys turi būti išsamūs ir užfiksuoti procesiniuose dokumentuose.

Ikiteisminio tyrimo medžiagoje turi būti:

- 1) pareigūno, kuris pirmas bendravo su įvykio vietoje atsiskleidusiu vaiku, tarnybinis pranešimas ir jame kaip galima tiksliau atskleistas pirminis vaiko pasakojimas, situacija (aplinka), kurioje jis buvopasakodamas apie įvykį. Ši informacija itin svarbi, kai informacijos gavimas iš kitų šaltinių (Body- CAM, liudytojų apklausų) gali pernelyg ilgai užtrukti;
- 2) į įvykio vietą atvykusių pareigūnų kūno kamerų (BodyCAM) įrašai;
- 3) informacija iš su vaiku bendravusio VVTAJT specialisto, budėtojo;
- 4) vaiko situacijos vertinimo anketa (VSV) iš VVTAJT;
- 5) kita informacija apie vaiką (vaiko raida, kalbos, atminties ypatumai, jo asmenybės bruožai, domėjimosi sritys, pomėgiai, bendravimo, emociniai ar elgesio ypatumai).

Bet kuris pareigūnas (į įvykio vietą atvykęs pareigūnas, rašęs tarnybinį pranešimą; VVTAJT specialistas, bendravęs su vaiku; tyrėjas, susitikęs su vaiku ar jo atstovu), iš šeimos narių ar su šeima dirbančių specialistų sužinojęs apie vaiko asmenybės bruožus, domėjimosi sritis, pomėgius, o ypač bendravimo, emocinius, raidos, kalbos, atminties ypatumus, privalo apie tai informuoti vaiką apklausiantį asmenį (tyrėją, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją). Tai turėtų būti daroma pareigūnams surašant tarnybinį pranešimą; surašant artimų suaugusiųjų apklausos protokolą; surenkant vaiko sveikatą patvirtinančius dokumentus; VVTAJT specialistui užpildant vaiko situacijos vertinimo anketą, informaciją apie vaiko gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, atsiunčiant atskirą raštą.

Esant pakankamai duomenų, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, prieš vaiko apklausą jam turi būti suteikiamas įtariamojo statusas. BPK 44 straipsnio 7 dalyje nustatyta, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo turi teisę pats apklausti liudytojus arba prašyti, kad liudytojai būtų apklausti. BPK 184 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos vietą ir laiką prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir jo gynėjui; įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę dalyvauti tokioje apklausoje, užduoti apklausiamam asmeniui klausimus, kai apklausa baigta, susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas. Iki vaiko apklausos suteikiant asmeniui įtariamojo statusą užtikrinama įtariamojo teisė dalyvauti pas ikiteisminio tyrimo teisėją atliekamoje nepilnamečio apklausoje ir sumažinama pakartotinės vaiko apklausos tikimybė. Tačiau visuomet būtina įvertinti tai, kad vaikas praėjus tam tikram laikui gali užmiršti svarbias ikiteisminiam tyrimui aplinkybes.

Praktikoje gana dažnai pasitaiko atvejų, kai be vaiko apklausos nėra pagrindo asmeniui pareikšti įtarimą. Taip pat išimtiniais atvejais asmuo iki vaiko apklausos gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas. Tokiais atvejais nėra vienodos praktikos dėl galimybės į apklausą kviesti specialiuosius liudytojus arba asmenis, kuriems įtariamojo statusas dar nesuteiktas, tačiau ikiteisminis tyrimas pradėtas dėl galimai to asmens padarytos nusikalstamos veikos. Teismai, remdamiesi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartimi baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018), pataria pranešti tokiems asmenims apie planuojamą apklausą ir galimybę dalyvauti apklausoje. Kadangi BPK nenumato tokio asmens dalyvavimo nepilnamečio apklausoje, kiekvienu atveju teismai sprendžia dėl galimybės dalyvauti apklausoje asmeniui, dėl kurio veiksmy atliekama apklausa.

EŽTT byloje Kryževičius prieš Lietuvą (peticijos Nr. 67816/14) padarė išvadą, kad specialiojo liudytojo statusas pagal Lietuvos nacionalinę teisę artimas įtariamojo statusui. EŽTT pastebėjo, kad tam tikros teisės, pagal Lietuvos nacionalinę teisę suteikiamos įtariamiesiems, taip pat yra suteikia-

mos ir specialiesiems liudytojams – teisė apklausos metu turėti įgaliotą atstovą, netaikoma atsakomybė už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus arba melagingus parodymus. Specialiojo liudytojo institutas, o kartu jo teisės ir liudijimo ypatumai įtvirtinti BPK 82 straipsnio 3 dalyje.

Detaliau specialiojo liudytojo statusas, jo teisės ir pareigos, procesinės garantijos reglamentuotos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. I-8 (2022 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. I-143 redakcija) patvirtintose Rekomendacijose dėl liudytojo apklausos BPK 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka. Pažymėtina, kad nei BPK, nei Rekomendacijose dėl liudytojo apklausos BPK 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka nėra įtvirtinta galimybė atsisakyti duoti parodymus ar atsakyti į tam tikrus klausimus specialiojo liudytojo šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams, taip pat nereglamentuota specialiojo liudytojo garantija dalyvauti tam tikruose procesiniuose veiksmuose, įskaitant teisę dalyvauti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje. Tai skiria specialiojo liudytojo statusą nuo įtariamojo ir turi įtakos sprendžiant dėl specialiojo liudytojo kvietimo į nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą.

Taip pat prieš kviečiant vaiką į apklausą būtina nuspręsti, ar vaikas bus apklausiamas kaip liudytojas, ar jis prieš apklausą turi būti pripažintas nukentėjusiuoju. Esant pakankamam pagrindui pripažinti vaiką nukentėjusiuoju, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras dėl to priima nutarimą.

Ne vėliau kaip pirmosios vaiko apklausos metu privalo būti įvertinti nukentėjusiojo specialūs apsaugos poreikiai (BPK 186¹ straipsnis). Tai daroma Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. I-63 patvirtintų Rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo nustatyta tvarka.

Rengiantis ikiteisminio tyrimo pareigūno atliekamai vaiko apklausai rekomenduojama, kad ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas iš anksto sukviestų (suorganizuotų) nuotolinį susitikimą su apklausoje dalyvausiančiu VVTAJT atstovu, psichologu, esant poreikiui – vaiko atstovu pagal įstatymą ir su jais aptartų būsimos apklausos organizacinius, techninius klausimus. Kai apklausa organizuojama pas ikiteisminio tyrimo teisėją, jis tampa subjektu, atsakingu už būsimos vaiko apklausos aptarimo inicijavimą. Nors ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje apklausoje įprastai dalyvauja teisme dirbantys psichologai, tačiau kartais gali būti pasitelkiamas psichologas iš Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos administruojamo Psichologų, pageidaujantių padėti apklausti asmenis baudžiamajame procese, sąrašo (<https://vgtpt.lrv.lt/lt/advokatu-mediatoriu-ir-psichologu-sarasai/psichologu-pageidaujanciu-padeti-apklausti-asmenis-baudziamajame-procese-sa-rasas-1>). Esant tokiai situacijai, ypatingai svarbu, kad teisėjas būtų laiku ir tinkamai apie tai informuotas, kad galėtų su visais susijusiais asmenimis aptarti būsimą apklausą.

Vaiko apklausoje dalyvaujantys asmenys (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, psichologas, vaiko teisių apsaugos specialistas) privalo žinoti kiekvieno iš jų funkcijas ir atsakomybes atliekant vaiko apklausą.

Kai vaiko apklausą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas, jis privalo žinoti tokiai apklausai nustatytas psichologines rekomendacijas: kokiais klausimais bus įvertinti vaiko atminties, mąstymo ypatumai, vaiko „tiesos ir melo“ suvokimas, kokios priemonės naudojamos kontaktui su vaiku užmegzti,

kokiais būdais galima įgyti vaiko pasitikėjimą, kaip formuluojami klausimai, kaip reaguoti į neigiamas vaiko reakcijas ir emocijas, kurios gali kilti apklausos metu. Dėl tokių apklausų specifiškumo šiuos aspektus įprastai geriau išmano psichologas.

Kai vaiką apklausti padeda psichologas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas (prokuroras) savo iniciatyva turi siekti, kad su psichologu būtų aptarti svarbiausi klausimai, kuriuos vaikui reikėtų užduoti, užduodamų klausimų eiliškumas. Taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnas (prokuroras) prieš apklausą turi su psichologu ir kitais dalyviais (vaiko atstovais, vaiko teisių apsaugos specialistais) aptarti, kaip bendraus tarpusavyje, kada ir koku būdu kiti dalyviai galės perduoti klausimus, kuriuos reikėtų užduoti vaikui.

Klausimus, kada bus daromos pertraukos, kas ir kada galės užduoti klausimus, kaip bus sprendžiama, kada apklausą galima užbaigti, paprastai tenka įvertinti apklausos eigoje.

Kai apklausa vyksta pas ikiteisminio tyrimo teisėją, ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas prieš apklausą su prokuroru aptaria pačios apklausos organizavimą ir eigą: kas iškviečia asmenis į apklausą, kada į apklausos vietą atvyksta vaikas, kas su juo bendrauja ir būna iki apklausos pradžios, kada atvyksta laisvėje esantys ar yra pristatomi suimti įtariamieji, jei jie stebės apklausą. Klausimus, susijusius su apklausos eiga (pertraukų laikas vaikui pailsėti, klausimų uždavimo eiliškumas ir pan.), sprendžia apklausą atliekantis ikiteisminio tyrimo teisėjas, pasitaręs su psichologu.

Rekomenduojama, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos vaiko apklausos eigą aptartų ir prokuroras su ikiteisminio tyrimo teisėju atskirai.

Vaiko apklausos atlikimas

BPK 186 straipsnio 3 dalis nustato, kad į mažamečio liudytojo ar mažamečio nukentėjusiojo apklausą visuomet, taip pat į nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo apklausą dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei, sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai, dėl pelnytos iš nepilnamečio prostitucijos ar nepilnamečio įtraukimo į prostituciją arba kitais atvejais, kai to prašo proceso dalyviai arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva, privalo būti kviečiamas psichologas, kuris padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą, taip pat valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, kuris iš kitos patalpos stebi, ar apklausos metu nepažeidžiamos nepilnamečio liudytojo ar nepilnamečio nukentėjusiojo teisės.

Psichologo, dalyvausiančio vaiko apklausoje, parinkimo ir iškvietimo tvarka yra reglamentuota Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 15 punkte bei aptarta 2018 m. rugpjūčio 10 d. Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos rašte „Dėl psichologų pasitelkimo atliekant apklausas pas ikiteisminio tyrimo teisėją“.

Vadovaujantis BPK 89 straipsnio 5 dalimi, nepilnamečio apklausoje dalyvaujantys psichologai yra laikomi specialistais. Baudžiamajame procese jie turi teisę susipažinti su bylos medžiaga, susijusia su apklausa (BPK 89 straipsnio 7 dalis).

Teismo psichologo paskirtis, tikslai, uždaviniai, funkcijos, teisės plačiau aptartos Teisėjų tarybos 2022 m. birželio 29 d. protokoliniu nutarimu patvirtintose Rekomendacijose dėl teismo psichologų

veiklos organizavimo (toliau – Rekomendacijos) (<https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2022/06/rekomendacijos.pdf>).

Rekomendacijų 16 punkte numatyta, kad gavęs užduotį, teismo psichologas nedelsdamas, bet ne vėliau, kaip kitą darbo dieną, susisieks su prokuroru, ikiteisminio tyrimo teisėju, paskirtu atlikti vaiko apklausą, <...> ir suderina pasirengimo procesinių veiksmy atlikimui planą (susipažinimo su bylos medžiaga, įvadinio pokalbio, apklausos laiką, pagrindinių klausimų formuluotes, jų pateikimo eiliškumą ir kitus su vaiko dalyvavimu procese susijusius klausimus ir pan.) ir kitus su užduoties įvykdymu susijusius klausimus.

Atliekant apklausą seksualinės prievartos vaiko atžvilgiu ikiteisminiuose tyrimuose neretai dalyvauja specializuotos įstaigos – globos namų „Užuovėja“ (toliau – Centras) psichologai. Šios įstaigos paskirtis – teikti kompleksinę (psichologinę, socialinę, teisinę, medicininę) ir kitą pagalbą vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos ir išnaudojimo, ir jų tėvams, įtėviams (globėjams) (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2010-06-28 įsakymas Nr. A1-309 „Dėl globos namų „Užuovėja“ nuostatų patvirtinimo“).

Vaiko teisinė apklausa vyksta specialiaame vaiko apklausos kambaryje nuotoliniu būdu per elektroninę teismų sistemą, užtikrinant, kad vaikas negirdėtų ir nematytų kitų proceso dalyvių. Dar iki apklausos atlikimo galimai seksualinę prievartą patyręs vaikas vienas ar su jam artimais žmonėmis būna apgyvendintas Centro patalpose, kur jam teikiama kvalifikuota psichologinė pagalba ir tuo pačiu vaikas paruošiamas teisminei apklausai. Teigiama patirtis yra tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausoje dalyvauja ir padeda teismui apklausti vaiką tas pats Centro psichologas, kuris su vaiku bendrauja nuo vaiko apgyvendinimo Centre dienos.

Be psichologo vaiko apklausoje dalyvauja ir VVTAJT specialistas. Valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo kvietimo į apklausą tvarką reglamentuoja Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 16 punktas.

Pažymėtina, kad tais atvejais, kai vaiko atstovu pagal įstatymą yra paskirtas VVTAJT specialistas, jo dalyvavimo vaiko apklausoje pakanka ir neturi būti kviečiamas dar vienas VVTAJT specialistas, kuris, vadovaujantis BPK 186 straipsnio 3 dalimi, išimtinai tik stebėtų, ar apklausos metu nėra pažeidžiamos nepilnamečio teisės.

Svarbu pažymėti, kad kviečiant VVTAJT specialistą rašte būtų nurodyta, kad vadovaujantis BPK 186 straipsnio 3 dalimi jo dalyvavimas kaip specialisto, kuris stebi, ar apklausos metu nėra pažeidžiamos nepilnamečio teisės, yra privalomas. Tame pačiame rašte nurodomas VVTAJT specialistas, kuriam nutarimu buvo leista dalyvauti procese kaip atstovui pagal įstatymą.

Nepilnametis nukentėjusysis (liudytojas) į apklausą iškviečiamas Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 27 punkte nustatyta tvarka per jo atstovą pagal įstatymą arba tiesiogiai (pvz., atstovas išvykęs ilgam laikui, serga, atstovo buvimo vieta nežinoma ir jos greitai nustatyti nėra galimybės ir pan.).

Iškviečiant vaiką į apklausą, rekomenduotina pirmiausia pasinaudoti BPK 182 straipsnio 2 dalyje numatyta galimybe į apklausą šaukti telefonu ar kitais būdais (elektroniniu paštu ir pan.). Tais atvejais, kai šiomis priemonėmis iškviešti į apklausą nepilnamečio nepavyksta, BPK 182 straipsnio 1

dalyje numatytos formos šaukimas nepilnamečiui turėtų būti įteikiamas per atstovą pagal įstatymą arba per kartu gyvenantį suaugusį asmenį.

Itin svarbus psichologinis vaiko paruošimas teisinėms procedūroms. Jis pagerina teisinių procedūrų eigą (vaikas geriau supranta, koks yra jo vaidmuo, kokių veiksmų ir pasekmių galima tikėtis) bei sumažina vaiko patiriamą psichologinę traumą teisinių procedūrų metu.

Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 30 punktas nustato, kad siekiant sumažinti vaiko įtampą prieš apklausą, apklausą atliekantis asmuo privalo užtikrinti, kad nepilnamečiui suprantamai pagal jo amžių ir išsivystymą būtų paaiškinta apie jo teises ir pareigas apklausos metu; kur, t. y. kokioje įstaigoje ar institucijoje, vyks apklausa; kas, t. y. koks pareigūnas ar asmuo, jį apklaus; kokie asmenys ir koku tikslu dar dalyvaus pokalbio metu; koku tikslu ir apie kokį faktą ar aplinkybes bus kalbama; kaip vyks apklausa, t. y. nepilnametis turi būti informuojamas apie tai, kad bus daromas vaizdo ir garso įrašas, kad nepilnamečiui papasakojus apie tai, kas jam žinoma, gali būti užduodami papildomi klausimai; kad nepilnametis turi teisę prašyti pertraukos. Dėl apklausos ir pertraukų trukmės kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti sprendžiama atsižvelgiant į apklausiamo nepilnamečio amžių, individualius ypatumus, jo būseną, būtina įvertinant apklausą atlikti padedančio valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo rekomendacijas, atstovo pagal įstatymą nuomonę.

Psichologiškai paruošti vaiką teisinėms procedūroms gali tiek vaiko tėvai ar globėjai, tiek psichologas, socialinis darbuotojas (atvejo vadybininkas), pedagogas, VVTAĮT darbuotojas, teisėsaugos institucijų darbuotojas. Paruošiant vaiką apklausai suaugusysis turėtų labiau koncentruotis į vaiko informavimą, kada, kur apklausa vyks, kaip ji vyks, o ne į jos turinį, itin svarbu nekalbėti apie konkretų įvykį, dėl kurio nepilnametis kviečiamas apklausai. Tokiu atveju rekomenduojama sustabdyti vaiką, jeigu jis pats pradeda pasakoti apie reikšmingas įvykio aplinkybes ir patikinti, kad tai, ką vaikas pasakoja, yra svarbu ir jis apie viską turės papasakoti apklausoje.

Nukentėjusysis, liudytojas, kuriam yra sukakę šešiolika metų, prieš apklausą pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės pagal BK 235 straipsnį. Jam taip pat išaiškinama teisė neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus arba atsisakyti duoti parodymus prieš savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius. Jaunesniam nei šešiolikos metų nukentėjusiajam, liudytojui jam suprantama kalba išaiškinama teisė neduoti parodymų prieš savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius ir pareiga sakyti tik tiesą (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 6 punktas). Nukentėjusieji įtariamojo ir kaltinamojo nepilnamečiai šeimos nariai (vaikai) dėl amžiaus gali tinkamai nesuvokti BPK 82 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos teisės turinio ir savarankiškai spręsti, kaip šią teisę realizuoti. Tokiais atvejais dėl BK 82 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos teisės realizavimo turi spręsti jų atstovas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-06-26 nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018).

Vadovaujantis BPK 186 straipsnio 3 dalimi, nepilnamečio apklausoje gali dalyvauti jo atstovas. Tačiau jam pareiškus norą dalyvauti apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, būtina įvertinti, ar nepilnamečio atstovo tiesioginis dalyvavimas (dėl nusikalstamos veikos pasekmės – patirto emocinio šoko, ypatingo jautrumo ar kitų savybių arba aplinkybių) nedarys nepilnamečiui neleistino poveikio, ar nesutrukdys pasiekti apklausos tikslų. Prokuroras, manydamas, kad nepilnamečio atstovo dalyvavimas apklausai, o kartu ir apklausiamajam galėtų pakenkti ar kitaip sutrukdyti, privalo siekti, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas neleistų atstovui dalyvauti apklausos patalpoje, bet

leisty stebėti daromą garso ir vaizdo įrašą (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 24 punktas).

Įtariamajam (kai apklausa atliekama pas ikiteisminio tyrimo teisėją BPK 184 straipsnyje numatyta tvarka) ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus psichologą ir nepilnamečio liudytoją ar nepilnamečio nukentėjusiojo atstovą, neleidžiama būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimų. Jei neįmanoma įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sudaryti sąlygų stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos, apklausa atliekama įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nedalyvaujant. Tokios apklausos metu padarytas garso ir vaizdo įrašas tuoj po apklausos parodomas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, kurie per ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimų (BPK 186 straipsnio 4 dalis).

Vadovaujantis BPK 179 straipsniu, asmens apklausa turi būti užfiksuota apklausos protokole. Vadovaujantis BPK 183 straipsnio 3 dalimi, apklausos protokole parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje pabrėžia, kad dažnai yra sunku tiksliai atkartoti vaiko parodymų esmę protokole dėl to, kad jis į klausimus atsakinėja netiksliai, pasitelkdamas savo kūno kalbą, vartodamas specifinius žodžius ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-126/2015). Todėl tai, kad vaiko parodymai nebuvo užrašyti pažodžiui, nėra laikoma BPK pažeidimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-40/2013).

Apklausos metu duotų vaiko parodymų fiksavimas protokole būna sudėtingas kai vaikas yra labai mažas, dar negeba duoti nuoseklių ir išsamių parodymų, apklausoje dalyvauja didesnių specialiųjų poreikių turintys vaikai, turintys komunikacinių iššūkių. Atsižvelgiant į tai, kad jo apklausa fiksuojama vaizdo ir garso įrašu, tikslinga jo apklausos protokole fiksuoti tik esmines aplinkybes ir po apklausos apžiūrėti vaizdo ir garso įrašą dalyvaujant psichologui, kuris paaiškintų vaiko kūno kalbos reikšmę, žodžių prasmę.

Civilinio kodekso 2.9 straipsnis numato, kad nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas).

Tačiau pažymėtina, kad emancipacija susijusi su jo galimybėmis savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas, o ne su jo apsauga baudžiamajame procese, todėl ir emancipuotam asmeniui turėtų būti taikomi visi BPK 186 straipsnyje numatyti apklausos reikalavimai.

Be to, BPK 185 straipsnis numato galimybę net ir pilnametystės sulaukusius asmenis apklausti taikant vieną ar daugiau 186 straipsnio nuostatų, kai būtina užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius.

3.2. Vaiko atstovavimas baudžiamajame procese

Atstovo pagal įstatymą parinkimas

Vadovaujantis BPK 53 straipsniu, vaiko atstovais pagal įstatymą baudžiamajame procese gali būti tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi nepilnamečiu, įgalioti asmenys. Atstovui pagal įstatymą, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą, leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas – nutartį. Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja.

Galioja tėvų kaip geriausių vaiko atstovų pagal įstatymą prezumpcija, tačiau ja neturėtų būti kategoriškai vadovojamasi. Atstovas pagal įstatymą privalo gebėti identifikuoti vaiko interesus, juos ginti, padėti jam pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, lydėti atstovaujimą vaiką proceso metu, suteikti vaikui, emocinę, psichologinę ar kitą reikalingą paramą. Nuo asmens gebėjimo vykdyti šias atsakomybes priklauso tai, ar jis gali būti tinkamu atstovu pagal įstatymą, todėl sprendžiant vaiko atstovo pagal įstatymą paskyrimo klausimą turi būti atidžiai įvertinta, ar asmuo geba identifikuoti tikruosius vaiko interesus ir jiems atstovauti.

Aplinkybės, parodančios, kad tėvai (ar vienas iš jų) gali būti pripažinti netinkamais vaiko atstovais pagal įstatymą (sąrašas nėra baigtinis):

- 1) tėvams ar vienam iš jų pareikštas įtarimas ikiteisminiame tyrime;
- 2) tėvai (partneriai) yra priešiškuose santykiuose (skiriasi), kaltina vienas kitą smurtu prieš vaiką;
- 3) tiriamas smurtas prieš vaiką šeimoje ir vienas iš tėvų pernelyg palaiko kitą iš tėvų, įtariamą nusikalstamos veikos padarymu;
- 4) turima duomenų, kad jis (ji) darys neigiamą įtaką nukentėjusiam vaikui ir tai gali pakenkti ikiteisminiam tyrimui;
- 5) vaiko tėvai yra priešiška nusiteikę ikiteisminio tyrimo pareigūnų atžvilgiu, atsisako bendradarbiauti, veikia priešingai vaiko interesams, be objektyvių priežasčių neleidžia vaikui dalyvauti būtinuose ikiteisminio tyrimo veiksmuose;
- 6) atstovai turi sveikatos problemų (fizinių, psichinių), dėl kurių negali tinkamai atstovauti vaikui, per daug jautriai reaguoja į atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus (verkia, daro poveikį ikiteisminio tyrimo pareigūnams, pertraukinėja, įsiterpia, patarinėja proceso veiksmų metu);
- 7) patys tėvai atsisako atstovauti vaikui ikiteisminio tyrimo metu arba vaikas nesutinka, kad jam atstovautų.

Prieš priimdamas sprendimą dėl tinkamo atstovo pagal įstatymą nukentėjusiam vaikui parinkimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi surinkti su tuo susijusią informaciją.

VVTAJT, žinodama apie pradėtą ikiteisminį tyrimą dėl smurto prieš vaiką ir poreikį parinkti jam tinkamą atstovą pagal įstatymą, privalo pateikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui žinomą informaciją apie tai, kad potencialūs vaiko atstovai gali trukdyti objektyviam tyrimui, prieštarauti ir kenkti nepilnamečio interesams ir kas galėtų būti tinkamu vaiko atstovu pagal įstatymą.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio interesams ar pakenktų baudžiamajam procesui. Tokiu atveju, taip pat kai nėra galimybės susisiekti su

atstovu pagal įstatymą arba jo tapatybė nežinoma, nepilnamečio atstovu pagal įstatymą gali būti jo pasirinktas ir ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo pripažintas tinkamu būti atstovu pagal įstatymą asmuo. Jeigu nepilnametis nepasirinko kito asmens arba jo pasirinktas asmuo nėra tinkamas būti atstovu pagal įstatymą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, atsižvelgdami į nepilnamečio interesus, paskiria kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečiui.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, turi paskirti atstovu bet kokį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio interesams.

Jeigu nepilnamečio atstovai pagal įstatymą dėl svarbių priežasčių negali atstovauti vaikui (pavyzdžiui, yra išvykę į užsienį ir nėra kreipęsi dėl laikinos globos nustatymo tėvų prašymu ir pan.), vaiko atstovu pagal įstatymą procese galėtų būti pripažintas asmuo, kuris de facto yra atsakingas už nepilnametį, t. y. šeimos narys ar artimas giminaitis, asmuo, nuolat bendraujantis ir palaikantis glaudžius ryšius su nepilnamečiu, ar kitas asmuo, galintis tinkamai atstovauti nepilnamečio interesams. Visais atvejais pagrindinis kriterijus, skiriant ar keičiant atstovą pagal įstatymą, yra nepilnamečio interesai.

VVTAJT baudžiamajame procese gali būti skiriama vaiko atstovu pagal įstatymą tik tada, kai nėra kitų – vaikui artimesnių – asmenų, galinčių jam atstovauti, ir tik po to, kai yra priimtas nutarimas neleisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese. Paskyrus vaiko atstovu pagal įstatymą VVTAJT specialistą, iš jo tikimasi aktyvaus vaidmens ne tik apklausos metu, bet ir tolimesnio proceso metu – teikiant prašymus, realizuojant teisę pateikti skundus, reaguojant į ikiteisminio tyrimo pareigūno daromas klaidas, (pvz., menančių klausimų uždavimą, teisių neišaiškinimą, netinkamą apklausos vietą ir t. t.), aktyviai bendradarbiaujant su paskirtais įgaliotais atstovais (dėl civilinio ieškinio pareiškimo).

Atstovo pagal įstatymą teisės ir pareigos

Atstovas pagal įstatymą turi teisę lydėti atstovaujамą asmenį viso baudžiamojo proceso metu, dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Atstovas pagal įstatymą taip pat turi teisę gauti informaciją apie nepilnamečio teises baudžiamajame procese, įtvirtintas BPK 28 straipsnyje (BPK 54 straipsnio 1 dalis).

Kai išnyksta BPK 53 straipsnio 3 dalyje nurodytos aplinkybės, dėl kurių nepilnamečio atstovui pagal įstatymą atsisakyta leisti dalyvauti procese kaip atstovui, jam taip pat suteikiama informacija apie nepilnamečio teises baudžiamajame procese.

Vadovaujantis BPK 178 straipsnio 5 dalimi, nukentėjusysis ir jo atstovas turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio.

Vadovaujantis BPK 186 straipsnio 1 dalimi, atstovas pagal įstatymą turi teisę prašyti, kad vaiką apklaustų ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Nors įprastai baudžiamajame procese dalyvauja vienas iš vaiko atstovų pagal įstatymą, tačiau

rekomenduojama, kad abu tėvai (taip pat ir gyvenantis skyrium) būtų informuojami apie teisę atstovauti vaikui. Apklaustos metu taip pat gali dalyvauti ne vienas, o abu tėvai, kuriems gali būti leista dalyvauti procese atstovais pagal įstatymą, išskyrus atvejus, kai tiriamas įvykis dėl vieno iš tėvų galimo smurto prieš vaiką. Toks asmuo, nepriklausomai nuo to, ar jam pareikštas įtarimas, ar jis apklaustas kaip specialusis liudytojas, ar neturi jokio procesinio statuso, atstovu pagal įstatymą būti negali. Jeigu toks asmuo yra pareiškęs prašymą dalyvauti procese ir atstovauti vaikui, turi būti priimamas nutarimas neleisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese.

Atstovas pagal įstatymą šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos. Jis gali būti apklaustas kaip liudytojas, tokiu atveju įgyja liudytojo teises ir pareigas (BPK 54 straipsnio 2 ir 3 dalys). Todėl rekomenduojama prieš vaiko apklausą apklausti jo atstovą pagal įstatymą, siekiant surinkti išsamesnius duomenis apie vaiką, jo galimybę duoti parodymus ir pan.

Atstovo pagal įstatymą apklausa kaip liudytojo nelaikytina procesiniu pažeidimu. BPK numatytos liudytojų apklausos taisyklės tais atvejais, kai liudytojas turi ir kitą procesinį statusą (šiuo atveju – atstovo pagal įstatymą), taikomos su ypatumais, atsižvelgiant į tai, kad proceso metu apklausiamas asmuo turi derinti ne vien tik liudytojo teises bei pareigas, bet ir teises bei pareigas pagal kitą turimą procesinį statusą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-370/2014).

Atstovo teisės išaiškinamos nutarime leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese. Tai padaryti prieš vaiko apklausą tikslinga, nes atstovas pagal įstatymą gali pasinaudoti teise prašyti atlikti vaiko apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją.

Taip pat svarbu atstovą pagal įstatymą informuoti, kaip bendrauti su vaiku, kaip padėti vaikui, dalyvaujančiam baudžiamajame procese, plačiau, suprantamiau išaiškinti jam jo ir atstovaujamo vaiko teises, kad jis galėtų tinkamai atlikti savo pareigas baudžiamajame procese. Nors tokios pareigos teisės aktai nenustato jokiam ikiteisminio tyrimo subjektui, tai turėtų būti svarbu tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnui, tiek VVTAJT, kurie pirmieji bendrauja su nukentėjusiųjų tėvais.

Vaiko atstovas pagal įgaliojimą

Įgaliotuoju atstovu yra asmuo, teikiantis nepilnamečiui nukentėjusiajam teisinę pagalbą, ginantis jo teises ir teisėtus interesus. Juo gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis įgaliojo atstovauti savo interesams. Įgaliotajam atstovui leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras dėl įgaliotojo atstovo dalyvavimo procese priima nutarimą, o teismas – nutartį (BPK 55 straipsnis).

Kai įgaliotojo atstovo dalyvavimas nagrinėjant baudžiamąsias bylas yra būtinas pagal BPK 51 ar 55 straipsnius, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas praneša valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai ar jos nurodytam koordinatoriui apie tai, kad nukentėjusiajam būtinas įgaliotasis atstovas. Gavę minėtą pranešimą, tarnyba ar jos nurodytas koordinatorius privalo nedelsdami parinkti antrinę teisinę pagalbą teiksiantį advokatą ir pranešti apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui. Jeigu bylos, kurioje prašoma parinkti įgaliotąjį atstovą,

ankstesnėje stadijoje (atliekant procesinį veiksma) nukentėjusiajam jau buvo teikiama antrinė teisinė pagalba, įgaliotuoju atstovu paprastai parenkamas advokatas, teikęs antrinę teisinę pagalbą šiam nukentėjusiajam. Kiti Antrinės teisinės pagalbos teikimo ypatumai baudžiamosiose bylose numatyti Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 21 straipsnyje.

Rekomendacijos dėl įgaliotojo atstovo:

- 1) įgaliotasis atstovas nepilnamečiui nukentėjusiajam baudžiamajame procese turėtų būti paskirtas kuo greičiau ir jo vaidmuo neturėtų apsiriboti vien tik dalyvavimu vaiko apklausoje. Įgaliotasis atstovas privalo būti aktyvus ir realiai teikti teisinę pagalbą;
- 2) VVTAJT specialistai, matydami, jog nepaskirtas nepilnamečio nukentėjusiojo įgaliotasis atstovas, turėtų kreiptis į ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą, kad jie praneštų Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai apie įgaliotojo atstovo paskyrimo būtinumą;
- 3) tais atvejais, kai yra priimtas nutarimas neleisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, dėl įgaliotojo atstovo skyrimo turi kreiptis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas. Į tai, kad netinkamas atstovas pagal įstatymą negali pakviesti įgaliotojo atstovo atstovauti vaikui, dėmesį atkreipęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nutartyse Nr. 2k-225-689/2018 ir Nr. 2k-157-495/2021;
- 4) tas pats įgaliotasis atstovas galėtų dalyvauti tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teismo nagrinėjimo metu.
- 5) vadovaujantis Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 12 straipsnio 12 punktu, teisę gauti nemokamą antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į asmens (šeimos) turtą ir asmens pajamas, turi nepilnamečiai vaikai, nukentėję nuo nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai, dorovei ir kitose baudžiamosiose bylose, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro motyvuotu nutarimu ar teismo motyvuota nutartimi pripažinta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas.

Įgaliotojo atstovo dalyvavimas pripažįstamas būtinu (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 11 punktas), kai:

- 1) nuo nusikalstamų veikų žmogaus gyvybei, sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai (išskyrus BK 164 straipsnį) ar dorovei tiesiogiai nukentėjo nepilnametis;
- 2) nepilnamečiui nukentėjusiajam nustatyta globa (rūpyba) vaikų globos (rūpybos) institucijoje, globos centre ar šeimynoje arba jis ugdomas vaikų socializacijos centre;
- 3) priimtas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas neleisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui;
- 4) nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą negali tinkamai užtikrinti jo teisių ir teisėtų interesų, taip pat kitais atvejais, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami (pvz., byloje daug įtariamųjų ir kt.).

3.3. Kiti nepilnamečio nukentėjusiojo dalyvavimo baudžiamajame procese klausimai

Nukentėjusįjį lydintis asmuo

Nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą (BPK 56¹ straipsnis). Lydinčiu asmeniu gali būti bet kuris vaikui artimas asmuo.

Lydintis asmuo nepilnamečių bylose, esant išreikštam nukentėjusiojo ar jo atstovo pageidavimui, turėtų dalyvauti išimtiniais atvejais, nes nepilnamečio interesus užtikrina atstovas pagal įstatymą, psichologas, vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Lydinčiu asmeniu negali būti nepilnametis (Rekomendacijų dėl nepilnamečių apklausų 8¹ punktą).

Lydintis asmuo vaiką gali lydėti į apklausą, ekspertizę, kitus procesinius veiksmus. Tokiais atvejais rekomenduojama lydintį asmenį įspėti dėl atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą.

Civilinio ieškinio pareiškimas

BPK 117 straipsnis nustato, kad prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos valstybei arba asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, ligos, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti teisme teisėtą savo interesą.

Šis straipsnis nustato ne prokuroro teisę, o pareigą pareikšti civilinį ieškinį. Todėl tais atvejais, kai nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą ar įgaliotasis atstovas nepareiškia civilinio ieškinio, tai turi pareigą padaryti prokuroras. Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovo pagal įstatymą pareiškimas, kad civilinio ieškinio jis nereikš, neturėtų būti priežastimi to nedaryti prokurorui, nes ieškinytis turi būti teikiamas ne atstovo pagal įstatymą naudai, o nukentėjusiojo, kuris dėl savo nepilnametystės negali ar neturi pakankamai žinių, kaip tinkamai pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis (Generalinės prokuratūros 2021 m. rugsėjo 29 d. apibendrinimas Nr. 17.9.-7513).

Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese, kuriame nukentėjusysis yra vaikas

BPK 44 straipsnio 11 punktą nustato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo imtis priemonių, kad procesinės prievartos priemonės – asmens apžiūra, krata, asmens krata, atvedinimas, poėmis – nebūtų taikomos, taip pat kad asmuo nebūtų laikinai sulaikomas arba suimamas nepilnamečio akivaizdoje, išskyrus atvejus, kai pats nepilnametis yra įtariamas nusikalstamos veikos padarymu. Jeigu šioje dalyje nurodytos procesinės prievartos priemonės buvo taikytos nepilnamečio akivaizdoje, apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdami informuoja valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją. Tai turi būti daroma raštu procesinę prievartos

priemonę vykdžiusio ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro. Rašte turi būti nurodyti pagrindiniai duomenys apie vykdytą procesinę prievartos priemonę, duomenys apie nepilnamečių, kurio akivaizdoje ji buvo vykdoma, jo reakciją, jo atstovus pagal įstatymą, kiti reikšmingi duomenys. Rašto kopija turi būti pridėta ir prie ikiteisminio tyrimo medžiagos.

Planuodami procesinių prievartos priemonių vykdymą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo surinkti informaciją, ar numatomų procesinių prievartos priemonių vykdymo vietoje nebus nepilnamečių asmenų ir, esant galimybei bei nepakenkiant procesinio veiksmo sėkmei, koreguoti procesinių prievartos priemonių vykdymo laiką, numatomus veiksmus atlikti tuo metu, kai nebus nepilnamečių asmenų. Jeigu procesinę prievartos priemonę būtina vykdyti nedelsiant ir neįmanoma išvengti nepilnamečių dalyvavimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo užtikrinti VVTAJT specialisto dalyvavimą. Jei dėl objektyvių priežasčių nėra galimybės užtikrinti VVTAJT specialisto dalyvavimą, procesinių prievartos priemonių vykdymo vietoje esantis nepilnamečis turi būti saugiai, lydintas suaugusio asmens, pašalinamas iš patalpos. Nepilnamečio pašalinimas iš patalpos turi būti derinamas su jo tėvais (globėjais), jei jie yra procesinių prievartos priemonių taikymo vietoje. Jei nėra galimybės išvengti procesinių prievartos priemonių taikymo nepilnamečio akivaizdoje, procesiniai veiksmai turi būti organizuojami taip, kad traumuojantis poveikis vaikui būtų maksimaliai sumažintas (Generalinės prokuratūros 2014 m. rugsėjo 15 d. aiškinamasis raštas Nr. 17.9-2770).

Pareiškus įtarimą nusikalstamą veiką galimai įvykdžiusiam asmeniui, būtina kuo skubiau išspręsti klausimą dėl kardamosios priemonės paskyrimo. Šiuos veiksmus būtina derinti ir su VVTAJT, išsiaiškinti, ar vaikas nebus paimtas iš šeimos. Rekomendacijų dėl kardomųjų priemonių, išskyrus suėmimą, skyrimo ikiteisminio tyrimo metu tvarkos ir nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės, patvirtintų Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. gruodžio 1 d. įsakymu Nr. I-306 (toliau – Rekomendacijos dėl kardomųjų priemonių), 39 punktas numato, kad nustatęs įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu paskyrimo pagrindą ir manydamas, kad kitomis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 straipsnyje įtvirtintų tikslų ir negalima baudžiamosios bylos užbaigti pagreitinato proceso tvarka, prokuroras nedelsdamas, bet ne vėliau kaip per 48 valandas kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją, prašydamas paskirti šią kardomąją priemonę neatsižvelgiant į tai, kad įtariamasis neturi kitos gyvenamosios vietos.

Rekomendacijų dėl kardomųjų priemonių 15² punktas numato, kad kardamosios priemonės ir jų sąlygos turi būti proporcingos ir daryti kuo mažesnę neigiamą poveikį nepilnamečiui tais atvejais, kai įtariamasis dėl kardamosios priemonės ar papildomų įpareigojimų neturi teisės matytis ar bendrauti su nepilnamečiu artimos aplinkos asmeniu. Skiriant kardomasias priemones, keičiant jų sąlygas arba nagrinėjant proceso dalyvių prašymus, priklausomai nuo ikiteisminio tyrimo stadijos turi būti atsižvelgiama į nepilnamečio teises ir interesus bendrauti su įtariamoju ir (ar) būti jo išlaikomam. Jeigu įtariamajam leidžiama bendrauti su nepilnamečiu artimos aplinkos asmeniu, prokuroro sprendime turi būti nurodytos bendravimo sąlygos ir tai, kad įtariamasis jas turi derinti su Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos teritoriniu padaliniu.

Rekomendacijų dėl kardomųjų priemonių 15¹ punktas numato, kad apie kardomųjų priemonių nepilnamečių vaikų turinčiam asmeniui, įtariamam nusikalstamų veikų, susijusių su smurtu artimoje

aplinkoje, padarymu, paskyrimą, pakeitimą ar panaikinimą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas nedelsdamas turi informuoti VVTAJT atitinkamą teritorinį padalinį.

Tai itin svarbu dėl to, kad pagal teisinį reglamentavimą pagalbą šeimai organizuojančioms ir teikiančioms organizacijoms tokia informacija nėra teikiama, tačiau joms pagalbos šeimai teikimo tikslais yra svarbu žinoti, ar vaiko tėvams yra paskirti draudimai. Laiku suteikus informaciją apie įtariamajam paskirtas kardomąsias priemones (draudimus bendrauti su vaiku) VVTAJT, atvejo vadybininkas šią informaciją gali gauti iš VVTAJT.

Duomenų apie vaikus apsauga

Visų suinteresuotų vaiko teisių apsauga asmenų bendradarbiavimas turi tam tikrus apribojimus, kurių turi paisyti visi duomenimis apie nepilnamečius disponuojantys asmenys.

BPK 177 straipsnio 1 dalis draudžia skelbti duomenis apie nepilnamečius nukentėjusiuosius. Be to, BPK labai konkrečiai apibrėžia ratą asmenų, kuriems yra siunčiami vieni ar kiti procesiniai sprendimai. Tokie ribojimai susiję ne tik su informacijos pateikimu, pavyzdžiui, žiniasklaidai, bet ir kitiems proceso dalyviams ar institucijoms. Todėl ne tik baudžiamojo proceso metu, bet ir atvejo vadybos posėdžių metu ar teikiant pagalbą šeimai labai svarbu įvertinti, kokią informaciją galima pateikti, aptarinėti, o kokios informacijos atskleidimas gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei, daryti neigiamą poveikį vaikui ar netgi būti traktuojamas kaip ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas ir užtraukti baudžiamąją atsakomybę (BK 247 straipsnis).

Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo, pateikimo bei susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga sprendimus priima prokuroras, kuris organizuoja ir vadovauja ikiteisminiam tyrimui. Susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga visose ikiteisminio tyrimo stadijose taisyklės numatytos Rekomendacijose dėl proceso dalyvių susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga, patvirtintose Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2018 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. I-57, jeigu susipažinti pageidauja baudžiamojo proceso dalyviai. Kitų asmenų, institucijų prašymai nagrinėjami vadovaujantis Ikiteisminio tyrimo duomenų teikimo ir panaudojimo ne baudžiamojo persekiojimo tikslais ir ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugos rekomendacijomis, patvirtintomis Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2017 m. rugpjūčio 17 d. įsakymu Nr. I-279.

Taip pat būtina atidžiai įvertinti, kokius duomenis galima teikti teismui civilinėse bylose dėl santuokos nutraukimo ir kt., kai ikiteisminis tyrimas dėl smurto prieš vaiką dar nėra baigtas, kadangi tokiais atvejais iškyla grėsmė, kad civilinės bylos dalyviai manipuliuos gautais ikiteisminio tyrimo duomenimis, o tai pakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei ir pažeis vaiko interesus. Kiekvienu atveju būtina įvertinti teismui teikiamų duomenų apimtį ir turinį, kad būtų apsaugoti vaiko interesai civilinio proceso metu, tačiau ir nepakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei.

Labai svarbu įvertinti, kiek duomenų būtina rašyti nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą, kadangi jis siunčiamas proceso dalyviams ir tam tikri vaiko duomenys jiems gali tapti žinomi. Nutarimas turi atitikti Prokuratūroje priimamų procesinių sprendimų rengimo standartų, patvirtintų Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2017 m. spalio 25 d. įsakymu Nr. I-368.

Ikiteisminio tyrimo, kuriame nukentėjusysis yra vaikas, pabaigos ypatumai

Jeigu atlikus visus būtinus veiksmus, nustatomi BPK 212 straipsnio aplinkybės ir pagrindai, priimamas sprendimas nutraukti ikiteisminį tyrimą.

Rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam, patvirtintų Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. I-40 (2015 m. birželio 2 d. įsakymo Nr. I-139 redakcija), 65.8 papunktyje nustatyta, kad prokuroras, naudodamasis informacine sistema, privalo nedelsdamas informuoti pagal kompetenciją aukštesnįjį prokurorą apie nutarimą ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų, išskyrus numatytas BK 178 straipsnyje, dėl kurių nukentėjo nepilnametis.

Generalinės prokuratūros 2017 m. gegužės 8 d. aiškinamajame rašte Nr. 17.2.-3912 išaiškinta, kad:

- 1) nutraukus ikiteisminį tyrimą BPK 212 straipsnio 5 punkto pagrindu, t. y. įtariamajam ir nukentėjusiajam susitaikius, kiekvienu atveju būtina spręsti dėl baudžiamojo poveikio priemonės – dalyvavimo smurtinį elgesį keičiančiose programose taikymo;
- 2) jeigu vaikas dėl savo amžiaus negali išreikšti pozicijos dėl susitaikymo su įtariamuoju, nutraukti ikiteisminį tyrimą pagal BPK 212 straipsnio 5 punktą nerekomenduojama.

Nutraukiant ikiteisminį tyrimą pagal BPK 3 straipsnio 1 dalies 3 punktą ir nustačius, kad nusikalstama veika nepilnametis padarė turtinės ar neturtinės žalos kitam nepilnamečiui, apie tirtą įvykį ir galimą viešojo intereso gynimo poreikį būtina tarnybiniu pranešimu informuoti Viešojo intereso gynimo skyrių, kartu pateikiant susijusią medžiagą (Generalinės prokuratūros 2019 m. vasario 11 d. išaiškinimas Nr. 17.9.-2544).

BPK 214 straipsnio 6 dalis nustato, kad jeigu ikiteisminio tyrimo medžiagoje yra duomenų apie administracinį nusižengimą ar kituose teisės aktuose numatytą nusižengimą, prokuroras nutarimu nutraukti ikiteisminį tyrimą perduoda šią medžiagą spręsti ANK ar kituose teisės aktuose nustatyta tvarka.

ANK 592 straipsnio 4 dalis nustato, kad jeigu BPK nustatytais atvejais ir tvarka yra nutraukiamas ikiteisminis tyrimas ar baudžiamoji byla, tačiau ikiteisminio tyrimo medžiagoje ar baudžiamojoje byloje nustatoma, kad yra administracinio nusižengimo požymių, nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą ar baudžiamąją bylą kopija (nuorašas) kartu su visa tyrimo ar bylos medžiagos patvirtinta kopija (nuorašu) perduodama įgaliotai institucijai administracinio nusižengimo teisenai pradėti ir administracinio nusižengimo protokolui surašyti. Šiuo atveju baudžiamojoje byloje surinkti įrodymai, jei nereikia tirti papildomų aplinkybių, pakartotinai nerenkami.

Taigi nutraukiant ikiteisminį tyrimą visada būtina atidžiai įvertinti administracinės atsakomybės taikymą tėvams (atstovams, mokytojams) ir kitiems asmenims. Dėl to ikiteisminio tyrimo metu privaloma išsamiai iširti vaiko auklėjimo, gyvenimo sąlygas (trukdymas mokytis, nepriežiūra, įvairūs neteisėti veiksmai, charakterizuojantys proceso dalyvius). Tai padės lengviau priimti sprendimą ir sudarys pagrindą inicijuoti administracinę teiseną.

Priklausomai nuo surinktų ikiteisminio tyrimo duomenų, nusikalstamos veikos kvalifikacijos, ikiteisminio tyrimo terminų ir kitų aplinkybių, prokuroras gali nuspręsti ikiteisminį tyrimą baigti šiais

būdais:

- supaprastinto proceso tvarka (prokuroro teisė užbaigti procesą baudžiamuoju įsakymu arba pagreitinto proceso tvarka);
- nutarimu kreipiantis į teismą prašant taikyti priverčiamąsias medicinos priemones;
- kaltinamąjį aktą su bylos medžiaga perduodant teismui.

4. SMURTAS PRIEŠ VAIKUS IR JO PSICHOLOGINĖS PASEKMĖS. SMURTO ATSKLEIDIMAS

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros ir VšĮ „Paramos vaikams centras“ įgyvendinamas Europos Komisijos finansuojamas projektas „Kartu galime apsaugoti ir padėti“ siekia skatinti ankstyvą nuo smurto nukentėjusių vaikų atpažinimą ir užtikrinti jų apsaugą, atsižvelgti į specifinius vaikų poreikius baudžiamojo proceso metu, taip pat teikti jiems kompleksinę pagalbą, reikalingą patirto smurto pasekmių įveikimui. Atsižvelgiant į tai, kad smurto prieš vaikus atskleidimo ir pagalbos srityje dalyvauja įvairių žinybų atstovai, ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas įstatymo apibrėžtų smurto prieš vaikus apraiškų supratimo derinimui.

Kadangi smurto prieš vaikus reiškinys kaip visos smurto formos prieš vaikus yra paplitęs ir turi žymias neigiamas pasekmes vaiko fizinei ir psichinei sveikatai bei raidai, reikalingos jungtinės pareigūnų ir specialistų pastangos efektyviai atpažinti, sustabdyti smurtą ir įvertinti jo pasekmes bei suteikti pagalbą nukentėjusiems vaikams. Kitas reikšmingas visų dalyvaujančių baudžiamajame tyrime ir su tyrimu netiesiogiai susijusių specialistų vaidmuo – kelti visuomenės supratingumą, jautrumą ir atsakomybės jausmą, tokiu būdu mažinant nusikaltimų prieš vaikus mastą ir didinant vaikų visuomenėje saugumą.

Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis (WHO, 2016) 1 iš 4 vaikų patiria fizinę prievartą ir 1 iš 5 vaikų – seksualinę prievartą. Didelį smurto prieš vaikus reiškinio paplitimą patvirtina ir Lietuvoje atliekami tyrimai. Vilniaus universiteto psichotraumatologijos centro tyrimo duomenimis, net 71% 12-16 metų paauglių, dalyvavusių tyrime nurodė patyrę kurios nors rūšies smurtą (Zelviene et al. 2020). Tarp smurto rūšių vyrauja psichologinis smurtas (47%), fizinis smurtas (34.6%) ir seksualinė prievarta internete (31.4%). Seksualinė suaugusių prievarta prieš vaikus sudaro 9.9%, o seksualinė prievarta iš bendraamžių – 17.1% (Zelviene et al. 2020). Šie tyrimo rezultatai atspindi, kokią didžiulę žalą patiria didelė pilnametystės nesulaukusių jaunuolių dalis. Gauti tyrimo duomenys taip pat leidžia manyti, kad tik apie nedidelę dalį smurtą patyrusių vaikų yra sužinoma ar pranešama.

Valstybinės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie SADM duomenimis, per 2021 m. nuo smurto nukentėjo ~0,52% šalies vaikų. Šie statistiniai duomenys, deja, neatspindi realaus moksliniais tyrimais ir specialistų praktika pagrįsto smurto prieš vaikus problemos mastos Lietuvoje ir turėtų būti nuodugnai tyrinėjami.

Žemiau pateikiamos svarbios Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo sąvokos, teikiančios pagrindą vaiką žalojančio elgesio sampratai:

- **Smurtas prieš vaiką** – veikimu ar neveikimu vaikui daromas tiesioginis ar netiesioginis tyčinis fizinis, psichologinis, seksualinis poveikis, jeigu dėl to vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata, normali raida, jam sukeltas skausmas ar pavojus gyvybei, sveikatai, normaliai raidai ar pažeminta vaiko garbė ir (ar) orumas. Smurtu prieš vaiką taip pat laikoma vaiko nepriežiūra (...).
- **Fizinis smurtas** – tyčinis fizinis veiksmas ar veiksmai prieš vaiką, taip pat fizinė bausmė, jeigu dėl to vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata ar normali raida arba buvo sukeltas skausmas ar pavojus vaiko gyvybei, sveikatai ar normaliai raidai arba pažeminta vaiko garbė ir (ar) orumas.
- **Fizinė bausmė** – vaiko drausminimas, kai fizinis veiksmas naudojamas fiziniam skausmui, net ir

nedideliu, sukelti ar fiziškai kankinti vaiką arba pažeminti jo garbę ir (ar) orumą (...).

- **Nepriežiūra** – tėvų ar kitų vaiko atstovų pagal įstatymą ar už vaiko priežiūrą atsakingo asmens nuolatinis vaikui būtinų fizinių, emocinių ir socialinių poreikių netenkinimas ar aplaidus tenkinimas, dėl kurio vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata ar normali raida arba sukeltas pavojus vaiko gyvybei, sveikatai ar normaliai raidai. Skurdas dėl objektyvių priežasčių nelaikomas nepriežiūra.

- **Seksualinis smurtas** – tyčinės nusikalstamos veikos, kaip jos apibrėžiamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXI skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui“, padaromos vaikui, taip pat pelnymasis iš vaiko prostitucijos, vaiko įtraukimas į prostituciją ar įtraukimas dalyvauti pornografinio pobūdžio renginyje, pornografijos rodymas vaikui, vaiko vertimas užsiimti prostitucija, vaiko išnaudojimas pornografijai ar disponavimas pornografinio turinio dalykais, kuriuose vaizduojamas vaikas arba asmuo pateikiamas kaip vaikas, ar vaiko įtraukimas į seksualinę vergovę ir kitos vaiko seksualinio išnaudojimo formos.

- **Psichologinis smurtas** – tyčinis sistemingas vaiko teisės į identiškumą pažeidinėjimas, vaiko žeminimas, patyčios, gąsdinimas, būtinos vaiko normaliai raidai veiklos trikdyimas, asocialaus elgesio skatinimas ar kitokia nefizinio kontakto elgsena (veiksmai ar neveikimas), dėl kurios vaikas mirė, buvo sutrikdyta jo sveikata ar normali raida arba sukeltas pavojus vaiko gyvybei, sveikatai, normaliai raidai ar pažeminta vaiko garbė ir (ar) orumas. Psichologiniu smurtu nelaikomas tinkamas ir pagrįstas vaiko žinių ir gebėjimų vertinimas bei kiti vaiko normalios raidos vystymuisi įvertinti skirti veiksmai.

Aptartos smurto prieš vaikus rūšys gali būti pavieniai reiškiniai, tačiau neretai vienu metu atskleidžiamos kelios smurto prieš vaikus formos (Briere & Runtz 1988, Ney et al. 1994). Claussen & Crittenden (1991) tyrime išryškėjo, kad tarp vaikų, kurie patyrė fizinę prievartą ir nepriežiūrą, 90% patyrė ir psichologinę prievartą. Šio tyrimo autoriai taip pat atskleidė, kad psichologinis smurtas yra faktorius, stipriau veikiantis vaiko nesėkmingą raidą, negu fizinio smurto mastas.

Svarbu pabrėžti, kad psichologiniu smurtu laikomas nuolatinis suaugusių, tai yra tėvų/globėjų ir kitų asmenų bendravimas su vaiku, kuris sukelia vaikui ilgalaikius neigiamus emocinės būklės ir savivertės pasikeitimus, gali sutrikdyti fizinę sveikatą ir sukelti psichikos sutrikimus. Psichologiniu smurtu vadiname ir suaugusių veiksmus, nukreiptus į vaiką, pavyzdžiui, dažnus agresyvius pasisakymus ir komentarus vaiko atžvilgiu, ir neveikimą, kai, tėvai emociškai atstumia vaiką, atsiriboja, neparodo užuojautos ar palaikymo, kai vaikui to labai reikia. Literatūroje šiam reiškiniui apibūdinti naudojami įvairūs terminai – „psichologinė prievarta“, „psichologinis smurtas“, „emocinė prievarta“, „emocinė nepriežiūra“, „emocinis smurtas“. Šiuos terminus įprasta naudoti kaip sinonimus.

Psichologinę prievartą vaikų atžvilgiu gali naudoti ne tik jų tėvai ar globėjai, bet ir kiti, su vaikais susiję asmenys. Psichologinį smurtą arba nepriežiūrą nurodo konkretūs, dažnai pasikartojantys suaugusių auklėjimo ir elgesio su vaikais modeliai, kuriuos galima stebėti suaugusio bendravime su vaiku. Tai, kaip suaugę elgiasi su vaiku, gali atsispindėti ir paties vaiko elgesyje, bendravime su kitais vaikais ar suaugusiais, žaidimuose, laikysenoje ir savijautos pasikeitimuose.

Remiantis D. Glaser apibrėžimais (Glaser & Prior, 2012; Glaser, 2002), psichologinė prievarta pagal suaugusių elgesio su vaiku pobūdį gali būti skirstoma į keletą rūšių:

1. Nuolatinė neigiama suaugusių nuostata į vaiką.

Tėvai ar kiti vaikui įtaką darantys suaugę vaiką kaltina, kritikuoja, žemina, atstumia, nes yra įsitikinę, kad vaikas to nusipelnė. Suaugę vaikui perduoda žinią, kad ką vaikas bedarytų, jis yra blogas, kaltas, nevykėlis, problema ir našta.

2. Už vaiką atsakingų suaugusių lūkesčiai ir reikalavimai neatitinka vaiko amžiaus ir brandos.

Tėvai ir kiti suaugę iškelia vaikams per didelius arba per mažus vaikų amžiaus ir brandos neatitinkančius reikalavimus. Suaugę reikalauja, kad vaikas, kuris dar nesugeba to padaryti, mokėtų įvertinti grėsmingas arba sudėtingas situacijas, atsakytų už aplinkybes, kurioms neturi įtakos, pavyzdžiui, sugebėtų prižiūrėti mažesnius brolius ir seseris, apsaugotų juos nuo pavojų, suteiktų pagalbą. Suaugę taip pat gali perdėtai globoti vaiką pavojaus nekeliančiose situacijose, riboti jo iniciatyvą, viską už jį daryti ir tokiu būdu neleisti vystytis vaiko savarankiškumui.

3. Tėvai ar kiti suaugę perdėtai riboja vaiko socializaciją ir draudžia bendrauti su kitais arba iškraipo vaiko socialinę adaptaciją.

Už vaiką atsakingi suaugę nepadedą arba nesukuria galimybių vaikui ugdyti bendravimo ir pažintinius gebėjimus: neišleidžia į užsiėmimus, būrelius, treniruotes, nepagrįstai draudžia bendrauti su bendraamžiais. Kai kurie suaugę gali įtraukti vaiką į antisocialią veiklą – kvaišalų ir alkoholio vartojimą, vagystes ir kitas netinkamas veiklas.

4. Už vaiką atsakingi suaugę neapsaugo jo nuo traumuojančio patyrimo, vaikas tampa smurto liudininku.

Vaikas pasilieka vienas kaip stebėtojas traumuojančiose ne pagal jo amžių sudėtingose situacijose, ypač tėvų/globėjų tarpusavio fizinio smurto arba psichologinės prievartos atvejais.

5. Tėvai ar kiti už vaiką atsakingi suaugę nepripažįsta vaiko individualumo ir psichologinių ribų.

Suaugę naudoja vaikus savo psichologiniams poreikiams tenkinti, neatskiria savo lūkesčių nuo vaiko galimybių ir poreikių, ignoruoja unikalias vaiko temperamento ir charakterio savybes – pavyzdžiui, suaugę atkakliai siekia uždarą ir drovų vaiką padaryti atviru, komunikabiliu, nebijančiu viešai kalbėti arba verčia profesionaliai sportuoti nors vaikas turi dailės gebėjimų ir jaučiasi nerangus sporte.

Iš visų smurto rūšių sunkiausia yra nustatyti psichologinį smurtą prieš vaikus. Psichologiškai žalojamus vaikus sunku atpažinti, nes ši prievarta nepalieka fizinių ženklų, jos neigiamas efektas gali pasireikšti ir vėlesniame vaiko vystymosi periode, daryti įtaką vaiko asmenybės formavimuisi. Pagrindiniu su vaiku dirbančio specialisto iššūkiu šiuo atžvilgiu tampa suaugusiems kylančių vaikų auklėjimo problemų atskyrimas nuo psichologinio smurto. Atskirti, kur pasireiškia netinkamas vaikų auklėjimas – perdėtai aukšti reikalavimai, nepagrįstos baimės dėl vaiko saugumo, žodinės nuobaudos, kritika, o kur prasideda emocinis smurtas, nėra paprasta. Psichologiniu smurtu vaiką žalojantis suaugusių elgesys vadinamas tada, kai nuolatinis vaiko emocinių poreikių netenkinimas ir savijautos bloginimas tampa auklėjimo stiliumi ir sistemingu suaugusių elgesio su vaiku modeliu. Tokie suaugę nuolat kaltina vaikus dėl savo pačių – tėvų/globėjų ar kitų svarbių žmonių – nesėkmių, ligų, savižudybių, skyrybų, dėl to, kad vaikai kuo nors panašūs į kitą sutuoktinį, „blogą tėvą/mamą“ arba į kitus suaugusiems nepatinkančius asmenis. Kitokios kilmės sunkumų turintys vaikai ir emociškai skriaudžiami vaikai gali elgtis panašiai ir turėti panašių simptomų ar elgesio požymių. Vis dėlto, stebint kitokios kilmės sunkumų turinčių vaikų tėvų ar kitų suaugusių elgesį su jais, galima atskirti, kas paveikė vaiko savijautą, elgesį ir raidą. Kitokios kilmės sunkumų turinčių vaikų tėvai yra dažniau linkę pripažinti problemos egzistavimą, pastebėti, kada vaikas jaučiasi

blogai, siekti rasti pagalbą savo vaikui. Kita vertus, tėvai, emociškai skriaudžiantys savo vaikus, dažniau neigia problemą, savo elgesio įtaką vaiko savijautai, kaltina vaiką, atsisako siūlomos pagalbos, nėra susirūpinę vaiko psichologine gerove, nesidomi vaiko savijauta, nebendradarbiauja su specialistais.

Dar viena problema, kuri iškyla, vertinant galimą psichologinį smurtą prieš vaiką – tai įstatymo apibrėžime formuluojamas „tyčinio elgesio“ aspektas. Psichologiškai smurtaujančių suaugusių elgesys ne visada yra įsisąmonintas ir iš anksto suplanuotas. Tokį suaugusių elgesį gali veikti patiriamos socialinės problemos, jų psichologinė savijauta, psichinė sveikata, ribotos žinios apie vaikų emocinius poreikius ir nepakankami santykių su vaiku kūrimo įgūdžiai. Dėl šios priežasties psichologinio smurto atvejais svarbu už vaiką atsakingiems suaugusiems skirti nuoseklų dėmesį bei nukreipti į juos visas įtakos ir pagalbos formas, padedančias ugdyti jų saugų elgesį su vaikais.

Smurto prieš vaikus pasekmės

Smurtas paveikia vaiko fizinę, emocinę, socialinę, pažintinę ir elgesio sritis. Tyrimai, atlikti įvairiose šalyse, taip pat rodo, kad smurtas gali turėti reikšmingas nepalankias pasekmes vaiko raidai ir funkcionavimui. Yra išskiriamos trumpalaikės ir ilgalaikės smurto prieš vaikus pasekmės. Trumpalaikės vaiką žalojančio elgesio pasekmės – tai po patirto smurto atsirandantys fiziniai sužalojimai, psichikos sutrikimai ar emociniai sunkumai. Ilgalaikės pasekmės – tai asmenybės sandaros ypatumai, kurie galėjo susiformuoti dėl vaikystėje patirtos prievartos ar nepriežiūros, pastebimi vaikui suaugus ir trikdančios palankią jo adaptaciją. Kai kurios vaiką žalojančio elgesio rūšys sukelia specifinę žalą, pavyzdžiui, nuo fizinio smurto gali būti pažeidžiamos smegenys, seksualinį išnaudojimą patiriantys vaikai gali demonstruoti seksualizuotą ir/ar seksualiai netinkamą elgesį, po patirto išprievartavimo ar matyto smurto tarp tėvų vaikams gali išsivystyti potrauminio streso sutrikimas (Paramos vaikams centras, 2008). Kai kurie smurto padariniai gali pasireikšti vėlesniame vaiko gyvenimo laikotarpyje, pavyzdžiui, po vaiko patirtos seksualinės prievartos gali išsivystyti depresija, po ilgalaikės emocinės prievartos gali atsirasti nerimo sutrikimas. Svarbu pabrėžti, kad vaikui gali būti padaryta reikšminga žala ir tada, kai tėvai ar kiti suaugę sąmoningai neketina pakenkti vaikui.

Žemiau pateikiama informacija apie smurto pasekmes specifinėms vaiko funkcionavimo sritims:

- **Prieraišumo problemos.** Saugus prieraišumas yra ypatingai svarbus vaiko ankstyvajai emocinei ir socialinei raidai. Saugus prieraišumas saugo besivystančias vaiko smegenis nuo žalingo streso poveikio, o jei vaiko prieraišumas nesaugus, jo smegenys yra šiam poveikiui labiau neatsparios. Kūdikiams ir mažiems vaikams, kurie patiria nuolatinį rėkimą, purtymą ar nepriežiūrą, kyla didesnė rizika suformuoti nesaugų dezorganizuotą prieraišumą (Hildyard & Wolf, 2002; Jordan & Sketchley, 2009).

- **Fizinės sveikatos problemos.** Fiziniai sužalojimai yra tiesioginė fizinės prievartos ir/ar nepriežiūros pasekmė. Tai specifiniai kaulų lūžiai, randai, nudegimai, smegenų sukrėtimas, pasikartojančios ir kito pagrindo neturinčios somatinės ligos ir kiti sveikatos sutrikimai. Nepagydomi arba nebeatstatomi fiziniai pakenkimai, sutrikdytas augimas, cerebrinis paralyžius gali būti ilgalaikės fizinio smurto pasekmės vaikui. Ypatingai jautrūs šiuo požiūriu yra kūdikiai. Kūdikio

purtymas gali pažeisti galvos smegenis, sužaloti stuburą ir stuburo smegenis, sukelti aklumą ir/ar kurtumą, kalbos raidos sutrikimus, gali sukelti mirtį (Child Welfare Information Gateway, 2008). Po tokių traumų kūdikiai dažnai nebegali atsistatyti ir pasiekti savo bendraamžių fizinės bei psichinės sveikatos lygio (Goldman et al., 2003). Krašutinė fizinė ir emocinė nepriežiūra, pilnaverčių maitinimų medžiagų stygius, fizinės stimuliacijos stoka bei socialinė izoliacija taip pat sutrikdo kūdikio ir mažo vaiko smegenų raidą – nukentėjusio vaiko smegenys gali būti mažesnės apimties, mažesnio aktyvumo, menkesnės pusrutulio diferenciacijos. Smurto prieš vaikus pasekmių longitudinaliniai tyrimai atskleidžia stiprų ryšį tarp patirtos prievartos vaikystėje ir suaugusiame amžiuje patiriamų rimtų susirgimų, tokių kaip širdies ir kraujagyslių ligos, diabetas, vėžys (Flaherty et al., 2013).

- **Psichologinės problemos.** Smurtinis suaugusių elgesys visapusiškai paveikia vaiko psichologinę savijautą ir gali daryti reikšmingą poveikį jo asmenybės raidai, savivertei. Vaikas, kuris nuolat patiria psichologinį, fizinį ar seksualinį smurtą iš pačių artimiausių ir svarbiausių jam žmonių, susikuria iškreiptą jį supančio pasaulio vaizdą, „išmoksta“, kad supantis pasaulis yra neprognozuojamas ir grėsmingas, o juo besirūpinantys žmonės netikėtai gali virsti žiauriais, piktais, nekantriais, dirgliais, depresiškais ir abejingais, išnaudoti vaiką savo pačių poreikių tenkinimui. Gyvendamas su smurtaujančiais suaugusiais, vaikas gali suvokti save kaip „blogą“, netinkamą, kaltą, dažnai išgyventi bejėgiškumo ir prislėgtumo, gėdos ir kaltės jausmus.

- **Tarpasmeninių santykių sunkumai.** Vaikystėje smurtą patiriantys nukentėjusieji neturi galimybės patirti sveiko, meilės ir pasitikėjimo pagrįsto ryšio su jais besirūpinančiais suaugusiais. Santykiai su svarbiausiais žmonėmis, pagrįsti prievarta ir išnaudojimu, siaubu ir bejėgybe, išlieka visam gyvenimui kaip esminis santykių modelis, kuriame vaikas gali nesąmoningai tapatintis ir nevalingai tapti „auka“ ar „smurtautoju“. Smurtą patyrusio vaiko psichika turi prisitaikyti, kad išgyventų fiziškai ir psichologiškai. Tam, kad įveiktų šias sunkias patirtis, vaikas dažnai naudoja įvairias įveikos strategijas, nebrandžius psichologinės savignyos mechanizmus, kurie gali išlikti ir vėlesniame amžiuje ar suaugystėje. Nuolat smurtą patiriantys vaikai taip pat gali tapti „nejautrūs“ skausmui. Susižeidę jie gali „nejausti“ skausmo ir dažnai nesuprasti, kad kitiems žmonėms gali skaudėti. Tokias pasekmes patiriantiems vaikams gali tapti sunku atpažinti ir įvardinti savo jausmus, sudėtinga atpažinti, kaip jaučiasi kitas žmogus. Tokiems vaikams gali stigti santykiuose itin reikalingos empatijos, užuojautos, jie gali vengti bet kokio psichologinio artumo. Smurtą patyrę vaikai sunkiose emociškai situacijose gali pasijausti tarsi išėję iš savo kūno ir tokiu būdu „nedalyvauti“ realiose situacijose, stebėti, kas vyksta, iš šono, psichologiškai atsiskirti nuo įvykio, kad išgyventų. Smurtą patyrę vaikai taip pat gali „pamiršti“ konkrečius įvykius ar ištisis gyvenimo laikotarpius. Skausminga patirtis, kurios vaikas negali integruoti savo psichikoje, išstumama į pasąmonę ir gali iškilti bet kuriuo metu, kai pats vaikas to nesitiki.

- **Elgesio problemos.** Vaikai, augantys grėsmingose sąlygose, nuolat patiriantys fizinę ir emocinę prievartą, išmoksta, kad pasaulis yra nesaugus, o suaugusieji yra grėsmės ir skausmo šaltinis. Kuo jaunesniame amžiuje vaikas patiria prievartą ir kuo ilgiau ji trunka, tuo rimtesnes elgesio problemas galima stebėti jo vaikystėje, paauglystėje ir brandžiam amžiuje. Stebimi elgesio sunkumai gali būti internalizuoti, t.y. pasireikšti atsiribojimu, nusišalinimu ir/ar pasyvumu, taip pat – eksternalizuoti, t.y. pasireikšti padidintu jaudrumu, impulsyvumu ir/ar agresyvumu. Fizinę prievartą patyrę vaikai gali būti linkę klaidingai interpretuoti kito žmogaus elgesio motyvus, juos suvokti kaip agresyvius ir reaguoti perdėtai gynybiškai arba puolimu. Seksualiai išnaudoti ir tvirkinti vaikai gali

turėti rimtų seksualinio elgesio sutrikimų suaugus. Galimi tokių sunkumų pavyzdžiai – įsitraukimas į prostituciją, dažnas partnerių keitimas, seksualumo neigimas, lyties sumaištis, lytiškumo neigimas, paauglių nėštumas, lytiniu keliu plintančios ligos, nesaugus seksualinis elgesys, padidėjusi rizika tapti išprievartavimo auka (Corby, 2006; Merrick et al., 2008). Vaikystėje patirta fizinė prievarta ir emocinis žeminimas taip pat yra pagrindinis rizikos veiksnys, susijęs su prievartos naudojimu ir kitų žmonių žeminimu užaugus. Gilbert su kolegomis (2009) nustatė stiprią koreliaciją tarp patirtos prievartos ir nusikalstamo elgesio ateityje. Tyrimo duomenimis, vaikai, patyrę smurtą ir nepriežiūrą, buvo vienuolika kartų dažniau sulaukyti dėl nusikalstamo elgesio nei tokios patirties neturintys vaikai.

- **Kognityvinės ir mokymosi problemos.** Prievarta ir nepriežiūra patirta kūdikystėje ir ankstyvoje vaikystėje iš esmės pakenkia vaiko kognityvinių funkcijų raidai, ypač kalbos vystymuisi, gebėjimui tikslingai ir planingai veikti, sukaupti dėmesį. Tyrimai rodo, kad vaikai, patyrę smurtą ir nepriežiūrą, dažnai turi mokymosi sunkumų, jų akademiniai pasiekimai lyginant su kitomis vaikų grupėmis yra kur kas žemesni (Gilbert et al., 2009; Mills, 2004; Veltman & Browne, 2001). Vaikų mokymosi galimybės įtakos gali turėti ir dėl patirto smurto atsiradę emociniai sunkumai. Veikiami nerimo ir įtampos ar dėl įgytų organinių smegenų pažeidimų vaikai neretai sunkiai pritampa prie kitų, elgiasi impulsyviai, priešiška, dažniau tampa patyčių aukomis.

- **Psichikos sveikatos problemos.** Tam tikri psichikos sveikatos sutrikimai gali būti smurto padariniai. Potrauminio streso sutrikimas yra vienas iš tokių sutrikimų pavyzdžių. Potrauminio streso sutrikimą turintis vaikas gali patirti ryškius, nelauktus ir nekontroliuojamus atsiminimus, kurie verčia vaiką tarytum dar kartą išgyventi traumuojantį įvykį net ir po daugelio metų. Vaikai taip pat gali kentėti nuo miego sutrikimų, naktinių košmarų, baimių, išgąstingų reakcijų, šalintis tam tikrų vietų ir/ar žmonių. Longitudiniame tyrime Brown, Cohen, Johnson ir Smailes (1999) nustatė, kad smurtą patyrę vaikai yra linkę tris kartus dažniau patirti depresijos ir nerimo sutrikimus nei tie, kurie augo palankiomis sąlygomis. Vaikai, patyrę smurtą, yra du kartus labiau linkę į savižudišką elgesį, o jaunuoliai, patyrę seksualinę prievartą, tyrimų duomenimis bando nusižudyti aštuonis kartus dažniau nei kiti (Brodsky & Stanley, 2008). Valgymo sutrikimai taip pat dažnai siejami su vaikystėje patirtu smurtu. Tyrinėjant jaunų žmonių, sergančių anoreksija ir/ar bulimija istorijas, dažnai pastebima, kad jie vaikystėje yra patyrę seksualinę prievartą ir/arba psichologinį smurtą. Psichoaktyvių medžiagų vartojimas vaikystėje ir vėlesniame amžiuje taip pat stipriai sietinas su vaikų paveikusių visų rūšių smurtiniu elgesiu.

Kadangi smurtas gali rimtai paveikti vaiko raidą, fizinę ir psichinę sveikatą, daryti įtaką jo tarpasmeniniams santykiams, sukelti elgesio problemas, sutrikdyti pažintinius procesus ir neigiamai paveikti mokymosi sėkmingumą, svarbu teisingai įvertinti padarytą vaikui žalą, laiku ir efektyviai suteikti pagalbą. Svarbu atsižvelgti į tai, kad smurtas prieš vaiką sukelia ne tik trumpalaikes, bet ilgalaikes pasekmes, taip pat atskirti, kokios galimos pasekmės gali pasireikšti, esant skirtingoms smurto rūšims. Smurto prieš vaikus pasekmių žinojimas taip pat reikšmingai prisideda prie galimo nusikaltimo išaiškinimo bei tiksliai ir efektyviai suplanuoto tyrimo bei apklausos proceso.

Smurto prieš vaikus pasekmės

Su smurto prieš vaikus atskleidimo iššūkiais tenka susidurti įvairių žinybų atstovams. Toliau aptariami su vaiku ir jo aplinkoje esančiais suaugusiais susiję veiksniai, darantys įtaką vaiko gebėjimui atskleisti smurtą aplinkiniams dar iki teisinių procesų pradžios (Daniūnaitė et al., 2013). Nuostata, kad vaikas dažniausiai nenori atskleisti smurto nėra iki galo teisinga, nes vaiko viduje paprastai kaunasi dvi jėgos, kurių viena trokšta, kad smurtas baigtųsi, o kita turi įvairiausių baimių, susijusių su smurto atskleidimo pasekmėmis. Neigiamos įtakos, mažinančios atsiskleidimo galimybes, turi vaiko amžius, vaiko raidos sutrikimai ir psichikos sveikata bei fizinė būklė. Kalbant apie suaugusiųjų poveikį, vaiko atsiskleidimą neigiamai veikia ryšio su smurtaujančiu suaugusiuoju artumas ir suaugusiojo vaikui svarbumas ir įtaka. Vaikams visada lengviau papasakoti, ką su jais padarė nepažįstami žmonės. Tyrimo duomenimis, apie nepažįstamų žmonių smurtinį elgesį tėvams atskleidė 67% vaikų, o apie artimųjų ar gerai pažįstamų asmenų – 28% vaikų, nepriklausomai nuo smurto prieš vaiką rūšies (Daniūnaitė et al., 2013). Teigiamas veiksnys, didinantis tikimybę, kad vaikas papasakos apie smurtą, yra saugios, nesmurtaujančios ir palaikančios šeimos ar atskirų supratingų ir rūpestingų asmenų buvimas vaiko gyvenime. Vaikų atsiskleidimą taip pat skatina vaiko informuotumas ir žinios, kad toks elgesys su jais nepriimtinas, dėl įvairių aplinkybių pasikeitę santykiai su smurtautoju bei kiti veiksniai. Schaeffer tyrime (1991) matoma, kad apie seksualinę prievartą 3-10 metų amžiaus vaikai dažniausiai atskleidė suaugusiems, t.y. 91,4%, ir tik 8,6% tai papasakojo kitiems vaikams. Kita vertus, vyresnėje 11-18 metų amžiaus grupėje ši tendencija skiriasi – apie patirtą seksualinę prievartą suaugusiems atskleidė 51,7%, o bendraamžiams – 48,3% vaikų ir paauglių.

Apie patirtą smurtą vaikai gali papasakoti tiesioginiu ir netiesioginiu būdu. Tiesioginio atsiskleidimo atveju vaikai apie smurtą papasakoja žodžiu, o netiesioginiame atsiskleidime – smurtą gali atskleisti žaisdami apie tai, piešdami, vaidindami, parašydami laišką ar perduodami šią žinią kitais užuominomis paremtais būdais. Dėl šių vaiko atsiskleidimo ypatumų, pirminė suaugusiųjų reakcija gali būti labai svarbi tolimesniuose vaiko tyrimo ir pagalbos etapuose (Zmarzlik & Pawlak-Jordan, 2010).

Taigi, vaiko būklė, amžius ir gyvenimo aplinkybės turi reikšmingą įtaką vaiko galimybėms atskleisti smurtą. Remiantis specialistų praktika ir mokslinių tyrimų duomenimis, svarbu išnaudoti visus galimus liudijimo apie smurtą prieš vaikus šaltinius bei sistemingai šviesti su vaikais dirbančius suaugusius, kad jie būtų pasirengę galimam vaikų atsiskleidimui ir pagalbos organizavimui.

5. PSICHOLOGINIAI VAIKO DALYVAVIMO BAUDŽIAMAJAME PROCESU VEIKSNIAI

Vaiko dalyvavimui teisiniame procese ir jo liudijimui teisinėje apklausoje turi įtakos daug įvairių veiksnių – tai ir su pačiu vaiku susiję veiksniai, ir vaikui nutikusio įvykio pobūdis, jo stebėjimo ir saugojimo atmintyje sąlygos, ir vaiko ryšiai su kitais žmonėmis, ir pati apklausa (Grandgenett et al., 2021; Hershkowitz et al., 2014; Leach et al., 2017). Taigi, apklausos sąlygos ir kiti svarbūs su apklausos organizavimu ir vykdymu susiję dalykai, yra tik vienas iš veiksnių, stipriai veikiančių vaiko parodymus, jo savijautą teisiniame procese bei jo motyvaciją ir galimybes dalyvauti tyrime. Svarbu suprasti ir atsižvelgti ir į daugybę kitų veiksnių, kurie turi įtakos vaiko parodymams.

Su vaiku susiję veiksniai, kurie turi įtakos vaiko dalyvavimui teisiniame procese ir jo liudijimui:

- **Vaiko raidos etapas.** Skirtingo amžiaus vaikai turi skirtingus gebėjimus suvokti, paaiškinti įvykius, įsidėmėti, prisiminti ir papasakoti. Taigi, planuojant apklausą svarbu žinoti, kaip ją pritaikyti prie vaiko amžiaus, ir suprasti, ko iš vaiko galime tikėtis, kokius lūkesčius galime turėti, ir ko negalime tikėtis iš tam tikro amžiaus vaiko. Skirtingo amžiaus vaikų ypatumai ir jų reikšmė apklausos procesui aptariami tolimesniame tekste.
- **Individualūs pažintiniai gebėjimai.** Kiekvienas vaikas yra skirtingas, neužtenka tik žinoti, kiek jam metų, kas būdinga tam tikro amžiaus vaikui. Svarbu atsižvelgti ir į unikalius, individualius konkretaus vaiko pažintinius gebėjimus: kiek jis pastabus, kiek jis gali, geba analizuoti tai, kas įvyko, kiek jis pajėgus žodžiais išreikšti, kas įvyko, kiek jis geba logiškai mąstyti, kokia jo atmintis, kiek jis gali sukaupti dėmesį, suvokti socialines normas ir pan. Kartais vaikai gali turėti pažintinių gebėjimų sunkumų, bet atsižvelgus į juos apklausos metu, vaikai gali būti patikimi liudytojai.
- **Genetinis pažeidžiamumas, negalia.** Svarbu žinoti ir atsižvelgti į specialiuosius vaiko poreikius, planuojant apklausą numatyti, ar dėl kokių nors sunkumų vaikui gali būti sunku duoti parodymus, dalyvauti teisiniame procese, ar reikalingos kokios nors vaiko apklausą įgalinančios priemonės, pavyzdžiui, komunikaciją palengvinančios vizualizacijos.
- **Vaiko savijauta, psichinė būseną:**
 - ✓ **Potrauminio streso sutrikimas (PTSS).** Tai sutrikimas, atspindintis asmens reakciją į labai didelę traumą. Vaikams, nusikaltimų aukoms ar liudytojams, PTSS simptomai gali pasireikšti: traumos išgyvenimu nuolat pasikartojančiuose atsiminimuose, sapnuose, asociacijose; emociniu atsiribojimu nuo neigiamos patirties (sustingimu), vengimu bendrauti, atsiribojimu nuo žmonių; dideliu judrumu, dideliu emociniu susijaudinimu, kuris kelia miego, dėmesio ir kitų pažintinių funkcijų sutrikimą, o tam tikrais atvejais net sutrikdo vaiko raidą (Budzynska et al., 2012). Jei vaikui nustatytas PTSS, į tai turi būti atsižvelgta planuojant apklausą. Tokiu atveju rekomenduojama atidėti apklausą, nes ji gali vaiką papildomai traumatuoti, be to, vaiko apklausa gali būti nepakankamai išsami.
 - ✓ **Psichologiniai gynybos mechanizmai.** Tai neįsisąmoninti kovos su traumas sukeltomis neigiamomis emocijomis (baime, nerimu, kalte, gėda ir pan.) būdai. Vaikams, nusikaltimų aukoms ir liudytojams, paprastai pasireiškia gynybinės reakcijos, t.y. siekdami susidoroti su emociniais išgyvenimais, jie nesąmoningai išstumia iš atminties neigiamus prisiminimus arba mėgina juos aiškinti pagal

visuomenėje galiojančias normas. Vaikams iki 7 metų būdingi mažiau brandūs gynybos mechanizmai (pavyzdžiui, išstūmimas, t.y., vaikas net neprisimena, kas įvyko), vyresnio amžiaus vaikams pradeda veikti brandesni gynybos mechanizmai (pavyzdžiui, racionalizacija, t.y. „tai aš pats be reikalo ten ėjau...“). Gynybos mechanizmai gali pradėti veikti ir iškart po įvykio, ir vėliau. Dėl gynybos mechanizmų vaiko parodymai, surinkti skirtingu metu, gali skirtis, būti nenuoseklūs. Vienas sunkesnių gynybos mechanizmų yra disociacija, kai vaikas, atrodo, ne apie save pasakoja, be jausmo, kaip apie kitą asmenį, todėl klausančiam tai gali kelti sunkius jausmus, versti abejoti, ar vaikas išties tai patyrė (Budzynska et al., 2012).

- **Patirtis teisinėje procedūroje.** Jei vaikas dalyvauja teisinėje procedūroje pirmą kartą, tikėtina, kad jis nerimauja. Taip pat, jei vaikas nėra tinkamai paruoštas apklausai, jam gali būti sunku dėl didelio nerimo prisiminti įvykius, apie kuriuos jis atėjo papasakoti apklausėjui. Jei vaikas jau turėjo dalyvavimo teisiniame tyrime patirties ir ji buvo teigiama, jis mažiau nerims ir galės išsamiau papasakoti apie įvykius. Kita vertus, jei ankstesnė dalyvavimo teisinėje procedūroje patirtis yra neigiama, ji gali reikšmingai sumažinti vaiko motyvaciją dalyvauti dabartiniame tyrime.

- **Polinkis pasiduoti kity įtaigai.** Vaikai yra įtaigūs – kuo mažesnis vaikas, tuo jis įtaigesnis. Didesnį įtaigumą turi ir raidos sutrikimų turintys vaikai. Planuojant ir vykdant teisinę procedūrą svarbu kiek įmanoma sumažinti vaikų įtaigumą. Tai galima padaryti įvairiais būdais: kalbėti su vaiku vieno-dame akių lygyje, nedėvėti uniformos, informuoti vaiką, kad nežinome atsakymų į jam užduodamus klausimus, neužduoti daug kartų to paties klausimo, vengti atsakymą menančių klausimų. Apklausoje svarbu elgtis ir bendrauti su vaiku taip, kad jis jaustųsi įvykio žinovas, o su juo kalbantis suaugęs – nežinantis atsakymų į savo užduodamus klausimus. Tokiu būdu sumažinamas vaiko polinkis įtaigumui.

- **Asmeninės vaiko savybės.** Vaiko asmeninės savybės taip pat yra svarbios bei gali daryti įtaką jo pasakojimui:

- ✓ **Pasitikėjimas savimi.** Kuo vaikas labiau pasitiki savimi, tuo jam lengviau papasakoti apie savo patirtus išgyvenimus.

- ✓ **Psichologinis atsparumas.** Kuo vaikas atsparesnis, tuo jam lengviau ir paprasčiau prisiminti ir papasakoti patirtus įvykius.

- ✓ **Atvirumas/uždarumas.** Atviras vaikas bus labiau linkęs dalintis, pasakoti viską, kas jam žinoma.

Taigi, visų šių veiksnių žinojimas gali padėti suprasti, kaip geriausiai būtų galima suplanuoti tyrimą ir pačią apklausą, o kartais – kaip paaiškinti, kodėl vaikas nekalba apklausos metu. Šis veiksnių, susijusių su vaiku, ir galinčių turėti įtakos vaiko parodymams ar dalyvavimui teisiniame procese, sąrašas nėra baigtinis. Toliau plačiau aptariami skirtingo amžiaus vaikų gebėjimai ir tai, kas galėtų padėti apklausiant skirtingo amžiaus vaikus.

Skirtingo amžiaus vaikų raidos ypatumai ir dalyvavimas procese

Svarbu aptarti, kas būdinga skirtingo amžiaus vaikams ir kaip galima pasiruošti įvairaus amžiaus vaikų apklausoms, ko galime tikėtis iš skirtingo amžiaus vaikų (Budzynska et al., 2012):

3-6 metų vaikai

- Sugeba skirti lytis;

- Nesigėdija kalbėdami apie lyties skirtumus, natūraliai domisi;
- Geba įvardinti kūno dalis (įskaitant lyties organus) ir jų funkcijas;
- Fragmentinis pastabumas;
- Nesugebėjimas iš elementų visumos išskirti svarbiausius;
- Trumpalaikis dėmesio sukaupimas;
- Skurdus žodynas, specifinių žodžių vartojimas;
- Emocijų spontaniškumas, labilumas;
- Labai svarbi šeima;
- Egocentriškas, subjektyvus pasaulio ir žmonių suvokimas;
- Žaidimas – pagrindinė aktyvumo forma;

Šios amžiaus grupės vaikai sunkiau supranta, sunkiau atskiria, kad tai, kas jiems atsitiko, yra kažkas netinkamo, kad tam tikras suaugusių žmonių elgesys yra smurtas. Neretai jie apie patirtą prievartą pasakoja spontaniškai. Jei apklausos metu užčiuopiama ši tema, ji tarytum „išnyra“, mažiems vaikams dažnai nebūna sudėtinga apie šią temą papasakoti, nes jie dar neįaučia gėdos jausmo. Tokio amžiaus vaikams yra sunku sėdėti ir kalbėti, todėl specialistui reikia būti nusiteikus kalbėti žaidžiant, judant, piešiant, svarbu vaikui leisti tą daryti ir prisiderinti prie jo. Šio amžiaus tarpsnio vaikams būdingas egocentriškumas, vaikai galvoja, kad tai, kas jiems atsitiko, atsitiko ir kitiems, taip pat jie gali galvoti, kad tai, ką žino jie, žinote ir jūs. Ikimokyklinio amžiaus vaikai neretai atkreipia dėmesį į tas detales, kurios suaugusiems nebūtinai atrodo svarbios (pavyzdžiui, apibūdindamas nepažįstamą įtariamąjį, vaikas gali papasakoti apie labai gražius sportinius batelius arba pasakoti apie išvaizdos detalę, primenančią mėgstamą animacinio filmuko herojų). Kalbant su mažu vaiku labai svarbu išsiaiškinti žodžių prasmes, nes jis gali vartoti žodžius, kurių prasmė skiriasi nuo suaugusiam žmogui įprastos, arba gali vartoti neįprastus, savitus žodžius. Taip pat vaikui gali trūkti žodžių papasakoti apie savo patirtį, tad kartais galima vaiko paprašyti parodyti, kas atsitiko, naudojant pliušinį žaisliuką arba piešinius. Ikimokyklinio amžiaus vaikų emocijos yra labai labilios, besikeičiančios, todėl vaikas gali verksti, bet už kelių minučių visai noriai bendrauti su apklausėju, ir atvirkščiai. 3-6 metų vaikai greitai pavargsta, todėl reikėtų visas procedūras planuoti kuo trumpesnės. Svarbu paminėti, kad apklausos laukimas irgi įsiskaičiuoja į procedūrą, nes vaikas pavargsta vien sėdėdamas ir laukdamas numatytos apklausos.

7-11 metų vaikai

- Stiprus susitapatinimas su savo lytimi;
- Fizinio ir emocinio atstumo išlaikymas su priešingos lyties asmenimis;
- Gėdos jausmo atsiradimas kalbant apie seksą;
- Priežastinis mąstymas;
- Gebėjimas sutelkti dėmesį ilgesniam laikui;
- Turtingesnis žodynas;
- Gebėjimas suvokti pasaulį iš kitų žmonių perspektyvos;
- Kontroluoja ir santūriai reiškia emocijas;
- Trūksta spontaniškumo atskleidžiant savo išgyvenimus;
- Labai svarbios normos, taisyklės;
- Svarbūs ne tik tėvai, bet ir kiti autoritetingi suaugę žmonės;

Šio amžiaus grupės vaikai jau daug daugiau gali papasakoti apie jiems nutikusius įvykius, nes jų žodynas platesnis, mąstymas jau labiau pažengęs, jie gali suprasti ir paaiškinti daugiau dalykų, jie geba ilgiau išlaikyti dėmesį. Vis dėlto, šiame etape bendravimą su apklausėju gali apsunkinti tai, kad vaikas jau supranta savo pasakojimo pasekmes, todėl gali nenoriai atvirauti. Taip pat šiame amžiaus tarpsnyje atsiranda gėdos jausmas, tad vaikas gali nepasakoti tam tikrų dalykų, nes jam gėda, drovu, nemalonu ir pan. Apklausiant 7-11 metų vaikus padeda taisyklių akcentavimas, nes jos šio amžiaus vaikams labai svarbios – pavyzdžiui, jei vaikas nekalba, nepasakoja apie smurtą, galima sakyti, kad jo pasakojimas gali padėti apsaugoti kitus vaikus.

12 metų ir vyresni vaikai

- Domėjimasis priešingos lyties asmenimis;
- Pirmieji seksualiniai kontaktai;
- Sugebėjimas įsiminti, suvokti bei vartojamas žodynas – artima suaugusiam žmogui;
- Emocijų labilumas, staigus reagavimas į aplinką;
- Sumažėjęs atsparumas neigiamiems vertinimams;
- Atstumo išlaikymas bendraujant su suaugusiais;
- Poreikis demonstruoti autonomiškumą, nepriklausomybę;
- Stipriai išreikštas teisingumo jausmas;

Paauglys jau suvokia pasaulį panašiai kaip suaugęs žmogus, jo žodynas leidžia išsamiai pasakoti apie savo patirtį. Vis dėlto, emociniai veiksniai gali apsunkinti paauglio norą atsiskleisti apklausos metu: susidūrimo su įtariamuoju ar jo keršto baimė, gėda viešai atskleisti intymius dalykus, kaltės jausmas, socialinės stigmatizacijos baimė. Taip pat svarbu, kad paauglys jaustų pakankamą motyvaciją duoti parodymus. Paprastai paaugliai gali kalbėtis su apklausėju ir noriai atsiskleisti, jei su apklausėju yra užsimezgęs geras ryšys arba jei paauglys labai pyksta ant skriaudėjo.

Taigi, patikimais liudytojais gali būti įvairaus amžiaus vaikai, tačiau apklausėjas turi atsižvelgti į vaiko amžiaus ypatumus apklausos metu. Kaip jau aptarta, skirtingo amžiaus vaikai turi skirtingus dėmesio, atminties ir kalbinius gebėjimus, taigi, jiems svarbu pritaikyti klausimus, organizuoti apklausą atsižvelgiant į jų raidos ypatumus. Amžiaus ypatumų žinojimas padeda specialistui numatyti, kas gali padėti vaikui dalyvauti apklausoje ir kas gali apsunkinti jo galimybes liudyti.

Su vaiko aplinka susiję veiksniai, kurie turi įtakos vaiko dalyvavimui teisiniame procese ir jo liudijimui:

- **Vaiko ryšiai su artimaisiais.** Taip, kaip artimieji jaučiasi ir elgiasi dėl vaiko patirtos prievartos ir dėl prasidėjusio teisinio tyrimo, labai veikia vaiko norą ir galimybes dalyvauti teisiniame procese (Leach et al., 2017). Jei vaikas turi palaikymą artimiausių žmonių rate, juo tikima, vaikui dalyvauti tyrime yra lengviau. Jei vaikas yra smerkiamas, juo netikima, jis, labai tikėtina, nebus linkęs bendradarbiauti su teisėsauga. Jei vaikas mato arba jaučia, kad įvykę įvykiai ir/ar vykstantis teisinis procesas labai liūdina, slegia jo artimuosius, jis taip pat gali nebenorėti dar kartą pasakoti dalykų, kurie taip juos skaudina. Taip pat, jei šeimoje vaikas yra nuolat klausinėjamas, skatinamas „pasikartoti“ prieš apklausas, jam gali būti sunkiau dalyvauti apklausoje, jo pasakojimas gali nebebūti toks autentiškas.

- **Vaiko ryšys su įtariamuoju.** Vaikui yra lengviau papasakoti apie nepažįstamo žmogaus netinkamus veiksmus (Grandgenett et al., 2021; Leach et al., 2017). Vaikui taip pat lengviau pasa-

koti apie asmenį, kuris nėra vaikui autoritetas. Apklausoje pasakoti apie autoritetingo ir/ar artimo žmogaus netinkamą elgesį vaikui gali būti dar sunkiau. Kaip jau minėta, dažniausiai vaikai nukenčia nuo jiems artimų žmonių. Svarbu ir tai, kaip įtariamasis elgėsi prievartos metu. Jei įtariamasis vaiką gąsdino, pasakojo, kas atsitiks, jei jis kažkam papasakos (pavyzdžiui, mirs mama, jis turės gyventi globos namuose ir pan.), tikimybė, kad vaikas noriai bendradarbiaus tyrimo metu, labai sumažėja. Jei įtariamasis pripažįsta prievartą, gailisi dėl savo elgesio, vaikui papasakoti apie patirtą prievartą apklausos metu yra lengviau nei tais atvejais, kai įtariamasis ginasi, neigia ir/ar kaltina vaiką.

- **Įvykio pobūdis.** Vaikui sunkiau pastebėti, įsiminti ir papasakoti apie tokius įvykius, kurie yra nekasdieniai, nesuprantami, kuriuos paaiškinti vaikui trūksta žinių ir žodžių. Vaikui taip pat sunkiau pasakoti apie tokius įvykius, kurie yra susiję su stipriais neigiamais išgyvenimais – pavyzdžiui, apie eismo įvykį vaikui papasakoti yra lengviau negu apie patirtą smurtą. Seksualinis smurtas yra sunkiausias emocinius išgyvenimus sukeliantis patyrimas, todėl apie jį papasakoti vaikui yra sunkiausia. Taip pat svarbu, ar įvykis buvo vienkartinis, ar daugkartinis. Vaikui daug lengviau papasakoti apie smurtą, įvykusį vieną kartą nei apie sistemingai, ilgą laiką vykstančią prievartą.

- **Įvykio stebėjimo ir saugojimo atmintyje sąlygos.** Ką ir kiek detalių vaikas gali prisiminti, priklauso nuo išorinių stebėjimo sąlygų – pavyzdžiui, ar vaikas galėjo stebėti įvykį iš arti, ar kažkas jam trukdė. Jei vaikas galėjo patirti įvykį įvairiais pojūčiais, tai jam padeda geriau jį prisiminti (pavyzdžiui, kai vaikas ne tik matė, bet ir ką nors girdėjo, užuodė, lietė ir pan.). Liudytojo atmintyje apie įvykį saugomi vaizdiniai per laiką, praėjusį iki apklausos, gali pasikeisti dėl keleto priežasčių (Budzynska et al., 2012):

- ✓ Vaikui artimos aplinkos asmenys, kalbėdami su juo, sąmoningai arba nesąmoningai stengiasi įteigti savo įvykio matymą bei vertinimą.

- ✓ Nauja vaiko gyvenimo patirtis ima gožti atmintyje saugomus įvykius.

- ✓ Vaikas išgyvena kitus intensyvius jausmus.

- ✓ Vaikui prabilus apie prievartą ir pradėjus teisinę procedūrą, pasikeičia jį supanti aplinka.

- **Įvykio pasekmės.** Jei po vaiko atsiskleidimo apie patirtą įvykį, jį atstūmė artimieji, jis turėjo išsikraustyti ar jam artimi žmonės turėjo išsikraustyti, tai gali paveikti vaiko motyvaciją toliau dalyvauti baudžiamajame tyrime. Jei vaiko patirtos pasekmės yra reikšmingos ir sudėtingos, labai tikėtina, kad vaiko motyvacija dalyvauti tyrime ir duoti parodymus bus mažesnė.

Taigi, daug įvairių veiksnių turi įtakos vaiko galimybėms efektyviai liudyti ir noriai bendradarbiauti apklausos metu. Šiuos veiksnius svarbu žinoti planuojant apklausą ir siekiant suprasti vaiką, kodėl jam nėra lengva duoti parodymus. Šių veiksnių supratimas taip pat padeda suprasti, kodėl apklausėjui net labai gerai pasiruošus, profesionaliai atlikus apklausą, vaikas gali papasakoti mažai arba nieko nepasakoti.

6. VAIKO APKLAUSA: REKOMENDACIJOS PASIRUOŠIMUI IR VYKDYMUI

Tam, kad apklausa vyktų sklandžiai, jos metu būtų surinkti detalūs ir patikimi parodymai, svarbu, kad apklausai būtų tinkamai pasiruošta ir apklausa būtų vykdoma, remiantis patikima metodika.

Pagalba pasiruošiant apklausai

Vaiko apklausa yra santykinai trumpas procesas, tad jo efektyvumo užtikrinimui yra itin svarbus visų jo dalyvių pasiruošimas iš anksto. Apie pareigūnų pasiruošimą apklausai kalbama šio leidinio teisinėje dalyje.

Šiame skyriuje pateikiamos rekomendacijos, kaip padėti pasiruošti apklausai vaikui ir jo šeimai. Vaiko ir jo šeimos pasiruošimu apklausai vadinamas tinkamos informacijos suteikimas ir emocinis palaikymas vaikui ir šeimai. Pasiruošimo metu vaikas nėra mokomas atsakymų, kuriuos jis turėtų pateikti apklausos metu. Pasiruošimas apklausai, vykstantis iš anksto prieš apklausą, suteikia vaikui ir šeimai aiškumo ir nusiramino. Tai padeda sumažinti šeimos nerimą ir stresą prieš apklausą ir apklausos metu. Mažesnis stresas padeda vaikui efektyviau liudyti apklausoje. Svarbu, kad artėjant apklausai vaikas ir jo artimieji žinotų, kada ir kur apklausa vyks, kas jos metu kalbės su vaiku, kas gali vaiką lydėti į apklausą, kokios teisės vaikui ir jo artimiesiems priklauso.

Pagalba šeimai pasiruošti apklausai.

Vaiko savijauta prieš apklausą ir jos metu priklauso nuo to, kaip jaučiasi jo artimiausi žmonės. Taigi, itin svarbu, kad vaiko tėvai/globėjai žinotų kuo tikslesnę informaciją apie artėjančią apklausą, jos tikslą ir procedūrą. Tėvams/globėjams taip pat reiktų pabrėžti, kad svarbu, jog apklausoje vaikas sakytų tiesą ir kalbėtų savais žodžiais.

Vaiko ir jo artimųjų savijauta prieš apklausą priklauso ir nuo to, ką jie apskritai žino apie viso tyrimo eigą – kokie kiti veiksmai numatomi, kada ir kokiose procedūrose vaikui reikės dalyvauti, kokia galima viso tyrimo trukmė. Svarbu, kad vaiko artimieji būtų suprantamai ir aiškiai informuojami apie jiems patiems ir jų vaikui priklausančias teises. Dažnai vaiko artimieji jaučiasi nedrąsiai ir nesinaudoja galimybe paskambinti teisėsaugos pareigūnams ir pasitikslinti dėl juos neraminančių klausimų. Svarbu padrąsinti šeimą/vaiko atstovą būti aktyvius – skambinti ir teirautis, jei kyla klausimų, ir suteikti jiems kuo daugiau informacijos apie vykstantį tyrimą.

Pagalba vaikui pasiruošti apklausai.

Vaiko pasiruošimo apklausai tikslas yra, kad vaikas patirtų mažiau streso apklausos metu. Patirdamas mažiau streso vaikas gali geriau susikaupti, ilgiau išlaikyti dėmesį ir geriau atsiminti reikiamą informaciją. Svarbu nepalikti vaiko pasiruošimo apklausai paskutinei minutei ar paskutinei dienai. Paslapties apie apklausą saugojimas gali sukelti papildomo nerimo vaiko artimiesiems ir tokiu būdu pačiam vaikui. Svarbu, kad vaikas turėtų galimybę nurimti, nusiteikti laukiančiai apklausai bei paklausti jam kylančių su apklausa susijusių klausimų.

Vaikas turėtų žinoti visą tiesą apie tai, kaip apklausa vyks – kas dalyvaus apklausoje, kad bus daromas vaizdo ir garso įrašas. Taip pat svarbu vaiką informuoti apie tai, kad apklausos metu

vaikas gali:

- paprašyti pertraukėlės, jei nori atsigerti ar nueiti į tualetą,
- pasakyti, jei ko nors nesupranta,
- pataisyti apklausiantį specialistą, jei šis vaiką ne taip suprato.

Vaikui padėti pasiruošti apklausai gali tėvai/globėjai arba specialistas, turintis galimybę tai padaryti.

Vaiko apklausa

Siekiant kad vaiko apklausos metu būtų surinkti detalūs ir patikimi vaiko parodymai, svarbu apklausą vykdyti remiantis struktūruota apklausos metodika bei atsižvelgiant į vaiko savijautą apklausos metu.

Apklausos vykdymas, remiantis struktūruota ir moksliniais tyrimais pagrįsta metodika, padeda (Hershkowitz et al., 2014; La Rooy et al., 2015; Lamb et al., 2007):

- Užmegzti apklausai reikalingą kontaktą su vaiku;
- Surinkti patikimą ir tikslią informaciją.

Rekomenduojama, kad vaiko apklausa būtų vykdoma šiais etapais:

- Kontakto su vaiku užmezgimas;
- Laisvas pasakojimas;
- Tikslinamieji klausimai;
- Apklausos užbaigimas.

Visi apklausos etapai yra reikalingi ir turi būti nuosekliai įgyvendinti. Toliau leidinyje aptariamas kiekvienas iš apklausos etapų.

Kontakto su vaiku užmezgimas.

Kontakto su vaiku užmezgimo etapas paprastai būna sudarytas iš dviejų dalių:

- Apklausos taisyklės ir susitarimai;
- Pasakojimo treniruotė (pasakojimai pasitreniravimui).

Lietuvoje šis etapas dažnai vadinamas įžanginiu pokalbiu, kuriame dalyvauja tik vaikas ir jį apklausiantis psichologas. Nors šio etapo tikslas yra užmegzti kontaktą su vaiku ir įvertinti, kiek jis yra pasiruošęs liudyti apklausoje, jau šiame etape gali spontaniškai paaiškėti tyrimui svarbių detalių. Dėl šios priežasties rekomenduojama, kad vaizdo ir garso įrašas būtų atliekamas jau šio etapo metu. Spontaniškai atskleista vaiko informacija yra svarbi ir patikima.

Svarbu, kad iki pokalbio apie galimą nusikaltimą pradžios, su vaiku būtų aptarta, kaip apklausa vyks. Apklausa savo pobūdžiu labai skiriasi nuo kitų pokalbių, kuriuose vaikui tenka dalyvauti (pavyzdžiui, namuose ar mokykloje). Svarbu vaikui perteikti, kad jis yra pokalbio ekspertas, nes jis geriausiai žino, ką jis patyrė ar matė. Vaikai gali būti įpratę, kad jie turi pateikti arba teisingus atsakymus (kaip mokykloje), arba tokius, kokių tikisi suaugusieji. Apklausoje svarbu, kad vaikas savais žodžiais papasakotų tiesą ir šią žinią reikia perduoti pačiam vaikui.

Apklausos taisyklės/susitarimai, kuriuos vaikas turi suprasti ir taikyti:

- Vaikas gali sakyti „nežinau“, kai nežino atsakymo į pateiktą klausimą;
- Vaikas gali sakyti „nesuprantu“, kai nesupranta jam pateikto klausimo;

- Vaikas gali pataisyti apklausėją, jei šis suklydo.

Taip pat, svarbu, kad vaikas suprastų ir žinotų, kad:

- Vaiką apklausiantis specialistas nežino atsakymų į savo pateikiamus klausimus (jis nebuvo toje situacijoje, kurioje buvo vaikas);
- Jei specialistas pateikia panašų klausimą ar pakartoja ankstesnį savo klausimą, tai reiškia, kad specialistas nesuprato ar nori pasitikslinti. Tai nereiškia, kad vaikas kažką blogai pasakė.

Moksliniai tyrimai rodo, kad neužtenka tik papasakoti apie anksčiau pateiktas taisykles vaikams (Lamb et al., 2007). Svarbu pokalbio metu su vaikais jas aptarti ir išbandyti. Tam reikia paskirti laiko.

Kita svarbi kontakto užmezgimo su vaiku dalis – pasikalbėti apie vaikui įdomius dalykus ir tuo pačiu išbandyti pokalbio būdą, kuris taikomas apklausos procedūros metu. Kadangi apklausoje rekomenduojami ir dažniausiai užduodami klausimai turėtų būti „papasakok daugiau“ ir „kas buvo toliau?“, svarbu kalbant su vaiku kuo dažniau naudoti šiuos klausimus. Šioje dalyje svarbu, kad vaikas suprastų, jog jį apklausiantis asmuo kalba nedaug ir pateikia klausimus, o jis kalba daugiau ir papasakoja, ką žino.

Kontakto užmezgimui, taisyklių supratimui ir pasakojimo pasitreniravimui reikia skirti laiko, tačiau kartu šis pokalbis neturėtų būti ištemptas, nes vaikas gali pavargti ir jo darbingumas sumažėti. Šioje dalyje svarbu įvertinti, ar vaikas bendradarbiauja ir dalyvauja pokalbyje. Tai svarbu tolesnei apklausos sėkmei. Jei vaikas neatsako į klausimus ar nereaguoja į apklausą vedančio specialisto bandymus užmegzti kontaktą, rekomenduojama apsvastyti, ar tikslinga tą dieną apklausą tęsti bei nutarti dėl tolesnių veiksmų.

Laisvas pasakojimas.

Laisvo pasakojimo etapas yra itin svarbus, nes jo metu gauta informacija yra patikimiausia. Laisvo pasakojimo metu svarbu įvertinti, kad vaikui gali reikėti daugiau laiko pradėti pasakoti apie emociškai sunkius dalykus. Specialistui svarbu neskubėti su patikslinamaisiais klausimais, kadangi klausimai nukreipia vaiką tam tikra linkme ir informacija, kurią žino tik vaikas, o specialistas nepaklausia, gali likti neatskleista.

Laisvą pasakojimą pradėti ir skatinti rekomenduojama kviečiančiu sakiniu ir tada duoti laiko vaikui sureaguoti. Tokio sakinio pavyzdys gali būti: „papasakok, dėl ko šiandien atvykai“. Jei vaikas pradeda pasakoti, svarbu klausyti jo nepertraukiant. Kai vaikas padaro pauzę, reikėtų jį padrąsinti sakant „Papasakok daugiau“ ar „Kas buvo po to?“. Šie klausimai užtikrina, kad apklausą vedantis specialistas nenukreipia vaiko, o padeda vaikui pateikti jam žinomą ir klausimų nepaveiktą informaciją. Jei vaikas nekalba, svarbu jį padrąsinti, atspindėti jo įjasmus.

Tik išklausius laisvą pasakojimą, rekomenduojama pereiti prie tikslinamųjų klausimų.

Tikslinamieji klausimai.

Apklausos metu pateikiant tikslinamuosius klausimus vaikui, rekomenduojama juos grupuoti. Klausimų grupavimo pavyzdžiai: užduoti klausimus, susijusius su vienu smurto epizodu, ir tik tada tikslintis apie kitą epizodą; užduoti visus klausimus, susijusius su įtariamojo išvaizda, ir tada klausti apie tai, ką įtariamasis sakė. Kai klausimai grupuojami, vaikas geriau sukonzentruoja dėmesį ir sklan-

džiau pateikia informaciją. Jei „šokinėjama“ tarp temų, vaikui ar paaugliui (kaip ir suaugusiajam liudytojui) gali būti sunku pateikti nuoseklią informaciją ir jis gali susipainioti.

Rekomenduojama klausti kuo daugiau atvirų klausimų (tokių, kurie prasideda žodžiais „Kas“, „Ko?“, „Kaip?“ „Ką“, „Kuo?“ ir „Kur“), ir vengti menamų (tokių, kurie jau savo formuluotėje turi menamą atsakymą). Rekomenduojama vengti klausimų, prasidedančių žodžiu „Kodėl?“. Klausimas „Kiek kartų?“ yra itin sudėtingas, ypač kai kalbame apie ilgalaikį smurtą. Rekomenduojama klausti vaiko „Ar tai buvo vieną kartą, ar daugiau?“. Sulaukus atsakymo rekomenduojama pateikti tikslinamuosius klausimus apie skirtingus epizodus.

Apklauskos užbaigimas.

Vaikai atskleidę ir papasakoję apie vieną sudėtingą patirtį, yra labiau pasirengę papasakoti ir apie kitas sudėtingas patirtis, su kuriomis buvo susidūrę. Apklauskos pabaigoje rekomenduojama paklausti vaiko, ar yra buvę daugiau įvykių, panašių į tą, apie kurį papasakojo. Tokiu būdu gali paaiškėti daugiau galimo nusikaltimo epizodų ar kitų nusikaltimų.

Jei apklauskos metu specialistas mato, kad vaikui reikalinga psichologinė pagalba dėl patirto smurto, svarbu jam ir jį lydinčiam asmeniui suteikti informacijos apie prieinamos psichologinės pagalbos galimybes.

7. RAIDOS SUTRIKIMŲ TURINTYS VAIKAI: SUTRIKIMŲ SAMPRATA, SPECIFIKA, REKOMENDACIJOS SPECIALISTAMS

Raidos sutrikimų turinčio vaiko dalyvavimas teisiniame procese turi tam tikros specifikos, todėl specialistams neretai kyla įvairių klausimų – ką svarbu žinoti apie vaiko turimą sutrikimą, kaip tinkamai organizuoti apklausas, kokių būdu reiktų atsižvelgti į specialiuosius vaiko poreikius bei kaip įgalinti jį ar ją sklandžiam liudijimui. Šiame leidinyje pristatoma raidos sutrikimo sąvoka, keletas specifinių, dažniau sutinkamų raidos sutrikimų krypčių, aptariami įvairūs specialiųjų poreikių ypatumai bei rekomendacijos tarpžinybiniam specialistams. Svarbu pažymėti, kad raidos sutrikimų įvairovė yra itin didelė, o sutrikimų turintys vaikai, kaip ir įprastos raidos vaikai, turi begalę individualių skirtumų. Taigi, leidinyje pateikiama informacija neapima visų vaiko pažinimo ir pagalbos galimybių, tačiau yra svarbus pagrindas, nuo kurio pradėdamas, specialistas gali žengti pirmą žingsnį geresniam vaiko supratimui, tarpusavio komunikacijos palengvinimui ir įgalinimui teisiniame procese.

Vaiko raida ir raidos sutrikimai

Raida – tai vaiko vystymosi laikotarpiu intensyviai vykstantis kompleksinis procesas, kurio metu formuojami įvairūs įgūdžiai – motoriniai, komunikaciniai, pažintiniai, socialiniai-emociniai, buitiniai-higieniniai ir kiti (Mikulėnaitė, 2019). Kitaip tariant, vaiko raida – tai įprastinė tam tikram amžiui būdingų įgūdžių seka. Specialistai, susidūrę su įprasta raidos trajektorija žengiančiais vaikais, dauguma atžvilgių gali nuspėti tam tikrus jų ypatumus – pavyzdžiui, kokie tikėtini vaiko interesai, galimybės suprasti jam sakomą informaciją, atsiminti bei išsakyti tai, kas yra įvykę.

Raidos sutrikimai – tai vienos ar daugiau raidos sričių sulėtėjimas ar kitoniškas vystymasis, kuris paveikia vaiko funkcinę ir socialinę adaptaciją (Mikulėnaitė, 2019). Gali būti sutrikusi viena, kelios ar net visos raidos sritys – pavyzdžiui, raidos sutrikimo diagnozę turintis vaikas gali turėti iššūkių socialiniame bendravime, tačiau būti visapusiškai savarankiškas bei demonstruoti aukštus akademinus įgūdžius; kita vertus, kitas šių diagnozę turintis vaikas gali patirti ir kur kas didesnių ir daugiau gyvenimo sričių apimančių sunkumų bei dėl to būti nuolatinėje suaugusiųjų priežiūroje. Taigi, turint omenyje didelę raidos sutrikimų įvairovę, specialistai, susidūrę su sutrikimą turinčiu vaiku, negali detalios nuspėti vaiko galimybių ar iššūkių dalyvauti teisiniame procese ir turi geriau pažinti vaiką ir jo gyvenimo aplinkybes individualiame lygmenyje.

Raidos sutrikimų specifika

Vaiko raidos sutrikimai gali būti diagnozuojami įvairiame amžiuje. Jeigu vaiko turimas sutrikimas neturi akivaizdžios, vizualiai vaiko elgesyje, bendravime ar mokymosi įgūdžiuose pastebimos raiškos, jis gali likti nenustatytas ar būti nustatytas vėlesniame amžiaus laikotarpyje. Taigi, kiekvienam su įvairaus amžiaus vaikais susiduriančiam specialistui yra didelė tikimybė susidurti su vaiku, kuris turi raidos sutrikimą.

Raidos sutrikimų turintys vaikai ir paaugliai yra itin didelėje rizikoje patirti įvairių rūšių smurtą. Kitaip nei daugelis įprastos raidos vaikų, turintieji raidos sutrikimų neretai patiria iššūkių bendravime, emocijų ir socialinių situacijų supratime, sunkiau atpažįsta netinkamą kitų žmonių elgesį, sudėtingiau formuoja asmeninius saugaus elgesio įgūdžius, neretai turi kalbinių ir komunikacinių barjerų papasakoti apie jiems nutikusį netinkamą kito žmogaus elgesį. Taigi, netipiška vaiko raida neretai sąlygoja didesnį jo pažeidžiamumą.

Specifinių raidos sutrikimų apžvalga

Nors konkretus raidos sutrikimo pavadinimas pavieniui negali nusakyti vaiko gebėjimo ar sunkumų liudyti, žinios apie vaiko turimus raidos iššūkius gali prisidėti prie aiškesnio, labiau įgalinančio vaiko paruošimo bei kompetentingesnio, specialiuosius vaiko poreikius atliepiančio specialisto pasiruošimo apklausai.

Toliau leidinyje pristatomos trys specifinės, dažniau sutinkamos raidos sutrikimų trajektorijos, aptariami su jomis susiję vaikų specialieji poreikiai ir rekomendacijos specialistams.

Intelektu sutrikimai.

Intelektu sutrikimais vadinami adaptyvų vaiko elgesį ribojantys raidos sričių sulėtėjimai, pasireiškiantys bent keliose iš nurodytų sričių: baziniuose, savitvarkos įgūdžiuose, komunikacijoje, laisvalaikio leidimo, kitokios veiklos ir savireguliacijos organizacijoje, socialiniuose, sveikatos ir saugumo įgūdžiuose, akademinų žinių taikyme kasdieniame gyvenime (Mikulėnaitė, 2019).

Intelektu sutrikimų turintys vaikai gali turėti didelių iššūkių suvokiant abstrakčią informaciją – pavyzdžiui, kas yra „jausmas“, „saugumas“, „vakar“ ir kt. Šiems vaikams taip pat gali būti itin sunku orientuotis erdvėje ir laike – pavyzdžiui, gali būti keblu įvardyti, kada kas įvyko, kur vyko ir kt. Dėl sulėtėjusio ar netolygaus įgūdžių vystymosi, intelekto sutrikimų turintiems vaikams gali būti itin sunku vystyti įvairius saugumo įgūdžius – pavyzdžiui, atskirti, kad kažkieno elgesys yra smurtas, pranešti apie jį. Taigi, intelekto sutrikimų turintys vaikai gali būti įtaigesni, labiau priklausomi nuo juos supančios aplinkos ir suaugusiųjų, būti didesnėje rizikoje patirti smurtą.

Svarbu pažymėti, kad vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, gebėjimų vystymasis gali būti itin netolygus įprastai raidai – pavyzdžiui, vaikas gali turėti didelių komunikacinių sunkumų, tačiau turėti gerus savitvarkos įgūdžius; paauglys gali domėtis ikimokyklinio amžiaus žaislais ir veiklomis, bet tuo pačiu – skaityti, rašyti, kalbėtis sąlyginai vyresnį amžių atitinkančiomis temomis. Dėl intelekto sutrikimų raiškos ir individualių vaiko ypatumų derinių įvairovės, suaugusiems neretai kyla rizika automatiškai nuvertinti arba pervertinti vaiko kompetencijas. Dėl šios priežasties, su vaiku bendraujančiam specialistui reikėtų būti dėmesingam, skirti laiko vaiko pažinimui, įvertinti jo ar jos vartojamą kalbą.

Žemiau pateikiamos rekomendacijos efektyvesniam, į specialiuosius vaiko poreikius orientuotam specialisto ir vaiko bendravimui:

- **Kalbos ir žodyno pritaikymas.** Specialistas su vaiku turėtų kalbėti trumpais, aiškiais sakiniais, vengti terminų, sudėtingų žodžių ar abstrakčių išsireiškimų. Kalbos eigoje specialistui rekomenduojama stebėti vaiko būseną, esant poreikiui, pasitikrinti, ar vaikas suprato aptariamą mintį/klausimą.
- **Kalbos turinio siaurinimas.** Vienu metu specialistas turėtų išsakyti vieną mintį ar klausimą. Ilgesnio

pobūdžio klausimus rekomenduojama suskaidyti į keletą atskirų klausimų. Ko nors paklausęs vaiko, specialistas turėtų būti kantrus, išlaukti vaiko atsakymo.

- **Vaizdinės medžiagos naudojimas.** Vaikams, turintiems komunikacinių ir pažintinių iššūkių, apdoroti ir išreikšti kalbą gali būti kur kas didesnis iššūkis nei ką nors pamatyti ir parodyti. Šiuo atžvilgiu, specialistui itin didelė pagalba gali tapti vaizdinės medžiagos įtraukimas į pokalbį. Vaizdinė medžiaga – tai realūs objektai, paveikslėliai, kortelės, piešiniai, užrašai ir kt.

Aktyvumo ir dėmesio sutrikimai.

Aktyvumo ir dėmesio sutrikimai pasireiškia amžiaus neatitinkančiais dėmesingumo (negebėjimo pakankamai ilgai išlaikyti dėmesį, baigti pradėtą darbą), padidėjusio aktyvumo (bėgiojimo, judėjimo, triukšmavimo, kai reikia sėdėti ramiai) ir impulsyvumo (negebėjimo išlaukti savo eilės, atidėti noro išpildymo) požymiais (Leskauskas, Kuzmickas, Baranauskienė, & Daškevičienė, 2004). Šie požymiai ryškėja jau ikimokykliniame vaiko amžiuje.

Vaiko dėmesio ir aktyvumo sunkumai gali būti stebimi įvairiose jo veiklose ir socialinėse sąveikose – vaikas gali atrodyti nedėmesingas, lengvai išblaškomas, nuolat nebaigti pradėtos veiklos, neišklausyti pasakojimo ar klausimo. Vaikas taip pat gali atrodyti neįsitraukęs į pokalbį, neatsakyti į klausimus iš pirmo karto, vengti pokalbio ar užduočių, reikalaujančių didesnių pastangų. Stebint aktyvumo ir dėmesio sutrikimų turintį vaiką, neretai pastebimas nuolatinis jo judėjimas, kūno padėties keitimas, staigus elgesio keitimas, veikimas tarytum „negalvojanč“. Aktyvumo ir dėmesio sutrikimų turintys vaikai taip pat gali būti itin kalbūs, daug klausinėti, komentuoti, pertraukti kalbantįjį neišlaukus savo eilės. Aktyvumo ir dėmesio sutrikimų požymių visuma gali stipriai veikti įvairias svarbias vaiko gyvenimo sritis – mokyklinius pasiekimus, santykius, savarankiškumą ir kt. (Čalkaitė, Kerševičiūtė, & Diržius, 2022).

Svarbu pažymėti, kad atsižvelgiant į aktyvumo ir dėmesio sutrikimų specifiką, specialistui būnant su vaiku gali kilti įvairių iššūkių – pavyzdžiui, vaiko elgesys gali atrodyti neprognozuojamas (suaugęs gali nerimauti, kad vaikas ką nors sulaužys, pats susižeis ar pan.), dėl didelės vaiko budrumo būsenos ir elgesio, specialistas gali būti labiau įsitempęs, greičiau pavargti, turėti didesnių iššūkių suprantant ir pajaučiant vaiką (suaugusiam gali atrodyti, kad vaikas elgiasi vienaip ar kitaip „specialiai“). Taigi, šiuo atžvilgiu, specialistui itin svarbu sekti savo savijautą bei užtikrinti, kad jo nuostatos į vaiką išliktų objektyvios, nepaveiktos bendravimo aplinkybių.

Žemiau pateikiamos rekomendacijos efektyvesniam, į specialiuosius vaiko poreikius orientuotam specialisto ir vaiko bendravimui:

- **Kalbos ir jos tempo pritaikymas.** Specialistui svarbu atkreipti dėmesį į vaiko kalbos ypatumus ir tempą. Specialistas su vaiku turėtų bendrauti trumpais, aiškiais, jo tempą atitinkančiais sakiniais, vengti sudėtingų išsireiškimų.

- **Pertraukėlės koncentracijos suaktyvinimui.** Sutrikimo sąlygotas budrumas, aktyvumas, impulsyvumas – nėra vaiko kontrolėje, tad jam neužtenka „pasistengti“ susikaupti. Dėl šios priežasties specialistui gali būti svarbu suteikti vaikui nedideles pertraukėles, kurių metu jo dėmesys nukreipiamas kita linkme (pavyzdžiui, trumpam pasimėtymui kamuoliu).

- **Stovėjimo, judėjimo įgalinimas.** Vaiko susikaupimą ir saugumo jausmą gali padidinti leidimas judėti – pavyzdžiui, leidimas kalbėti stovint, rankomis minkant kokį nors daiktą, sėdint ant gimnastinio kamuolio ar kitokio nelygaus paviršiaus. Kita vertus, pernelyg didelis judesys gali duoti ir

įatvirkštinį efektą, taigi, specialistui svarbu stebėti vaiko savijautą, nepradėti itin aktyvių žaidimų, bėgiojimo ar pan.

- **Pusiausvyra tarp dirgiklių stygiaus ir pertekliaus.** Bendravimo su vaiku aplinka, esant galimybėms, turėtų būti pritaikyti vaiko savireguliacijos įgalinimui. Svarbu, kad bendravimo aplinka nebūtų nei visiškai tuščia (dirgiklių stygius gali didinti vaiko nerimą, nesaugumą), nei – perkrauta (daiktų perteklius gali trikdyti vaiko galimybes susikaupti).

Autizmo spektro sutrikimai.

Autizmo spektro sutrikimai – tai neurologiniai raidos sutrikimai, įprastai paveikiantys tris asmens vystymosi sritis: kalbą, socialinius įgūdžius ir elgseną (Mikulėnaitė, 2019). Sutrikimo poveikį šioms sritims būtų galima apibūdinti per „nejprastumo“, „netipiškumo“, „kitoniškumo“ epitetus. Kitaip tariant, autizmo spektro sutrikimai pasižymi nejprastu vaiko kalbos ir bendravimo vystymusi, netipišku, kitonišku reagavimu į santykį (ar nejprastu jo mezgimu) bei nejprastu, specifiniu elgesiu.

Autizmo spektro sutrikimų raiškos ir individualių vaiko ypatumų deriniai gali būti nepaprastai vairūs: kai kurie vaikai gali visiškai nekalbėti ar kalbėti itin ribotai, o kai kurie – turėti platų ir sudėtingą žodyną, kai kurie vaikai gali turėti itin žemus socialinius įgūdžius ir vengti socialinio kontakto, o kai kurie – aktyviai siekti draugiško santykio, tačiau neretai susidurti su įvairiais socialiniais nesusipratimais, kitų jausmų, ketinimų, intonacijų, elgesio nesupratimu.

Autizmo spektro sutrikimų turintys vaikai neretai turi įvairių stiprių interesų (pavyzdžiui, daug žinių specifinėmis temomis, noro daug ir išsamiai apie jas kalbėti), taip pat – stiprų rutinos, nuspėjamumo poreikį (pavyzdžiui, itin didelį jautrumą pokyčiams, taisyklių nepaisymui, neapibrėžtoms, neaiškioms situacijoms). Dėl šios priežasties, specialistui svarbu, esant galimybėms, ruošti vaiką apklausai iš anksto, aptariant apklausos vietą, trukmę bei eigą. Nemaža dalis vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimų, tam tikrų emocijų fone atlieka įvairius pasikartojančius judesius (pavyzdžiui, linguoja, šokinėja, „plasnoja“ rankomis, sukioja riešus ir kt.). Tokie pasikartojantys vaiko judesiai atlieka svarbią savireguliacijos funkciją – padeda vaikui nurimti, susikaupti, „išleisti“ susikaupusią įtampą. Taigi, jeigu vaikas nekenkia sau ar aplinkai, specialistui svarbu tokios vaiko elgsenos nestabdyti, su ja išbūti.

Kontaktas su vaiku, turinčiu autizmo spektro sutrikimų, specialistui gali būti nejprastas – vaikai bendravimo metu neretai teikia mažai emocinio atsako, aktyviai nežiūri į akis, gali suignoruoti kai kuriuos suaugusiojo klausimus, nepriimti suaugusio į savo žaidimą, neįsitraukti į jo inicijuojamą žaidimą ar pokalbį. Visgi, svarbu pabrėžti, kad toks nejprastas vaiko elgesys ir kontaktas su specialistu nebūtinai reikštų, kad vaikas yra nutolęs ar neįsitraukęs. Neretai atveju, autizmo spektro sutrikimų turintys vaikas tiesiog nežino, kaip būtų teisinga megzti kontaktą, ką reikia daryti, kaip galima reaguoti, kaip atsakyti į kvietimą žaisti, tad jam ypač svarbi suaugusio parama ir kantrybė.

Žemiau pateikiamos rekomendacijos efektyvesniam, į specialiuosius vaiko poreikius orientuotam specialisto ir vaiko bendravimui:

- **Aiškų susitikimo eigos pristatymas.** Atsižvelgiant į vaiko rutinos, nuspėjamumo poreikį, specialistui svarbu suteikti kiek įmanoma daugiau aiškumo tam, kaip vyks judviejų pokalbis. Esant galimybėms, specialistas turėtų siekti paruošti vaiką pokalbiui iš anksto – aptarti, kada, kur vyks apklausa, jei įmanoma – parodyti apklausos kambarį ar jo nuotrauką. Vaikui taip pat svarbu papasakoti, kas nutiks apklausai ar pokalbiui pasibaigus, priminti, kad jis pats nėra patekęs į bėdą.

- **Kalbos ir jos apimties pritaikymas.** Kaip ir kitų sutrikimų atžvilgiu, specialistui svarbu atkreipti dėmesį į vaiko kalbos ypatumus. Jei vaikas kalba kelių žodžių junginiais, frazėmis, specialistas gali kalbėti keletu žodžių sakiniais; jei vaikas kalba keletu žodžių sakiniais, specialistas gali savo kalbą šiek tiek praplėsti ir bendrauti įprastais trumpais, aiškiais sakiniais. Visais atvejais specialistui svarbu būti konkrečiam, vengti sudėtingų išsireiškimų, perkeltinės prasmės žodžių.

- **Vaizdinės informacijos naudojimas papildant kalbą.** Vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimų, kalbos apdorojimą ir komunikaciją reikšmingai pagerina įvairių vizualinių priemonių įtraukimas papildant kalbą – naudojami įvairūs realūs objektai, paveikslėliai, socialinės istorijos, kortelės, piešiniai, tvarkaraščiai, užrašai ir kt. Vaizdinių priemonių įtraukimas pasirenkamas apgalvotai, atsižvelgiant į vaiko pažintinius gebėjimus ir interesus.

- **Bendravimo aplinkos pritaikymas.** Nemaža dalis vaikų, turinčių autizmo spektro sutrikimų, turi tam tikrų netipinių reakcijų į sensorinę (jautrinę) informaciją, pavyzdžiui, pernelyg didelį jautrumą tam tikriems pojūčiams (garsui, kvapui, lietimui, šviesai ir kt.). Dėl šios priežasties, specialistas, esant galimybei, turi paruošti bendravimo aplinką, kad ši nebūta perkrauta dirgikliais ir taip įgalintų vaiką efektyvesnei savireguliacijai.

Apibendrinimas

Žinios apie įvairius raidos sutrikimus ir jų raišką gali būti ypač naudingi specialistui, apsvarstant savo galimybes atsižvelgti į specialiuosius vaiko poreikius. Specialiųjų poreikių atliepimas raidos sutrikimų kontekste yra vienas esminių specialisto tikslų vaiko įgalinime teisiniame procese. Tik atsižvelgiant į vaiko poreikius galima siekti užtikrinti, kad jis ar ji jaustųsi saugus, kantrus ir ryžtingas papasakoti, ką žino.

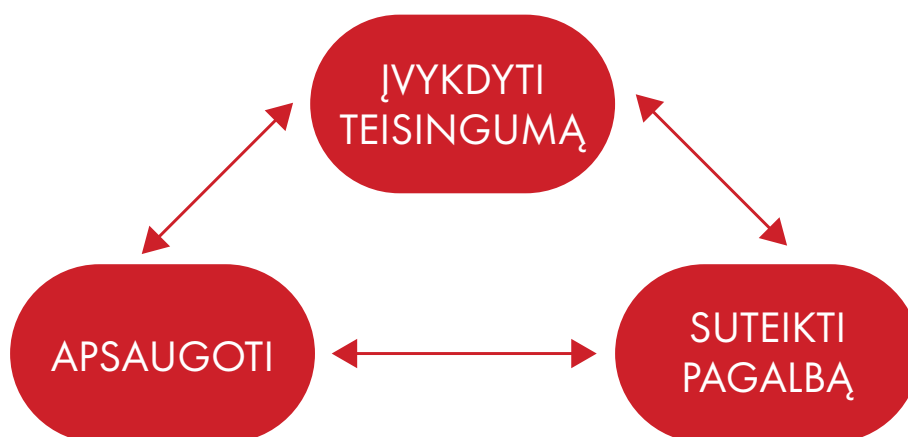
8. PSICHOLOGINIAI SPECIALISTŲ TARPŽINYBINIO BENDRADARBIAVIMO ASPEKTAI

Veiksmingo tarpžinybinio bendradarbiavimo nauda ir bruožai

Smurtas prieš vaikus yra itin jautrus ir skausmingas reiškinys, jo atvejais svarbūs trys pagrindiniai tikslai:

1. įvykdyti teisingumą: išsiaiškinti ar buvo pažeisti įstatymai ir sustabdyti prieš vaiką vykdomą smurtą;
2. apsaugoti: išsiaiškinti ir suteikti skubią apsaugą vaikui bei apsaugoti vaiką nuo tolimesnio smurto;
3. suteikti pagalbą: išsiaiškinti ir suteikti pagalbą vaikui ir šeimai įveikiant smurto pasekmes.

Visi trys tikslai yra svarbūs o jų įgyvendinimas veikia vienas kitą:

The National Children's Advocacy Center (<https://www.nationalcac.org/>) mokymų medžiaga

Visų šių tikslų pasiekimui reikalingas glaudus institucijų ir specialistų bendradarbiavimas. Bendradarbiavimas – tai darbas kartu su kitais (individualiame ar grupių lygyje), su tikslu sukurti bendrą požiūrį, produktą ar įvykį. Tarpžinybiškumas yra esminis darbo smurto prieš vaikus apsaugos srityje aspektas. Jis apima teisėsaugos ir vaiko teisių apsaugos institucijas, sveikatos, socialines bei psichologines paslaugas teikiančias įstaigas, taip pat švietimo sektorių bei kitas organizacijas. Nė viena žinyba negali viena atlikti visų užduočių ir patenkinti vaiko poreikių.

Yra keletas priežasčių, kodėl tarpžinybinis darbas šioje srityje yra būtinas:

- užtikrinamas į vaiką orientuotas procesas;
- kiekvienas specialistas į procesą įneša savo ekspertizę bei kompetenciją;
- užtikrinama, kad kiekviena žinyba ir specialistas žino, ką kiti specialistai daro;
- išvengiama veiksmų pasikartojimo ir galimų spragų;
- užtikrinamas tinkamas pasiskirstymas atsakomybėmis bei informacija.

Įvairūs skirtingose šalyse atliekami tyrimai pabrėžia veiksmingo tarpžinybinio bendradarbiavimo naudą įvairiais lygiais. Keletas svarbių bendradarbiavimo naudų:

- Tikslingesnis resursų panaudojimas – aiškus vaidmenų ir užduočių pasiskirstymas padaro darbą sklandesnį ir efektyvesnį.
- Mažesnis antrinio traumavimo poveikis vaikui ir šeimai – išvengiama pakartotinių veiksmų, vaikas ir šeima dalyvauja efektyvesniame pagalbos procese.
- Mažiau profesinio perdegimo atvejų specialistų tarpe – specialistai laiko save tarpžinybinės komandos dalimi, kelia kvalifikaciją specifinėje temoje, patiria bendrą temos supratimą, tarpusavio pagarbos jausmą specialistų bendruomenėje.

Suprantant tarpžinybinio darbo svarbą, svarbu siekti jo efektyvumo. Tarpžinybinis darbas ir veiklos koordinavimas yra paremtas aiškiu bendravimu ir dalijimusi informacija. Veiksmingo bendradarbiavimo bruožai ir reikalavimai yra:

- bendravimas tarp institucijų bei tarp konkrečių specialistų individualiame lygyje;
- aiškumas dėl kiekvienos dalyvaujančios institucijos funkcijų, atliekamo vaidmens bei pareigų;
- susitarimas dėl bendradarbiavimo būdų;
- tarpžinybinio darbo koordinavimas;
- sistemingi susitikimai/pasitarimai;
- abipusė pagarba;
- specialistų buvimas atviriems konstruktyviai kritikai;

Taigi, apžvelgus veiksmingo tarpžinybinio bendradarbiavimo naudą ir bruožus yra svarbu panagrinėti specialistams kylančius iššūkius.

Psichologiniai tarpžinybinio bendradarbiavimo iššūkiai

Komandinis darbas reikalauja specifinių žinių ir įgūdžių, todėl gali kelti įvairių iššūkių. Dalis jų gali būti susiję su sisteminiiais bei kultūriniais aspektais. Dažniausiai kylantys tarpžinybinio bendradarbiavimo iššūkiai:

- sisteminiai iššūkiai bei tarpusavyje nesuderinami protokolai ar įstatymai;
- neaiškios normos bei taisyklės;
- žalinga komandos kultūra, žemas įsitraukimo lygis;
- vaidmenų sumaištis ir komandos koordinavimo stoka;
- skirtingos nuostatos bei situacijos matymo skirtumai tarp skirtingų žinybų specialistų;
- neišspręsti ar užsitęsę konfliktai bei komunikavimo iššūkiai;
- profesinis perdegimas.

Vis dėlto, kalbant apie bendradarbiavimą smurto prieš vaikus srityje – specifiniai iššūkiai kyla tam tikrų psichologinių aspektų atžvilgiu. Toliau leidinyje apžvelgiamos keletas psichologinių bendradarbiavimo iššūkių sričių: skirtingų specialistų nuostatų klausimas, specialistams kylantys jausmai ir profesinis perdegimas bei neišspręstų konfliktų klausimai komandoje.

Skirtingos specialistų nuostatos.

Nuostatos yra žmogaus išankstinis polinkis suvokti įvairius reiškinius specifiniu jam būdingu būdu. Jos susiformuoja per ilgą laiką, sukaupiant įvairių patirtį bei žinias konkrečioje temoje. Išankstinės nuostatos gali padėti greičiau ar efektyviau priimti tam tikrus sprendimus, tačiau jos gali trukdyti

pamatyti tam tikrą situaciją naujai, ne iš savo perspektyvos. Kadangi tarpžinybinių komandų specialistų profesinė ir asmeninė patirtis gali būti skirtinga, natūralu, kad specialistai gali turėti skirtingas nuostatas. Viena vertus, tai gali praplėsti visos komandos bendrą situacijos matymą, kita vertus, tai gali apsunkinti bendrą darbą. Dirbant su smurto prieš vaikus tema, specialistams svarbu patyrinėti ir būti labiau sąmoningiems savo nuostatoms apie šias temas: smurtą prieš vaikus, tarpžinybinį bendradarbiavimą, požiūrį į kitas institucijas ar konkrečius specialistus. Tyrinėti turimas nuostatas galima individualiai, dirbant su savimi, taip pat – grupėje, diskutuojant įvairiais klausimais: „Ką aš apie tai manau?“, „Ką aš apie tai žinau?“, „Kokia mano asmeninė patirtis šioje temoje?“.

Turimos nuostatos minėtomis temomis gali labai tiesiogiai veikti specialistų darbą ar sprendimų priėmimą – pavyzdžiui, įsitikinimas, kad smurtas prieš vaikus yra retas reiškinys, pasitaikantis tik patologinėse situacijose, gali apsunkinti smurto ir prievartos problemos matymą, gali paskatinti racionalizuoti pastebėtus faktus, padidinti norą vengti kalbėti apie smurtą bendraujant su smurtą patyrusiu vaiku ir taip apsunkinti ar net padaryti neįmanomą jo atskleidimą (Ambroziak, 2018). Tarpžinybiniai mokymai padeda specialistams suvienodinti turimas žinias smurto prieš vaikus bei bendradarbiavimo temoje. Reguliariai atsinaujindami turimas dalykines žinias, specialistai geriau supranta smurto prieš vaikus reiškinį ir tampa jautresni šiai problemai.

Specialistų jausmai ir profesinis perdegimas.

Darbas su smurtą patyrusiais vaikais laikomas ypač sudėtingu. Specialistams ir pareigūnams darbo su smurto tema metu dažnai kyla įvairūs intensyvūs jausmai, pavyzdžiui, susidurdami su vaiko bejėgiškumo jausmu patys specialistai gali jaustis bejėgiai, jiems, taip pat kaip ir vaikui, gali kilti pyktis ir noras atkeršyti kaltininkams ar smurtautojams. Įprastai visos šios emocijos ir sustiprėję suaugusių įsitikinimai yra adekvatus atsakas sužinojus apie smurtą prieš vaiką (Ambroziak, 2018). Pagalbą teikiančių profesijų atstovai (pavyzdžiui, gydytojai, slaugytojai, teisėsaugos atstovai, psichologai ir socialiniai darbuotojai) dažnai savo darbe tiesiogiai susiduria su įvairiomis traumomis bei kitų kančia ir dėl to yra laikomi aukštoje profesinio perdegimo rizikoje. Specialistai, kurie nuolat teikia palaikymą kitiems, o tuo pat metu patys nesijaučia gaunantis pakankami rūpesčio, gali pradėti jausti energijos bei prasmės stoką. Laikui bėgant, tai gali turėti neigiamą poveikį specialistų emocinei gerovei bei veikti jų pareigų vykdymo efektyvumą. Po tam tikro laiko, sekantis tokio darbo pobūdis gali neigiamai veikti specialistų santykį su artimaisiais, bendradarbiais bei pagalbos gavėjais. Toks progresuojantis nuovargis gali peraugti į profesinį perdegimą, kurio pagrindiniai bruožai yra (Letson et al., 2020):

- fizinis bei emocinis išsekimas;
- depersonalizacija/nuasmeninimas;
- sumažėjęs asmeninio pasiekimo jausmas.

Perdegimas gali sukelti cinizmą ir neveiksmingumą profesinėje srityje bei yra dažna darbuotojų rotacijos priežastimi. Be to, jis gali turėti poveikį galutiniam darbo rezultatui.

Profesinio perdegimo prevencijai svarbus darbo kultūros poveikis. Yra įvairių įgūdžių, kurie padeda specialistams rūpintis savo perdegimo prevencija individualiame lygmenyje, tačiau tyrimai atlikti su tarpžinybinėmis komandomis dirbančiomis smurto prieš vaikus srityje (Letson et al., 2020) nurodo, kad vienas iš svarbiausių faktorių mažinančių perdegimo riziką yra jaučiamas

organizacijos ar įstaigos palaikymas. Apibendrinant skirtingų šalių patirtį, galima išskirti šiuos profesinio perdegimo prevencijos būdus:

- organizuoti įstaigos/institucijos palaikymą ir suprasti perdegimo riziką konkrečiai pareigybei ar grupei;
- adekvatus krūvių paskirstymas;
- skatinti ir kurti palaikančią bei bendradarbiaujančią atmosferą grupėje/skyriuje/įstaigoje;
- organizuoti mokymus specifinėmis temomis (pavyzdžiui, apie darbą su smurtą patyrusiais vaikais, perdegimo prevenciją, pasirūpinimo savimi įgūdžius);
- skatinti aiškų vaidmenų pasiskirstymą komandoje;
- organizuoti konstruktyvią erdvę atvejų patarimams;
- pagal galimybes, skatinti atvejų įvairovę (darbą ne vien su traumas patyrusiais vaikais);
- skatinti sistemingas poilsio pertraukas darbe;
- skatinti teigiamų procesų analizę bei darbuotojų pastiprinimą;
- skatinti asmeninius specialistų pasirūpinimo savimi įgūdžius (pakankamą miegą, visavertį maistą, judėjimą, malonumą teikiančias veiklas, artimų santykių puoselėjimą);

Konfliktai.

Konfliktas – tai kelių individų ar grupių, turinčių skirtingus poreikius, nuomones, įsitikinimus ar tikslus aktyvus nesutarimas. Darbas su smurto prieš vaikus atvejais tarpžinybinėje komandoje gali turėti net kelis skirtingus konfliktą provokuojančius veiksnius. Visų pirma, tarpžinybinės komandos esmė yra skirtingų specialistų patirties įvairovė, o tai savaime gali provokuoti ir skatinti konfliktus. Kita vertus, kai ši įvairovė yra sąmoningai suvokiama ir net vertinama – tai gali padėti komandoms dirbti efektyviau. Taip pat, kaip minėta anksčiau, darbas su smurto prieš vaikus tema gali iššaukti įvairius intensyvius jausmus specialistams. Be to, komanda gali susidurti su deleguoto šeimos konflikto reiškiniu – tai yra, kai konfliktas egzistuoja tarp šeimos sistemos dalyvių ir jis yra perkeliamas į specialistus/institucijas. Deleguoto konflikto atveju, skirtingi specialistai ar net institucijos gali nesąmoningai palaikyti skirtingas konflikto puses.

Atsižvelgiant į tai, kad konfliktas yra neišvengiama darbo komandoje dalis, svarbu investuoti į konstruktyvių konflikto sprendimo įgūdžius. Konfliktų metu komandai svarbu:

- priminti bendrą tikslą;
- ieškoti galimybių, o ne kaltinimų;
- būti pagarbiais kito atžvilgiu;
- bandyti suprasti kito poziciją, įvardinti ją savo žodžiais;
- įvardinti savo poziciją;
- vengti asmeniškumo;
- teikti pasiūlymus, vengti kritikos;
- prisiminti, kad konfliktas komandoje yra natūrali proceso dalis.

Apibendrinant svarbu pabrėžti, kad skirtingos šalys turi įvairias tarpžinybinio bendradarbiavimo schemas. Bendradarbiavimo stiprinimas gali būti svarbus įvairiais lygiais – valstybiniu, atskirų institucijų ar jų padalinių, taip pat konkrečių specialistų ir pareigūnų lygyje. Vis dėlto, psichologinių bendradarbiavimo aspektų supratimas gali padėti kurti įvairių žinybų atstovams sklandesnę kasdienio darbo realybę dėl bendro tikslo.

LITERATŪROS ŠALTINIAI

Leidinyje paminėti teisės aktai:

1. 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Valstybės žinios, 1996-04-12, Nr. 33-807 (2017-09-28 redakcija Nr. XIII-643).
5. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, Valstybės žinios, 2011-06-14, Nr. 72-3475.
6. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, Valstybės žinios, 2000-04-12, Nr. 30-827.
7. Rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. I-40 (2015 m. birželio 2 d. įsakymo Nr. I-139 redakcija).
8. Rekomendacijos BPK 80 straipsnio 3 dalies 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. I-8 (2022 m. balandžio 15 d. įsakymo Nr. I-143 redakcija).
9. Rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 (2020 m. gruodžio 23 d. įsakymo Nr. I-391 redakcija).
10. Rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymu Nr. I-126 (2015 m. vasario 18 d. įsakymo Nr. I-52 redakcija).
11. Rekomendacijos dėl kardomųjų priemonių, išskyrus suėmimą, skyrimo ikiteisminio tyrimo metu tvarkos ir nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. gruodžio 1 d. įsakymu Nr. I-306.
12. Rekomendacijos dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. I-63.
13. Ikiteisminio tyrimo duomenų teikimo ir panaudojimo ne baudžiamojo persekiojimo tikslais ir ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugos rekomendacijos, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2017 m. rugpjūčio 17 d. įsakymu Nr. I-279.
14. Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2018 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. I-57.
15. Asmenų aptarnavimo Lietuvos Respublikos prokuratūroje tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2020 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. I-103.
16. Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, teismo sprendimo dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo vykdymo ir šio sprendimo vykdymo kontrolės tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos policijos generalinio komisaro 2018 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 5-V-611.
17. Informacijos apie pacientą valstybės institucijoms ir kitoms įstaigoms teikimo tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. vasario 1 d. įsakymu Nr. 65 (2018 m. lapkričio 21 d. įsakymo Nr. V-1328 redakcija).
18. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2010-06-28 įsakymas Nr. A1-309 „Dėl globos namų „Užuovėja“ nuostatų patvirtinimo“.
19. Specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gegužės 7 d. įsakymu Nr. A1-227.
20. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. kovo 29 d. įsakymu Nr. A1-141 patvirtintas Atvejo vadybos tvarkos aprašas (2019 m. gruodžio 30 d. įsakymo Nr. A1-802 redakcija).
21. Rekomendacijos mokykloms dėl smurto artimoje aplinkoje atpažinimo ir veiksmų, įtariant galimą smurtą artimoje aplinkoje, patvirtintos Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2020 m. balandžio 21 d. įsakymu Nr. V-582.

22. 2018-06-28 bendradarbiavimo susitarimas Nr. 9.11-17/5-L-4325/D4-85/SB-1/BS-1, sudarytas tarp Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos.

23. 2018 m. liepos 2 d. bendradarbiavimo sutartis Nr. BS-3/5-IL-4384, sudaryta tarp VVTAJT ir Policijos departamento (2020 m. gegužės 27 d. redakcija Nr. BS-4/5-IL-6973).

Kita naudota literatūra:

1. Ambroziak, K. (2018). Rola relacji terapeutycznej w pomocy dzieciom krzywdzonym. *Teoria, badania, praktyka*, 17(4).
2. Briere, J., & Runtz, M. (1988). Multivariate correlates of childhood psychological and physical maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 12, 331-341.
3. Brodsky, B. Stanley, B. (2008). Adverse childhood experiences and suicidal behavior. *The Psychiatric clinics of North America*.
4. Brown, J., Cohen, P., Johnson, J. G., & Smiles, E. M. (1999). Childhood abuse and neglect: Specificity and effects on adolescent and young adult depression and suicidality. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(12), 1490–1496. <https://doi.org/10.1097/00004583-199912000-00009>
5. Budzynska A., Daniūnaitė I., Kruopis R., Mačiūnė I. (2012). Kaip apklausti vaikus. *Metodinis leidinys specialistams, dalyvaujantiems vaikų – nusikaltimų aukų ar liudytojų – teisinėse apklausose*. Vilnius: Paramos vaikams centras.
6. Claussen, A. H. & Crittenden. P. M. (1991). Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 15, p. 5-18.
7. Corby, B. (2006). The role of child care social work in supporting families with children in need and providing protective services—past, present and future. *Child Abuse Review*, 15(3), p. 159-177.
8. Čalkaitė, I., Kerševičiūtė, A., & Diržius, E. (2022). COVID-19 pandemija ir aktyvumo bei dėmesio sutrikimas. *Sveikatos mokslai*, 32(3), 175-178.
9. Daniūnaitė I. ir kt. (2013) *Vaikų žalojančio elgesio prevencija ir intervencija Lietuvoje. Vaikų žalojantis elgesys: ką rodo tyrimas ir prevencinės praktikos pavyzdžiai?* Vilnius: Paramos vaikams centras.
10. Flaherty E.G., Thompson R., Dubowitz H., Harvey E.M., English D.J., Proctor L.J., Runyan D.K. (2013). Adverse childhood experiences and child health in early adolescence. *JAMA Pediatr.*, 167(7), p. 622-9.
11. Gilbert, R. et al. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Child Maltreatment*, 373(9657), p. 68-81.
12. Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): a conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26, p. 697-714.
13. Glaser, D., Prior, V. (2012). *Vaikų žalojantis elgesys: metodinis vadovas specialistams*. Vilnius: Paramos vaikams centras
14. Goldman, J., Salus, M. S., Wilcott, D., & Kennedy, Y. K. (2003). Coordinated Response to Child Abuse and Neglect: The Foundation for Practice. Žiūrėta: https://popcenter.asu.edu/sites/default/files/problems/child_abuse/PDFs/Goldmanetal.
15. Grandgenett, H. M., Pittenger, S. L., Dworkin, E. R., & Hansen, D. J. (2021). Telling a trusted adult: Factors associated with the likelihood of disclosing child sexual abuse prior to and during a forensic interview. *Child Abuse and Neglect*, 116(P1), 104193. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104193>
16. Hershkowitz, I., Lamb, M. E., & Katz, C. (2014). Allegation rates in forensic child abuse investigations: Comparing the revised and standard NICHD protocols. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(3), 336–344. <https://doi.org/10.1037/a0037391>
17. Hildyard, K. L., & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 679–695.
18. Jordan, B., & Sketchley, R. (2009). A stitch in time saves nine. Preventing and responding to the abuse and neglect of infants. *Child Abuse prevention issues*. Australian institute of Family Studies.

19. La Rooy, D., Brubacher, S. P., Aromäki-Stratos, A., Cyr, M., Hershkowitz, I., Korkman, J., Myklebust, T., Naka, M., Peixoto, C. E., Roberts, K. P., Stewart, H., & Lamb, M. E. (2015). The NICHD protocol: a review of an internationally-used evidence-based tool for training child forensic interviewers. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 1(2), 76–89. <https://doi.org/10.1108/JCRPP-01-2015-0001>
20. Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2007). A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*, 31(11–12), 1201–1231. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.021>
21. Laurinaitė, I., & Grigutytė, N. (2021). Teismo psichologo gerosios praktikos vadovas. Vilniaus universitetas.
22. Leach, C., Powell, M. B., Sharman, S. J., & Anglim, J. (2017). The Relationship Between Children’s Age and Disclosures of Sexual Abuse During Forensic Interviews. *Child Maltreatment*, 22(1), 79–88. <https://doi.org/10.1177/1077559516675723>
23. Leskauskas, D., Kuzmickas, K., Baranauskienė, B., & Daškevičienė, J. (2004). Kauno miesto pradinį klasių moksleivių aktyvumo ir dėmesio sutrikimo bei gretutinių psichikos sutrikimų tyrimas. *Medicina*, 40(6), 589-597.
24. Letson M.M., Davis C., Sheffield J., Beer O.W.J., Philips R., Wolf K.G. (2020). Rozpoznawanie satysfakcji z pomagania, wypalenia i stresu pourazowego w Centrach Pomocy Dzieciom Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 19(2).
25. Lyon, T. D. (2005). Ten step investigative interview. 5–7. Žiūrėta: <https://works.bepress.com/thomaslyon/5/>
26. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos el. leidinys. Žiūrėta: „Praktinis vadovas savivaldybėms: smurtas artimoje aplinkoje“
27. Merrick, M. T., Litrownik, A. J., Everson, M. D., & Cox, C. E. (2008). Beyond sexual abuse: the impact of other maltreatment experiences on sexualized behaviors. *Child Maltreat*, 13(2), p. 122-132.
28. Mikulėnaitė, L. (2019). Vaikų raidos sutrikimų ankstyvosios reabilitacijos mokymo programa. Lietuvos socialinės pediatrijos draugijos taryba, protokolo Nr. 2019/P-3.
29. Mills, M.D., Forbes, B.J., Levi, & A.V. (2004). Controversies in the shaken baby syndrome. *American Association for Pediatric Ophthalmology and Strabismus*.
30. Ney, P.G. ir kiti. (1994). The worst combinations of child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 18(9), p. 705-714.
31. Northeast Regional Children’s Advocacy Center (2020). Multidisciplinary Team Orientation Manual. Žiūrėta: https://www.sr-cac.org/wp-content/uploads/2020/11/nrcac_mdt_manual_508_may2020.pdf
32. Paramos vaikams centras. (2008). Mokymų vadovas: kaip atpažinti vaiko seksualinį išnaudojimą bei pirmoji intervencija. Vilnius: Paramos vaikams centras.
33. Paramos vaikams centras (2013). Vaiką žalojantis elgesys: ką rodo tyrimas ir prevencinės praktikos pavyzdžiai. Vilnius: Paramos vaikams centras.
34. Petruolytė, J. & Mikulėnaitė, L. (2021). Psichomotorinės raidos tikrinimas ir ankstyvas raidos sutrikimų nustatymas. Pirminės asmens sveikatos priežiūros specialistų mokymo programa. Lietuvos socialinės pediatrijos draugijos taryba, Protokolo Nr. 2021/P-2.
35. Schaeffer, P., Leventhal, J.M., Gottsegen, A. (2011). Children’s disclosures of sexual abuse: Learning from direct inquiry. *Child Abuse & Neglect* 35, p. 343–352.
36. U.S. Department of Health and Human Services. (2008). Child Welfare Information Gateway. Žiūrėta: <https://www.usa.gov/federal-agencies/child-welfare-information-gateway>.
37. U.S. Department of Justice (2000). Forming a Multidisciplinary Team To Investigate Child Abuse. Žiūrėta: <https://www.ojp.gov/pdf-files1/ojdp/170020.pdf>. Veltman, M.W.M., & Browne, K. D. (2001). Three decades of child maltreatment research: Implications for the School Years. *Trauma, Violence & Abuse*, 2(3), p. 215-239.
38. World Health Organization. (2016). INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. World Health Organization, 108. <http://www.who.int>
39. Zelviene, P., Daniunaite, I., Hafstad, G.S., Thoresen, S., Truskauskaite-Kuneviciene, I., & Kazlauskas, E. (2020). Patterns of abuse and effects on psychosocial functioning in Lithuanian adolescents: A latent class analysis approach. *Child Abuse and Neglect*, 108, 104684. doi:10.1016/j.chiabu.2020.104684.
40. Zmarzlik, J., & Pawlak – Jordan, B. (2010). Psichologinė pagalba vaikams – seksualinio išnaudojimo aukoms. Vaikas – smurto auka: teisiniai, psichologiniai ir socialiniai aspektai. Vilnius: Paramos vaikams centras.

Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra

Rinktinės g. 5A, LT-01515 Vilnius

(8 5) 250 0970, generaline.prokuratūra@prokuratūros.lt

www.prokuratūros.lt

Paramos vaikams centras
Children Support Centre

VšĮ „Paramos vaikams centras“

Šeimyniškių g. 3A, LT-09312 Vilnius

Latvių g. 19A, LT-08113 Vilnius

8 611 43567, pvc@pvc.lt

www.pvc.lt